

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra sociální a kulturní ekologie

**Environmentální šetrnost v životním způsobu
současných mladých trampů**

aneb „Co jsem si do lesa přines, to si odnesu.“

Diplomová práce

Bc. Jana Sobotková

Vedoucí práce: Mgr. Hedvika Novotná

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu. Tato práce nebyla využita k získání jiného titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a v elektronické databázi vysokoškolských kvalifikačních prací a v souladu s autorským právem používána ke studijním účelům.

V Praze dne 26. června 2014

Jana Sobotková

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především své vedoucí práce Mgr. Hedvice Novotné za mnohé rady, korekci směru, kterým jsem napínala své síly, a především za nadstandardní množství času věnovaného společným konzultacím. Za další odborné konzultace děkuji také PhDr. Janu Krajhanzlovi, Ph.D. a Mgr. Janu Pohunkovi.

Dále děkuji všem informátorům za ochotu přemýšlet o svých životech a sdílet výsledky tohoto bádání se mnou, některým dokonce za dalekou cestu za rozhovorem.

V neposlední řadě pak děkuji všem, kteří mi pomohli vytvořit tuto práci díky mnohým konstruktivním debatám, formálním připomínkám, ale i materiální a duševní podpoře (Ž. Ondrouškové, L. Slovákovi, P. Kumové, J. Marešovi, M. Jislovi, B. Dubcové, K. Trnkové, M. Borovičkové, M. a F. Kvapilovým, B. a J. Populovým, Z. a T. Sobotkovým a E. Landsingerovi).

Obsah

Abstrakt.....	9
Abstract.....	10
ÚVOD	11
TEORETICKÁ VÝCHODISKA	12
1. Environmentální šetrnost	12
1.1 Terminologické ukotvení.....	12
1.2 Vnímání environmentálních problémů	13
1.2.1 Mezinárodní politická spolupráce	13
1.2.2 Povědomí jednotlivce, přisuzování zodpovědnosti.....	14
1.3 Environmentální vědomí J. Krajhanzla	16
1.3.1 Potřeby, hodnoty, postoje, normy.....	16
1.3.2 Vztah k přírodě a životnímu prostředí.....	17
1.4 Faktory environmentální šetrnosti.....	19
1.5 Koncepty environmentální šetrnosti.....	20
1.6 Environmentálně šetrné alternativy.....	23
1.6.1 Bydlení.....	23
1.6.2 Potraviny, odpady.....	24
1.6.3 Doprava, cestování a volný čas.....	25
1.6.4 Předměty denní potřeby.....	26
1.6.5 Odívání.....	26
2. Životní způsob	28
2.1 Terminologické ukotvení.....	28
2.1.1 Životní způsob versus životní styl.....	28
2.2 Životní způsob a struktura společnosti	29
2.2.1 Spotřeba v kontextu životního způsobu	30
2.2.2 Volný čas a životní způsob.....	31
2.3 Alternativní životní způsob.....	32
2.3.1 Subkulturní ideologie.....	33
2.3.2 Ekologicky příznivý životní způsob H. Librové.....	33
Životní způsob Pestrých a zelených.....	35
Životní způsob Vlažných a váhavých.....	35
3. Tramping	37
3.1 Úvod do tématu.....	37
3.1.1 Východiska trampingu.....	37
3.1.2 Atributy trampingu.....	39
3.1.3 Příčiny vzniku a proměny trampingu	40
3.2 Současnost, tramping v užším kontextu výzkumu	42
3.2.1 Tramping jako dimenze životního způsobu.....	43
3.2.2 Tramping a ochrana přírody.....	43
3.2.3 Tramping jako vztah k přírodě	44
EMPIRICKÁ ČÁST.....	47
4. Metodologie a reflexe výzkumu	47
4.1 Výzkumný problém, výzkumné otázky.....	47
4.2 Výzkumná strategie a technika sběru dat.....	48
4.3 Výběr informátorů.....	50
4.4 Analýza dat.....	51
4.5 Etika výzkumu	52

5. Analýza a interpretace získaných dat	54
5.1 Tramping očima mladých trampů	54
5.1.1 <i>Já, tramp</i>	54
5.1.2 <i>Volný čas aneb co se děje na vandru</i>	56
5.1.3 <i>Kdy jsme trampové a jak u toho vypadáme</i>	58
5.1.4 <i>Ti druzí (v nás)</i>	61
5.2 Vztah k bezprostřední přírodě	63
5.2.1 <i>Jak jsme se do lesa dostali</i>	64
5.2.2 <i>Mé tělo a příroda – kontakt, schopnost a prožitek</i>	65
Potřeba kontaktu s přírodou	65
Schopnosti a dovednosti pro kontakt s přírodou	67
Environmentální senzitivita	68
5.3 Ochrana a péče o přírodu, vztah k životnímu prostředí	69
5.3.1 <i>Co a před kým chránit</i>	69
5.3.2 Odnést, co jsem si přinesl (postoj k přírodě)	71
5.3.3 V čem je problém (environmentální vědomí)	74
5.4 Environmentální šetrnost na vandru i v trampské každodennosti	77
5.4.1 <i>Jak žijeme a jak chceme žít</i>	77
Bydlení	77
Potraviny a odpady	79
Doprava, cestování a volný čas	81
Předměty denní potřeby	83
Odívání, opravování a věci z „druhé ruky“	86
5.4.2 <i>Proč to děláme</i>	88
Environmentální šetrnost jako motiv	89
Environmentální šetrnost jako dopad, šetrnost k přírodě	90
ZÁVĚR.....	96
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	99
Odborná literatura	99
Další literatura	102
Internetové zdroje	102
PŘÍLOHY	103
Příloha 1: Přehled informátorů	103
Příloha 2: Projekt diplomové práce	104

Abstrakt

Tato diplomová práce představuje pokus o odhalení a interpretaci případných prvků environmentální šetrnosti v reflexi životního způsobu mladých trampů, a to především v rámci každodennosti. Na základě kvalitativního přístupu zjišťuji formou polostrukturovaných rozhovorů perspektivu informátorů v rámci vybraných témat. Tato témata představuje především vlastní pojetí trampingu a s ním spojené podoby trávení volného času, postoje a preference ve vybraných oblastech životního způsobu (bydlení; potraviny a odpady; cestování, doprava a volný čas; předměty denní potřeby; odívání), vztah k přírodě, k životnímu prostředí, k ochraně přírody a reflexe současných problémů na tomto poli včetně reflexe vlastní pozice (případná pojetí odpovědnosti, rizika apod.). Zjištěná data pak interpretuji na základě vybraných teoretických konceptů, především za pomocí ekopsychologického modelu složek vztahu k přírodě Jana Krajhanzla, s důrazem na environmentální vědomí coby jednu jeho část. Dále výsledky konfrontuji s vybranými koncepty, spojenými s tématem environmentálně šetrného života (dobrovolná či záměrná skromnost, ekologický luxus atd.).

Klíčová slova: tramping, (alternativní) životní způsob, volný čas, každodennost, subkulturní ideologie, vztah k přírodě, environmentální vědomí, environmentální šetrnost, skromnost

Abstract

Environmental frugality in the lifestyle of modern day young Tramps or 'What is taken into the forest also comes out.'

This thesis is an attempt to detect and interpret the elements of environmental frugality in the lifestyle of young Tramps, mainly in connection with activities related to their everyday lives. Based on a qualitative approach in the form of semi-structured interviews, I am trying to ascertain the point of view of the informants in several areas. These areas are mainly represented by the concept of tramping itself and its related forms of leisure activities, attitudes and preferences in selected areas of lifestyle (housing, food and waste, travel, transport and leisure, everyday objects, clothing), relating to nature, to the environment, nature protection and reflection of the current problems in this field, including the reflection of their own attitude (concept of responsibility, risk, etc.). I interpret the observed data on the basis of selected theoretical concepts, especially using Jan Krajhanzl's eco-psychological model of relationship to nature and its components, with emphasis on environmental awareness as one of its parts. Furthermore, I confront the results of my research with selected concepts related to the topic of an environmentally frugal life (voluntary and intentional modesty, ecological luxury etc.).

Key words: Tramping, (alternative) lifestyle, leisure, everyday life, subcultural ideology, relationship to nature, environmental awareness, environmental frugality, modesty

Úvod

Klasická představa trampa, který v pátek obléká zeleno-hnědý maskáč, balí konzervy do torny a vyráží směr nejbližší vlakové nádraží, následně tráví víkend vandrováním po českých lesích, spaním pod širákem, opékáním špekáčků, hraním na kytaru a případně prcháním před lesní stráží – taková představa na první pohled mnoho prvků environmentální šetrnosti neevokuje. Přesto mají trampové k přírodě jistě hluboký vztah, přinejmenším ovlivněný častým pobytem v ní. Zaujímá místo v jejich písničkách i estetice... Bude zaujímat místo i v jejich každodenním (spotřebitelském) rozhodování? Uvědomují si, jaký je současný stav přírody a jaké jsou souvislosti s činností člověka? Budou nějak reflektovat planetární měřítko těchto souvislostí?

Tyto otázky mě vedly k nahlédnutí do terénu trampingu. Jeho jednotliví aktéři z řad současných trampů se pak ukázali být často velmi vzdáleni klasické představě trampa, což podnítilo další vlnu otázek. Jaká je podoba dnešního trampingu? Zahrnuje např. již uvědoměle některé oblasti environmentální šetrnosti? Je-li zde armáda moderních „bio-matek“, bude existovat třeba i něco jako „bio-tramp“?

V českých luzích a hájích tak rozšířený trampingu vznikl coby unikátní spojení dobového kontextu, podmínek české krajiny i české povahy a také již existujících myšlenek za současného odmítnutí jejich některých prvků. Otázkou tedy je, jaké prvky současných snah o environmentální šetrnost trampové přijmou a jaké v jejich pohledu na svět nenajdou místo.

Text diplomové práce je rozčleněn do dvou hlavních částí. V teoretické části shrnuji data z odborné literatury týkající se dílčích témat výzkumu, tedy environmentální šetrnosti, životního způsobu a trampingu. Dále jsou zde vysvětleny koncepty, které se ukázaly být účelné pro interpretaci získaných dat, a to především vztah k přírodě a k životnímu prostředí J. Krajhanzla (2009; 2014), záměrnou a dobrovolnou skromnost H. Librové (2003a) či tzv. nové druhy luxusu H. M. Enzensbergera (in Librová, 2003a). Druhá, empirická část textu obsahuje metodologii výzkumu i analýzu a interpretaci získaných dat. Metodologická kapitola je věnována představení výzkumného problému a otázek, technikám sběru dat a výběru informátorů. Reflektuji zde i průběh celého výzkumu a otázky etické. V poslední, analytické části jsou pak v jednotlivých tematických kapitolách představeny výsledky výzkumu.

Teoretická východiska

1. ENVIRONMENTÁLNÍ ŠETRNOST

1.1 Terminologické ukotvení

Environmentální, ekologický, šetrný, zelený, „bio“... to jsou dnes často používané pojmy. Některé zůstávají více na poli vědeckém, jiné se objevují spíše na štítkách výrobků nabízených ke koupi. Přestože spotřebitelé dnes rámcově tuší, co takové označení znamená, troufám si tvrdit, že interpretace se z valné části omezuje na „neublíží přírodě“ či „má něco společného s přírodou“. A bližší rozlišení již nutně nezahrnuje. Kromě nedostatku informovanosti, týkající se pojmů odrážejících určitý typ certifikace či kontroly v rámci životního cyklu výrobku, zde pak existuje široké pole individuálních interpretací, rozdílně zažitých pojmů v rozdílných kontextech, ale i marketingové manipulace.

Ekologie je věda. Jak už od počátku definoval E. Haeckel (in Odum; Barrett, 1971), je to přírodní věda o vztazích mezi organismy a jejich prostředím i mezi organismy vzájemně. Proto *ekologický* není hodnotící označení ani neimplikuje ochranu či šetrnost. Přesto se v takovém významu často používá, tedy např. coby „zkratka“ v sousloví *ekologický výrobek*. Přesněji pak *ekologicky šetrný* či *ekologicky příznivý*.

V rámci této práce preferuji označení *environmentální šetrnost*. Tedy podle mého názoru přesnější a jednoznačné označení nejen např. pro vlastnost výrobků (což je kontext v jakém se termín dnes často užívá), ale i pro postoje a hodnotovou orientaci, případně výsledné chování, které je jednoduše nepoškozující – tedy *šetrné¹ k životnímu prostředí*. Přesto na základě rozšířeného použití v odborné literatuře bude v této práci s označením *ekologický, ekologicky šetrný* či *příznivý* také pracováno, a to kvůli zachování terminologie odkazovaných autorů.

¹ Tím, že vyslovuji význam šetrnosti coby *nepoškozování*, nechci ubírat prostor chování a hodnotám týkající se aktivit *ku prospěchu* přírody. I toto chápe tento text jako součást environmentální šetrnosti.

1.2 Vnímání environmentálních problémů

1.2.1 Mezinárodní politická spolupráce

Zájem o ochranu životního prostředí v moderním slova smyslu se objevuje až v devatenáctém století. Po osvícenském odkouzlení přírody a snaze o její rozumové ovládnutí přichází období romantismu, které oceňuje přirozenost i krásu nedotčené divočiny. Vznikají tak mimo jiné první chráněné oblasti, přírodní rezervace.

Ochrana životního prostředí v užším slova smyslu se však ustavuje až v šedesátých letech minulého století (Moldan, 2009), kdy lidstvo postupně přichází na to, že je třeba řešit nové problémy. Stěžejním dílem, které ochranu životního prostředí dostalo do povědomí veřejnosti, je kniha americké autorky R. Carsonové *Mlčíci jaro*².

Naléhavost environmentálních problémů institucionálně uznaly státy OSN na *Konferenci o lidském životním prostředí* ve Stockholmu v roce 1972, jejíž heslo znělo „*Only One Earth*“³ a jejímž výsledkem bylo přijetí deklarace, která se stala východiskem pro formulování principů ochrany přírody v mezinárodním i národním kontextu, a návrh ustavení Programu OSN pro životní prostředí (UNEP⁴).

V tomtéž roce vychází kniha *Meze růstu*⁵, jejíž hlavní myšlenkou je to, že dosavadní hospodářský vývoj s sebou nese takovou spotřebu přírodních zdrojů a takové znečištění prostředí, že v této podobě není dlouhodobě udržitelný. Vyřešit tento rozpor mezi růstem a úbytkem zdrojů měla Světová komise pro životní prostředí a rozvoj, která v roce 1987 v závěrečné zprávě *Naše společná budoucnost* položila základy konceptu *trvale udržitelného rozvoje (TUR)*. Tedy kvalitativního, nikoli kvantitativního růstu, zahrnujícího ochranu životního prostředí, růst blahobytu, sociální spravedlnost i pozornost vůči potřebám rozvojových států (Moldan, 2009).

Další mezinárodní politická spolupráce v této oblasti chápe *TUR* jako cílový bod, ke kterému je třeba směřovat. Ve vznikajících dokumentech se tento koncept a jeho dosažitelnost dále upřesňuje⁶, přičemž jsou aktuálně akcentovány jeho různé dílčí

² Kniha *Mlčíci jaro* popisuje vliv DDT na ptačí populace. V českém kontextu je známá i pod názvem *Tiché jaro*.

³ „Pouze jedna Země.“ Tehdy ještě ne tak zažitý pojem životní prostředí vyžadoval upřesnění „lidské“.

⁴ *United Nations Environmental Programme*. Ve stejném roce byl tedy založen.

⁵ Autory této knihy jsou D. H. Meadowsová, D. L. Meadows, J. Randers a W. W. Behrens III. Iniciátorem projektu byl tzv. Římský klub.

⁶ Významným dokumentem je zde Deklarace z Ria de Janeiro, z významné Konference OSN o životním prostředí a rozvoji, která se konala v roce 1992.

aspekty (např. spolupráce s rozvojovými státy, chudoba, sociální spravedlnost, postavení žen ve společnosti).

Globální problémy životního prostředí byly v nedávné době shrnuty v konceptu tzv. *planetárních mezí*. Těmito mezemi jsou: globální změna klimatu, okyselování oceánů, stratosférická ozonová vrstva, cyklus fosforu a dusíku, využívání sladké vody, využití území, ztráta biodiverzity, zatížení atmosféry aerosoly a chemická kontaminace (Foster; Clark; York, 2010)⁷.

1.2.2 Povědomí jednotlivce, přisuzování zodpovědnosti

Pojetí environmentálních problémů je zásadně ovlivněno individuálním vztahem sebe sama ke konstruktu přírody. To je pak pod vlivem konsensu v aktuálním společenském vyjednávání vztahu společnost – příroda.

Tento konsensus je založen na sdílené kulturní zkušenosti, sociálně interpretované skrze metafory, příběhy či zvyky, která zahrnuje i společné zájmy v oblasti zdraví, způsobu života, morálky, estetiky, politiky, ekonomiky atd. A právě skrze proměny těchto oblastí, tedy nepřímo, můžeme environmentální problémy reflektovat (Bird, 1987).

Povědomí o globálních environmentálních problémech nelze dosáhnout individuálně, izolovaně, byť na základě získaných kulturních vzorců a pozorování změn. Vlastní smysly k tomuto poznání nestačí, musí být nutně zprostředkováno – nabýváme ho tedy skrze vědecké poznatky šířené v médiích (Beck, 2004). Věda pak v době kvalitativně nových ohrožení (kterou Beck nazývá *rizikovou společností*) definitivně ztrácí svoji pozici objektivního posuzovatele⁸, ačkoli je její kritika stále považována za iracionální (zřejmě kvůli zachování zdání bezpečí).

Vzhledem ke složitosti kauzality nových problémů jsou vědecké závěry víceméně vždy nejisté (Beck, 2004), posuzování toxicity v laboratorních podmínkách je vytržené z kontextu, definování prahů škodlivosti je relativní a nedokáže zahrnout akumulaci látek v prostředí či organismech. Na základě časové i místní prodlevy mezi příčinou a následkem se nejsme schopni poučit z vlastního jednání.

⁷ Koncept vytvořil tým vědců koordinovaný Stockholmskou universitou v roce 2009, nejnámějším z nich je Johan Rockström. Jde o navržené číselné limity v jednotlivých parametrech a hranice přípustnosti, za jejichž zachování může lidstvo na planetě bezpečně existovat. Některé limity jsou podle autorů již překročeny, např. úbytek biodiverzity vyjádřený v počtu druhů vyhynulých za rok.

⁸ Počátek ztráty této objektivity, tedy pozice, ve které vědci „vědí Pravdu o přírodě“, lze datovat už do šedesátých let minulého století, kdy byla vydána *Struktura vědeckých revolucí* Thomase Kuhna (Bird, 1987).

Povědomí o globálních environmentálních problémech se však u laické veřejnosti zvyšuje, přičemž Uzzell (2000) uvádí tři **doklady tohoto tvrzení**:

i. Tyto problémy se častěji objevují v médiích, v běžném diskurzu. Mimo jiné i na základě častěji se objevujících extrémních klimatických jevů v nečekaných ročních obdobích a na nečekaných místech.

ii. Roste počet členů a příznivců ekologických organizací, jako jsou Friends of the Earth nebo Greenpeace.

iii. K popularizaci přispívají i výše zmíněné konference a další formy mezinárodní spolupráce v otázkách ochrany životního prostředí, o nichž opět referují média.

Paradoxně však tento vliv médií a organizací (včetně vzdělávacích) může mít i negativní efekt na míru zájmu o bezprostřední okolí a na vnímání lokálních projevů těchto globálních problémů (Uzzell, 2000). Lidé se podle zmíněného autora sice cítí více odpovědní⁹ za lokální problémy a i zde cítí větší moc něco změnit, paradoxně je toto však rovina, na které pociťují nejmenší závažnost problémů. Nejzávažnější globální problémy pak s sebou nesou nejmenší subjektivně pociťovanou odpovědnost jedince (ta je připisována národním vládám a mezinárodním institucím) i nejmenší moc něco změnit vlastním chováním. Tento protiklad subjektivně vnímaného vážného problému a nemožnosti kontroly či efektivní akce může logicky vyústit v celkové popření a rezignaci¹⁰. V lepším případě přetrvává snaha o péči o bezprostřední okolí spodobněná v takzvané „malé ekologii“ (Jehlička; Sarre; Podoba, 2005).

Jak bude rozvinuto dále, rozdíly ve vnímání environmentálních problémů se odvíjejí od mnohých dalších faktorů.

⁹ Přijetí odpovědnosti souvisí s původně psychologickým, v environmentálním kontextu často využívaným termínem *locus of control* (Krajhanzl, 2014). Ten představuje dichotomii vnější – vnitřní subjektivně vnímané *místo kontroly*. Jedinci s vnitřním místem kontroly pak v tomto kontextu zastávají přesvědčení, že řešení situace je plně v jejich moci, oproti jedincům s vnějším místem kontroly, pro něž jako jedince je situace nevyřešitelná a je potřeba hledat jiná, vnější řešení.

¹⁰ Tento jev je jedním z projevů potřeby nalezení východiska z tzv. *kognitivní disonance* (viz např. Librová, 1994: 20).

1.3 Environmentální vědomí J. Krajhanzla

Environmentální vědomí¹¹ chápe Krajhanzl (2010; 2014) jako jednu z dimenzí *vztahu jedince k přírodě a životnímu prostředí*¹². Definuje jej jako soubor postojů k environmentální problematice, zahrnující mimo jiné zmíněné vnímání rizik, přijetí odpovědnosti, znalost a pochopení environmentálních souvislostí apod. Tento koncept zahrnuje i afektivní vztahování se k životnímu prostředí. Jedinec s vysokým environmentálním vědomím tedy snáze pěstuje environmentálně šetrné návyky v chování, přičemž zároveň pociťuje smutek nad devastací přírody či prožívá obavy z budoucnosti (Krajhanzl, 2009).

Environmentální vědomí je předpokladem environmentální šetrnosti.

1.3.1 Potřeby, hodnoty, postoje, normy

Na poli složité problematiky motivů environmentálně šetrného *jednání* či *chování*¹³ je nutné vyjasnit některé základní pojmy.

Vrozené či socializací získané požadavky organismu, které vyvolávají stav nedostatku, a tím motivují k jednání, označujeme jako *potřeby* (Duffková; Urban; Dubský, 2008).

Zřejmě nejznámější Maslowova kategorizace (1987) hierarchizuje potřeby do pomyslné „pyramidy“ na ose nedostatkové – růstové. První patro představují potřeby *fyzilogické*, dále je to potřeba *bezpečí*, potřeba *lásky a sounáležitosti*, potřeba *ocenění a úcty* a nejvýše postavená potřeba *seberealizace*. Základním principem této „pyramidy“ (a zároveň nejčastějším terčem Maslowovy kritiky nejen z řad environmentální sociologie) je tvrzení, že „vyšší“ potřeby se vynořují až při naplnění a uspokojení potřeb „nižších“. Kritika se zde zaměřuje na možné vyplývající závěry, že se např. chudí lidé či

¹¹ Na koncept je možné narazit i pod ekvivalentním označením *ekologické vědomí* (Krajhanzl, 2009).

Autor vztahuje koncept k mezinárodně užívanému sousloví *environmental awareness*, ale i *environmental concern*, přičemž v nové knize, která vyjde v nejbližších měsících pod hlavičkou Lipky (brněnského školského zařízení pro environmentální vzdělávání), bude pravděpodobně pojem označen (dle autora výstižněji) jako *environmentální zaujetí* (Krajhanzl, 2014).

¹² Koncept je rozebrán dále.

¹³ Rozdíl mezi těmito pojmy v kontextu environmentální šetrnosti lze chápat v míře uvědomělosti environmentálních motivů (Krajhanzl, 2010). Environmentální chování, na rozdíl od jednání, nemusí být a priori šetrné k přírodě (Lze porovnat s koncepty dobrovolné a záměrné skromnosti, viz kapitola 1.5).

lidé v rozvojových zemích zabývají pouze naplněním materiálních, fyziologických potřeb, případně potřeby bezpečí (Baštecká; Reiterová, 2005)¹⁴.

Stejná kritika (v užším environmentálním smyslu) cílí i na takzvanou *postmaterialistickou tezi* Ronalda Ingleharta. Jejím základním předpokladem je proměna *hodnot* v moderních vyspělých společnostech, kdy dochází k posunu od materialismu k hodnotám posmaterialistickým. Ty reprezentuje důraz na rozvoj osobnosti, participaci na veřejném životě, prosazování humanismu a solidarity i postupná změna *postojů k životnímu prostředí* (Vysušil, 2005).

Hodnoty jsou pak v určitém smyslu výsledkem působení potřeb (Duffková; Urban; Dubský, 2008), nehledě na to, zda „vyšších“ či „nižších“. Představují „...*souhrn tužeb, které ovlivňují výběr dostupných způsobů, prostředků a cílů jednání (...)*.“ (Kluckhohn in Vysušil, 2005: 44). Rozdíl v hodnotové orientaci jedinců ovlivňuje jejich „*zaměření (...), volbu cílů a prostředků k jejich dosahování, fungují jako regulativy činnosti (...)* a v tomto smyslu jsou i základem pro volbu *individuálního životního stylu*“ (Duffková; Urban; Dubský, 2008: 125). Tato orientace se pak utváří v průběhu socializace, je tedy ovlivněna jak nejbližším okolím, tak systémem hodnot preferovaným v celé společnosti i předávaným médií.

Vztah k nějaké hodnotě pak reprezentuje *postoj* jedince (jehož ústní podání je nazýváno *miněním*), tedy produkt hodnotících procesů zahrnující kognitivní, konativní i afektivní složky psychiky (Nakonečný, 2009).

Převládající hodnoty a postoje ve společnosti utvářejí *normy*, tedy obecně platné (žádoucí) návody, jak uspokojovat své potřeby. Smyslem *norem* je pak dosažení a zachování konformity členů společnosti (Duffková; Urban; Dubský, 2008). Kulturně dané hodnoty společnosti udávají žádoucí cíle, normy pak vymezují prostředky k jejich dosažení (Kubátová, 2010).

1.3.2 Vztah k přírodě a životnímu prostředí

Vrátíme-li se ke konceptu, jehož součástí je zmíněné environmentální vědomí, základní **oblasti vztahu jedince k přírodě a k životnímu prostředí** formuluje Krajhanzl (2009; 2014) takto:

¹⁴ Tomuto hierarchickému pojetí potřeb dnes odporuje také obecně integrativní pohled na psychologii osobnosti včetně úsilí o harmonii složek psychiky.

i. Vyšší **potřeba kontaktu s přírodou** přináší potřebu trávit co nejvíce času v přírodním prostředí. Zahrnuje však i touhu obklopovat se přírodními motivy, např. ve vybavení bytu, na ploše počítače apod.

Librová (1987) zde hovoří o klasifikaci *potřeby přírody* jako základní, biologické potřeby¹⁵, přičemž tato se změnou způsobu života v moderní společnosti postupně přechází z nevědomí do oblasti reflektované. Tato potřeba se pak v populaci projevuje v odlišné míře, neodpovídající například jednoduchému rozdělení podle prostředí bydliště. Spíše se strukturuje podle charakteristik věku či zejména stupně vzdělání. Librová tak vidí potřebu přírody i jako potřebu sociálně a kulturně danou, projevující se odlišně v různých sociálních skupinách.

ii. **Schopnosti a dovednosti pro kontakt s přírodou** (či *adaptace na přírodní podmínky*) znamená umět si poradit, pohybovat se terénem, pobývat v přírodě několik dní či například být zvyklý na „nepříznivé“ počasí. V prostředí, se kterým má jedinec zkušenosti, se cítí „*přiměřeně klidně a uvolněně*“ (Krajhanzl, 2009: 3). Slabší míra této schopnosti může být kompenzována moderním „out-door“ vybavením (Pohunek, 2011b).

iii. **Environmentální senzitivita** (*estetická vnímavost k přírodě*) pak vyjadřuje individuální rozdíly v hloubce prožívání přírodního kontaktu. Přičemž tento kontakt nemusí mít motivy ochrany přírody, přírodní prostředí může sloužit i jako neuvědoměle vyhledávaná kulisa příjemně strávenému volnému času.

Dosud zmíněné kategorie se věnují bezprostřednímu vztahu a kontaktu, tedy v tomto pojetí spíše *vztahu k přírodě*. Další se kloní k abstraktnějšímu pojetí, spíše ve významu *vztahu k životnímu prostředí*, přičemž kategorie environmentálního vědomí zde tvoří jakýsi přirozený přechod (Krajhanzl, 2014).

iv. Dovednosti ani vnímavost ve vztahu k přírodě ještě nezaručují environmentálně šetrné chování. To odvisí především od **environmentálního (ekologického) vědomí**¹⁶. Pro toto vědomí je pak ochrana přírody otázkou intelektového zájmu, ale i emocí.

v. Nejobecnější charakteristika – (*etický*) **postoj k přírodě** – se projevuje v tom, jak konkrétní jedinec obecně o přírodě a své roli vůči ní smýšlí, jaká pociťuje

¹⁵ Antropologové a etologové hovoří o uklidňujícím účinku přírody pro nervovou soustavu, jehož projevy jsou např. „*význam zeleně pro oči, racionálně těžko vysvětlitelná záliba v jistých krajinných konfiguracích, ve volné, zvlněné, vegetací naplněné krajině s roztroušenou zelení, vodními plochami i tekoucími vodami, s lesem za zády.*“ (Librová, 1987: 30).

¹⁶ Tento pojem je vysvětlen výše.

individuální práva a individuální povinnosti. Můžeme hovořit o dimenzích dominance – submise; spřízněnosti (affiliance) – nepřátelství (hostility) (Krajhanzl, 2009).

V rovinně každodennosti se tento postoj projevuje např. v míře lehkosti, s jakou použijeme herbicid na upravení zahrady či plácačku na zabití mouchy (Krajhanzl, 2014). Nejde zde však opět nutně o motivy environmentální šetrnosti, ale obecný postoj. Řečeno s A. Schweitzerem (1974), jde o míru *úcty k životu*, takový postoj se tedy může projevovat na jisté úrovni i biocentricky.

Vztah mezi všemi těmito charakteristikami není postaven na přímé úměře. Úcta k životu a přírodě nemusí znamenat potřebu trávit v ní čas, natož silné environmentální vědomí (chápaní souvislostí, přijetí odpovědnosti apod.).

1.4 Faktory environmentální šetrnosti

Z pohledu ekopsychologie můžeme hovořit o třech hlavních oblastech faktorů ovlivňujících environmentálně šetrné chování (Krajhanzl, 2010). Jsou to faktory vycházející z *podmínek prostředí*, faktory *osobnosti jedince* a faktory *osobního vztahu jedince k přírodě*¹⁷.

Je jistě snazší proměnit environmentální vědomí v odpovídající jednání, má-li jedinec v okolí bydliště či pracoviště dostupné bio-prodejny, second-handy, žije-li tam, kde je hustá síť veřejné hromadné dopravy apod. Mezi faktory prostředí patří však i sociální vlivy (tedy společenské normy a hodnotové systémy, ke kterým se jedinec vztahuje).

Osobnostní faktory zahrnují mimo jiné zmíněné individuální postoje a hodnotovou orientaci; charakter, schopnosti i životní způsob celkově. Souvisí s nimi minulé zkušenosti, aktuální stav, ale i očekávání do budoucna.

Z dalších charakteristik, ovlivňujících environmentální šetrnost v chování, uvádějí autoři například zkušenost s pobytem v přírodě a s ní spojené zážitky, prožité a zvnitřněné především v dětství (např. Wilke in Jančaříková, 2009)¹⁸. Dále sociologické charakteristiky, jako jsou *věk* (u mladší generace je předpokládán větší zájem o

¹⁷ Tato třetí oblast je samozřejmě součástí faktorů osobnosti, ale v tomto kontextu je dle autora účelné kategorie oddělit. Bližší popis konceptu vztahu jedince k přírodě a k životnímu prostředí uvádí předcházející kapitola 1.3.

¹⁸ Faktor dětství prožitého na prázdninách u prarodičů na venkově se objevuje i v prvním výzkumu Hany Librové (1994).

environmentální tematiku obecně [viz např. Elgin, 1977; Van Liere; Dunlap, 1980¹⁹; Dietz; Stern; Guagnano, 1998]), *společensko-ekonomické postavení* (vyšší příjem, v souladu s Maslowem či postmaterialistickou tezí, ale například i vzdělání²⁰) či vliv místa bydliště.

V případě poslední zmíněné charakteristiky jsou sklony k environmentální šetrnosti připisovány spíše lidem z urbánního prostředí, nikoli venkovského (srov. Van Liere; Dunlap, 1980; Derksen; Gartrell, 1993). Možným vysvětlením je podle autorů např. vyšší míra znečištění a přírodě vzdáleného životního prostředí ve městech (vystavení špatným environmentálním podmínkám by podle tohoto předpokladu vedlo k zájmu o životní prostředí) či častější utilitární postoj k přírodě u obyvatel venkova (na základě předpokladu sdílené rurální kultury ne nutně jen u těch, kteří se věnují zemědělství) (Van Liere; Dunlap, 1980)²¹.

Jiné faktory z této oblasti se mohou týkat dalšího vlivu podmínek prostředí, tedy například menší vybaveností ne-urbánního prostředí v oblastech třídění odpadu, využití veřejné dopravy či služeb celkově (především v případě suburbii).

Podobně jako u odhadování následků a příčin environmentálních problémů i oblast motivace chování je velmi složitá a propojená vzájemnými souvislostmi (často nepoznatelnými či neuvědomovanými ani samotnými aktéry). Je tedy velmi složité určit nějaké obecně platné faktory environmentální šetrnosti. Zmíněný výčet slouží spíše k seznámení se směry, kterými se výzkumy na toto téma orientují, opět bez aspirace na úplnost²².

1.5 Koncepty environmentální šetrnosti

Hodnotová orientace tíhnoucí k (nejen environmentální) šetrnosti má v literatuře mnoho názvů.

Asi nejnámějším pojetím v našem prostředí je „dvojboj“ Hany Librové, tedy koncepty *dobrovolné a záměrné skromnosti*. Skromnost vidí autorka tam, kde by jinak

¹⁹ Tito autoři zde jako možné vysvětlení uvádějí argument, že mladí lidé jsou obecně méně integrovaní do dominantního společenského pořádku, tedy jsou častěji ochotni vzít navrhovaná (často ze své podstaty proti-systémová) řešení environmentálních problémů za svá.

²⁰ Tedy vyšší kulturní kapitál – více viz kapitola 2.2.

²¹ S postupující proměnou moderní společnosti, rozrůstáním suburbii a zvyšující se individualizací společností považují tyto závěry za příliš zjednodušené, ačkoli je (i přes jejich relativní stáří) pro kontext vhodné je zmínit.

²² Celkově v tomto výzkumu pomímám např. téma genderových rozdílů.

byla „možnost mít více“, v environmentálních souvislostech jako ochotu „*snižit dynamiku spotřeby hmotných statků, ekologicky škodlivých služeb a volnočasových aktivit.*“ (Librová, 2003a: 28–29). Přívlastek *dobrovolná* pak slouží mimo jiné pro zdůraznění toho, že idea skromnosti nemusí vést k omezení svobody.

Rozdíl mezi těmito koncepty je v motivaci, kdy *záměrná skromnost* je dnes chápána jako cílevědomá změna směrem k environmentální šetrnosti²³, *dobrovolná* je pak ve vztahu k životnímu prostředí druhotné povahy a vyplývá obecně z hodnotové orientace jiným než konzumním směrem (šetrnost k životnímu prostředí je zde spíše vedlejším produktem). V zahraniční literatuře tyto dva koncepty splývají v jeden, tedy v *dobrovolnou jednoduchost (voluntary simplicity)* (Librová, 2003b).

Pojem *voluntary simplicity* se poprvé objevuje již ve třicátých letech minulého století pro označení nové rovnováhy v životním způsobu, kdy jedinec žije navenek jednoduše a uvnitř bohatým životem (Elgin, 1977). V sedmdesátých letech Elgin formuluje tento koncept coby způsob života, který zahrnuje střídmost ve spotřebě, vnímání naléhavosti environmentálních problémů a úsilí o realizaci vyššího lidského potenciálu v rámci komunity; v životních i pracovních podmínkách se pak navrácí do přirozeného měřítká člověka. Pro jeho šíření formuluje argumenty environmentální, sociální i morální a vidí v něm efektivní řešení palčivých problémů tehdejší (nejen americké) společnosti.

Spolu s Elginem i Librovou formuluje Kohák (2000) svůj koncept *výběrové náročnosti*. S pojmem *dobrovolné skromnosti* polemizuje jako se zavádějícím, tedy nedostatečně zdůrazňujícím *náročnost* takové životní volby. Říká: „*To přece není o životě v jeskyni.*“ (2000: 83). Máme být nároční a vybírat si v čem. Klást vysoké nároky na kvalitu životního prostředí, veřejných služeb, na energetickou efektivitu, ale i na radost ze života; nikoli na hromadění majetku. Rynda dále vykládá *výběrovou náročnost* jako „...*právo na užívání lidského důmyslu a jeho produktů všude tam, kde skutečně umožňují a podporují naplnění lidského úkolu, totiž sebezdokonalování a naplňování dobra.*“ (2000: 3).

Ač Librová (2003a) naopak vidí nedostatek pojmu *výběrová náročnost* v malém akcentování environmentálního aspektu a nutnosti sebeomezení, je možné považovat

²³ Librová (2003b) hovoří o *záměrné skromnosti* i jako o historickém fenoménu, kdy environmentální aspekt nebyl primární. Motivy byly především duchovní.

Záměrná skromnost v dnešním pojetí (Librová, 2003a) tedy vyžaduje určitou míru environmentálního vědomí. V tomto kontextu se objevuje i ekvivalentní označení *uvědomělá skromnost* (viz např. Rynda, 2000), kdy je nejspíše záměrem zdůraznit ono povědomí o souvislostech, příčinách problémů a dopadech vlastního jednání.

všechny tyto pojmy za částečně ekvivalentní. Jejich používání by mělo reflektovat tyto polemiky a v případě potřeby akcentovat určitý aspekt (např. sebeomezení, zvýšenou náročnost či jednoduchost coby ne-chudobu), tedy užívat adekvátní variantu.

Souvisejícím konceptem a částečně i další odpovědí na polemiku na ose skromnost – náročnost je takzvaný *ekologický luxus* (Librová, 2003a). Nevztahuje se k životnímu způsobu jako celku, spíše k prvkům chování či rozhodování. A označuje environmentálně příznivé jednání, jehož součástí je v různé míře i sebeomezení, a které se vztahuje k nemateriálním hodnotám.

V dnešní konzumně orientované společnosti je luxusem „...*každá situace každodennosti, která je vně opakujících se reprodukčních činností a vně užitku, která má estetický či duchovní rozměr.*“ (Librová, 2003a: 47). Takový luxus nese odlišný význam, než ve kterém je užíván pojem *blahobyť*²⁴, jeho součástí je i sociální dimenze altruismu. Může být spodobněn v zahradničení bez využívání pesticidů, odmítnutí automobilu či v nákupu minerální vody ve skle. Nevyžaduje tedy nutně sebeomezení v materiálním smyslu, spíše jde o překonání určité překážky z nesobeckých pohnutek.

Dopad *ekologického luxusu* je pak částečně nedůsledný a oportunní, díky jeho prestižní povaze v něm však Librová vidí možného hybatele žádoucích změn, model obecně lákavý k následování²⁵.

V tomto kontextu se stávají *luxusními* i vlastní fyzické podmínky naší existence (spíše než dnes již skoro vždy a všude dostupné materiální statky rozličných druhů²⁶). Za tyto **nové druhy luxusu** označuje Enzensberger (in Librová, 2003a) možnost rozhodování o vlastním volném čase a jeho objemu; o objektech, kterým věnujeme *pozornost*; dále je to luxus *prostoru* (získaný například tím, že se malý byt nezahltí zbytečnými věcmi), *klidu* (luxus nemít televizi apod.), *bezpečnosti* a čisté *přírody* (dopřát si např. dražší, chemicky neupravované potraviny). Stejně jako rizika v Beckově *rizikové společnosti* (2004)²⁷ jsou i ostatní tyto „luxusy“ ve společnosti distribuovány nerovnoměrně.

²⁴ Tento pojem je podle Librové (2003a) používán spíše v měřítku skupin, společnosti či států (nikoliv jedince), přičemž v sobě automaticky zahrnuje dimenzi růstu.

²⁵ Jak je rozebráno v podkapitole 2.3.2, v tomto („vlažném“) modelu spatřuje autorka větší potenciál pro změnu chování a hodnot společnosti než v předchozích konceptech dobrovolné jednoduchosti a skromnosti.

²⁶ Pomiňme zde otázku strukturálních ekonomických nerovností ve společnosti a související (ne)možnosti tyto statky nabyt (např. fenomén pracující chudoby).

²⁷ Styčným bodem je zde Enzensbergerův *luxus bezpečnosti*.

Existují i mnohé další související koncepty či pojmy, často jde o jiné názvy téhož²⁸. Namátkou *rozumné potřeby* (Duffková; Urban; Dubský, 2008) odpovídající Frommovým pravým, přirozeným potřebám (2001: 205), které pocházejí z pohnutek našeho já, fyzického i enkulturovaného, z jeho základních životních potřeb i potřeb osobního růstu – oproti nepravým, syntetickým potřebám, které jsou nám vnuceny průmyslem a reklamou.

Dále např. *simple living* (může být chápán jako projev Elginovy *voluntary simplicity* [1977]) či *downshifting* (coby autory různě pojímané formy přechodu k prostším formám životního způsobu [blíže viz např. Havlová, 2012]).

1.6 Environmentálně šetrné alternativy

Pohovořím zde krátce o environmentálně šetrných alternativách v chování i postojích v oblastech životního způsobu relevantních pro tento výzkum.²⁹

Jejich výčet neaspíruje na to, aby byl vyčerpávající, ani nechce hierarchizovat témata do uceleného systému. Jde spíše o formulování mé vlastní výchozí pozice ve smyslu širě obeznámenosti s alternativami (jak z vlastní zkušenosti, tak ze studia literatury), ze které tento výzkum vychází³⁰.

Jednotlivá témata byla inspirována kategoriemi, kterými se zabýval výzkum Hany Librové (1994), ale i dalšími texty (např. Reitmaierová, 2012)³¹.

1.6.1 Bydlení

První okruh témat se týká jak energetické úspornosti obydlí, tak i způsobu jeho zařízení. Můžeme hovořit o takzvaném ekologickém stavitelství či pasivních domech, založených především na šetrném a maximálním využití obnovitelných zdrojů.

Existuje zde také široká kategorie alternativního, více či méně soběstačného bydlení, založeného kromě práce se zdroji na akcentu různých dalších faktorů. Obydlí tak z hlediska stavebního materiálu může reprezentovat touhu po návratu k přírodě

²⁸ Přidávám některé pojmy čistě z přehledových důvodů, pro případnou inspiraci.

²⁹ Zmíněné oblasti odpovídají části okruhů výzkumného rozhovoru – viz kapitola 4.2.

³⁰ Množství alternativ je v této oblasti tak široké, že text dle mého názoru vyžaduje tento způsob „ukotvení“, ač je tento způsob jistě subjektivní a více autorský než u ostatních kapitol práce.

³¹ Zdroje, na které odkazuje tato kapitola, jsou často více praktické a méně akademické než v ostatních částech práce. (Internetové odkazy na konkrétní šetrné alternativy jsou shrnuty na konci práce v Seznamu použitých zdrojů).

(často za využití lokálních materiálů – hlíny, slámy, dřeva apod.) či např. přinášet způsob alternativního využití odpadu jako tzv. Zeměloď (viz např. Earthship Biotecture, [b.r.]).

Problematika použitých materiálů (včetně materiálů uvnitř obydlí – nejen nábytku, ale např. podlah, obložení stěn) zahrnuje témata obnovitelnosti, lokálnosti/exotičnosti, dále místa, způsobu a etiky výroby. Šetrnou variantu vybavení obydlí mohou reprezentovat bazary (kamenné i internetové bazary a další servery či projekty, namátkou Nevyhazuj to(.cz) [Havlová, 2012] či Zdrojovna [Vítková, 2014]), patří sem i tematika zmíněného Enzensbergerova luxusu prostoru.

S obydlím souvisí i jeho využívání, tedy například míra šetření s energiemi. Další alternativy existují např. na poli vlastnictví (sdílené, komunitní bydlení). Nikoli s šetrností, ale spíše s *potřebou kontaktu s přírodou* pak souvisí touha bydlet v přírodním prostředí.

1.6.2 Potraviny, odpady

Zvyklosti týkající se nakupování potravin mají nesporné environmentální dopady. Spotřebitel do svého rozhodování může zahrnout vzdálenost, ze které byla potravina dovezena; míru ošetření chemickými prostředky při pěstování, ale i při samotné přepravě; složení produktu; druh subjektu, který s produktem obchoduje (soukromý farmář versus velké družstvo). Může nakupovat v supermarketu, v malých obchodech či na tzv. farmářských trzích, dokonce si může objednávat a nechat vozit připravené „bedýnky“ s potravinami³².

Místo zde však mají i alternativy k nákupu samotnému, tedy samozásobitelství, pěstování potravin na vlastních zahradách či balkónech. Dále domácí vaření a proti trendu rychlého občerstvení stojící koncept *slow food* (hnutí prosazující jak místní produkty, speciality, tak i důraz na dostatek času věnovaný vychutnání jídla) (viz např. Petrini, 2003).

Patří sem i etická problematika velkochovů hospodářských zvířat, témata vegetariánství, veganství a dalších eticky motivovaných stylů stravování (např. Mach, 2010). Dále využívání produktů ekologického zemědělství (tzv. *biopotravin*) či produktů s certifikací *fair trade* (zohledňující témata rozvojové spolupráce a environmentální spravedlnosti) (např. Kubáňová, 2007; Kolská, 2010).

³² Přehledové internetové stránky o „bedýnkových družstvech“ viz Bedýnky (© 2009-2014).

Dále např. i vůči konformní společnosti více se vyhraňující varianta environmentálně, ale i sociálně motivovaného občanského aktivismu - tzv. *dumpster divingu* (doslova potápění se v popelnici). Jde o hnutí kladoucí důraz na nesouhlas s plýtváním potravinami. Nelegálně získané potraviny, které byly pobočkou obchodního řetězce vyřazeny, aktivisté často využívají např. pro vaření bezdomovcům (viz např. Baráková, 2013).

S okruhem potravin úzce souvisí i téma odpadů. Zde je nejznámější praktikou na úrovni každodennosti jedince třídění odpadu do zřizovaných speciálních kontejnerů, dnes už relativně běžné, přičemž se zájem posouvá do dalších oblastí (třídění hliníku, bioodpad ve městě, kompostování)³³.

1.6.3 Doprava, cestování a volný čas

Doprava je jedním fenoménů, které mají nejzávažnější dopady na životní prostředí. Jde o dopravu osob i zboží, ve druhém případě výrobek na základě dělby práce v globalizovaném světě často „procestuje“ většinu kontinentů, než je vyroben, upraven, ošetřen, zabalen či opatřen etiketou.

V rámci dopravy jednotlivců je současnou výzvou pro snahy o environmentální šetrnost především využívání obnovitelných zdrojů pro pohon, nahrazující motory spalující fosilní paliva. Relativní alternativou je zde hromadná doprava. Tváře měst se také postupně proměňují na základě zvyšující se oblíbenosti cyklistiky a podobných forem dopravy.

V oblasti turistiky leží šetrnost především v měřítku, vzdálenosti (v souvislosti s dopadem letecké dopravy), dále v menších skupinách návštěvníků a v opravdovém (např. přírodovědném) poznání cílové lokality. Co nejmenší dopad na prostředí atraktivních lokalit doplňuje akcent na podporu místních komunit. Objevují se zde pojmy ekoturismus a měkký turismus (viz např. Ehrlich, 2007).

V oblasti volného času představuje překážku environmentální šetrnosti především stále specifitější vybavení jednotlivých sportovních odvětví, v souvislosti s pobytem v přírodě jde o velké množství rozličného „out-doorového“ vybavení.

³³ Kompostování a pěstování ve městě podporuje např. nezisková organizace Kokoza ([b.r.]).

1.6.4 Předměty denní potřeby

Do této kategorie zařazuji domácí elektrospotřebiče, každodenně užívanou drobnou elektroniku, ale i drogistické produkty.

V oblasti spotřebičů jde o promyšlení efektivity využití zdrojů (dilema mít/nemít myčku nádobí se objevuje i ve výzkumu Hany Librové [2003a]). Dalším souvisejícím tématem je stejně jako u sportu tendence ke specializaci, tedy zvětšování množství existujících přístrojů. Oproti tomu stojí tendence k multifunkčnosti, přičemž na takových přístrojích je současný problém neochoty výrobců vyrábět opravitelně (bez nutnosti vyměňovat poškozený přístroj vždy celý za nový) ještě palčivěji viditelný.

Stejný problém (s přidaným efektem výraznějšího působení módy a technického vývoje na spotřebitelské obměňování) lze vidět v oblasti elektroniky (u mobilních telefonů, notebooků, tabletů, fotoaparátů apod.). Alternativu zde mohou nabídnout první tendence těchto výrobců k environmentální šetrnosti – použití recyklovaných materiálů, sběr a recyklace nefunkčních produktů, přidávání solárního napájení apod. Tyto tendence však mají své meze. Např. pracovní podmínky v rozvojových zemích, od kterých se nakupují nerosty pro tuto výrobu, prozatím významně nezohledňují³⁴.

V rámci úklidu domácnosti mohou být jako šetrná alternativa využívány speciální drogistické produkty s nižším dopadem na životní prostředí (prací prášky, aviváže apod.). Šetrné varianty těchto produktů nesou různé druhy ekoznačení³⁵.

Dalším způsobem je odmítnutí takových výrobků a snaha o „soběstačnost“ – vlastní výrobu těchto prostředků za použití citronu, jedlé sody, octa, mýdla s „jelenem“ atd. V oblasti kosmetiky se opět objevuje etické téma zacházení se zvířaty.

1.6.5 Odívání

Podobně jako bazary nábytku, i zde jsou alternativami různé, často i komunitně organizované bazary („bazárky“ dětského oblečení, výměny oblečení mezi přáteli), second-handy, charitativní sběr oblečení či internetové servery sloužící k výměně oblečení³⁶.

³⁴ Lze však již najít první „vlastovky“, které umisťují do popředí člověka nejen jako spotřebitele, ale i jako součást výrobního procesu – a myslí tak např. i na podmínky v místě těžby (viz Fair Phone, © 2014).

³⁵ Toto značení se vztahuje na širokou paletu produktů, namátkou textilní výrobky, elektrospotřebiče, nátěry, stavební materiál, hygienické potřeby, ale i např. turistické ubytovací služby (viz Cenia, © 2012).

³⁶ Např. Votoč Vohoz(.cz), © 2014.

Šetrnou alternativou je zvažování materiálu, ze kterého je oblečení vyrobeno. Zda jsou syntetické, zda jsou přírodního původu, jaké je případně jejich ošetření v průběhu pěstování, v jakých pracovních podmínkách jsou vyráběny apod.

Alternativou vracející se do módy je dnes šití, pletení, přešívání, ale i spravování, barvení – jednoduše cesty, jak oddálit vyhození takového výrobku.

* * *

Motivací ke zmíněným podobám chování jistě není vždy uvědomělá environmentální šetrnost. Častý motiv je ekonomický či morální. Neopominutelně pak faktor kulturní či sociální, i ve smyslu vyhovění (módním) normám okolí.

I samotné chování v probraných oblastech je šetrné různým způsobem a různou měrou. Často neexistuje jedna nejšetrnější varianta³⁷ a volba se pak odvíjí od složité změti načrtnutých faktorů, včetně míry informovanosti a pochopení environmentálních souvislostí.

³⁷ Známymi rozpory jsou např. velká míra obliby exotického ovoce u veganů, podpora neexotických fair trade produktů, které by mohly být vyrobeny i v lokálních podmínkách či problematika šetrného turismu v odlehlých oblastech coby faktorů vyšší atraktivity dané destinace.

2. ŽIVOTNÍ ZPŮSOB

2.1 Terminologické ukotvení

Na základě důležitosti pojmu pro rámování environmentální šetrnosti ve významu, v jakém s ní pracuje tato práce, považuji zde opět za důležité věnovat se tomuto základnímu pojmu a jeho variacím.

2.1.1 Životní způsob versus životní styl

Životní způsob a životní styl jsou nejen na akademické půdě často používané výrazy, jejichž rozlišení, případně definice je (také díky tomu) nesnadná. Pod tato vyjádření zahrnujeme mnoho často vzdáleně souvisejících témat.

V nejobecnějším významu těmito pojmy autoři označují *způsob, jakým lidé žijí*, tedy jak bydlí, jak se stravují, vzdělávají, jak se chovají v určitých situacích, jak se baví, jak spotřebovávají, komunikují, jak vyznávají a dodržují určité hodnoty apod. (Duffková; Urban; Dubský, 2008).

Pojmy *životní styl* a *životní způsob* mohou být užívány synonymně, není-li účelné jejich rozlišení. Další **možnosti jejich užívání** jsou pak například tyto:

i. Pojmem *životní způsob* je označován sociálně-ekonomický rozměr, tedy tyto kategorie: „*základní existenční otázky, životní úroveň, práce, potřeba*“ (Duffková; Urban; Dubský, 2008: 69); a pojmem *životní styl* kulturologické souvislosti, tedy záležitosti týkající se volného času, hodnot, tradic a vztahů.

ii. Ve druhém případě je možné rozlišit *životní způsob* jako abstraktní, obecnější pojem a *životní styl* jako jeho podřazenou kategorii zahrnující individuální aspekty života. Tedy *životní způsob* zahrnuje spektrum variant, existenci různých možností ve společnosti; *životní styl* se váže na konkrétního jedince, souvislosti mezi „*způsoby realizace činností a praktikami v různých oblastech každodennosti*“ (Duffková; Urban; Dubský, 2008: 113-115).

iii. Kubátová (2010: 13–14) dále rozlišuje *životní způsob* jako souhrn činností, vztahů, projevů; oproti *životnímu stylu*, který reprezentuje systém založený na jejich provázanosti.

V našem prostředí se dále setkáváme kromě rozmanitých definic i s odlišnými autorskými preferencemi v užití termínů či naopak s absencí jejich definice s odkazem na všeobecné povědomí (Duffková; Urban; Dubský, 2008).

V této práci jsem se přiklonila k částečnému pomínutí terminologických rozdílů a jednotnému užití termínu *životní způsob*, zčásti kvůli velké míře užívání pojmu *životní styl* v médiích (nabalující z pohledu výzkumu přebytečné konotace). Dalším důvodem pro volbu tohoto pojmu je odkaz na dílo Hany Librové³⁸ a také možnost nahlížet ho jako nadřazený, obecnější (ii.). Předmět této práce totiž (ve významu výše zmíněných rozlišení) zahrnuje některé aspekty životního stylu i životního způsobu. Zaměření výzkumu cílí především na úroveň každodennosti (ii.), nicméně jde (mimo jiné) o aspekty jak sociálně-ekonomické, tak kulturně připsané (i.). Dalším argumentem pro odklon od pojmu *životní styl* je nepřítomnost snahy postihnout celistvost *systému života* jedince ve smyslu životního stylu (iii.) či dokonce slohu³⁹. Výzkum je zaměřen spíše na jednotlivé oblasti životního způsobu.

2.2 Životní způsob a struktura společnosti

Všudypřítomná nerovnost mezi lidmi se dá nahlížet ve smyslu struktury, tedy ve formě sociální klasifikace a diferenciacce společnosti. Optika tohoto náhledu může být zaostřena na různá kritéria. Na vrcholu průmyslové revoluce v západní společnosti bylo hlavním kritériem vlastnictví hmotných prostředků a schopnosti jimi disponovat, společnost byla stratifikována především podle majetkových tříd (v nejznámějším pojetí Karla Marxe). V dnešní společnosti je těmto majetkovým třídám připisován mnohem menší význam, přesto dostupný ekonomický kapitál stále významně ovlivňuje život jedince (Giddens, 1999). Je však upouštěno od pohledu na společnost coby na jednoduché horizontální vrstvy, její struktuře je přiznávána větší složitost.

Z tohoto principu vychází pojem *statusové skupiny*, tedy skupiny, která se těší určité míře úcty a prestiže, přičemž tato míra odráží spíše rozdílné životní způsoby než majetkové poměry (Weber in Giddens, 1999). Autoři sociologie v tomto kontextu

³⁸ Životní způsob v pojetí Hany Librové v rámci konceptu *ekologicky příznivého životního způsobu* je dále rozebrán v podkapitole 2.3.2.

³⁹ Pojem *životního slohu*, který do terminologické triády Duffková zařazuje, nechávám stranou. Tento, definován jako *jistota výrazu, integrita doby na základě příbuznosti, stylové spjatosti výsledků lidské činnosti* (Ortová, 1997: 68–69) se týká spíše velkoslohových období, jednoty napříč společnostmi, jak v architektuře, tak v životním stylu, která není v kontextu práce příliš relevantní.

hovoří jak o rozpadu třídní struktury v současné společnosti, tak i o ústupu od identifikace statusu na základě povolání k identifikaci na základě kulturního vkusu a životního způsobu (Bell, 1996; dále viz např. Kubátová, 2010; Librová, 2003a; Veblen, 2007)⁴⁰.

Kulturní vkus figuruje v díle Pierra Bourdieua (in Eriksen, 2008). Ten formuluje pojem *kulturní třídy* vládnucí v každé společnosti, tedy té, která rozhoduje o formě dominantního diskurzu v podobě kritérií dobrého vkusu a hodnocení symbolů. Z toho vychází její symbolický kapitál.

Kulturní vkus je pak odvozený od kulturního kapitálu, který představuje kulturní kompetence, neoddělitelné od daného jedince (oproti kapitálu ekonomickému). Ty jsou nevědomě osvojovány, do různé míry, v závislosti na úrovni vzdělání i společenském postavení (Bourdieu, 1986), podléhají tedy také určité stratifikaci⁴¹.

S vysokou měrou kulturního kapitálu v rodinách spojuje Librová (2003a) vedení k uznávání umění a duchovních hodnot, ale např. i k sebeomezení ve spotřebě.

2.2.1 Spotřeba v kontextu životního způsobu

V současné společnosti, kterou Bauman nazývá *tekutou* (Bauman, 2012), stačí tedy vykazovat jen některé vnější znaky skupiny, ke které chce jedinec patřit (srov. Kubátová, 2010).

Tyto znaky můžeme zařadit na pole zmíněného symbolického i kulturního kapitálu (volba oděvu, způsob řeči, trávení volného času), nicméně jsou dnes uskutečňovány převážně skrze spotřebu. Oblouk návratu k ekonomickému kapitálu se tak v určitém, nikoli stratifikovaném, ale spíše individualizovaném, smyslu uzavírá. Životní způsoby se v „nové době“ více či méně rovnají stylům spotřeby (Kubátová, 2010).

Již Veblen (2007; první vydání 1899) tvrdil, že lidé v moderní společnosti se množstvím konzumovaného zboží snaží vyhovět standardům, *normě životního způsobu*. Tato norma je pohyblivá a je definována *zahálčivou třídou*, která stojí na vrcholu

⁴⁰ Podobně například Ritzer (2001) doplňuje Weberovy *statusové skupiny* pojmem *lifestyle groups*.

⁴¹ Přivlastňováním si symbolů svědčících o dobrém vkusu mohou jednotlivci pozvednout své postavení ve společnosti, v podstatě nad rámec jejich kulturního kapitálu. Tuto proměnu ekonomického kapitálu v symbolický nazývá Bourdieu *konverzí* (in Eriksen, 2008). Převládající směr této konverze pak závisí na dominantním hodnotovém systému společnosti.

společnosti⁴². Potřeby (a zboží, které je naplňuje) se pak podle Veblena natolik stávají součástí životního způsobu, že je těžší se jich vzdát, než je tomu u věcí naplňujících základní hmotné potřeby.

Životní způsob je tedy založen na sociální organizaci spotřeby (Chaney, 1996), což jistě souvisí se změnou moderní kapitalistické společnosti, jež v principu dnes vychází ze zákonitostí spotřeby, nikoli výroby, jako bylo řečeno v úvodu práce.

Oproti Veblenovým časům existuje mnoho statusových skupin, jejichž životní způsob je žádoucí, a jehož dohánění podléhá nekonečné soutěži. Ritzer (2001) zde uvádí například způsob života v suburbíích či naopak v centrech měst, způsoby převzaté od mládeže a zpětně trhem prodávané (hipsterský „cool“ styl) apod. Pro Veblena byla *zahálčivá třída* tím, kdo udával krok, dnes na to máme týmy profesionálů.

2.2.2 Volný čas a životní způsob

Volný čas coby zásadní dimenze každodennosti⁴³ je důležitý pro formování životního způsobu. Právě proto, že na tomto poli se uplatňují především vlastní svobodná rozhodnutí než vnější povinnosti (Duffková; Urban; Dubský, 2008), také díky růstu jeho objemu i významu od poloviny minulého století.

Jeho současná podoba získává nové kvality. Je individualizovaný⁴⁴, všeobecný a postavený do protikladu k pracovní době (Duffková; Urban; Dubský, 2008); zároveň se u některých moderních povolání rozlišení času pracovního a mimopracovního stírá.

Náplň volného času může nést i funkci řešení konfliktu hodnot (Schwartz in Tyslová, 2008: 46–47), kdy jedinec podléhá dvěma neslučitelným vnitřně-motivačním tlakům. Problém např. touhy po úspěchu a moci v protikladu k oceňování hodnot

⁴² „Prokapávání“ norem životního způsobu statusovými hladinami pak označují autoři jako *trickle-down effect* (Librová, 2003).

⁴³ Každodennost definuje Duffková (2008: 56) jako „úhrn všedních, pravidelně se opakujících (...) lidských činností, které jsou základem sociální reprodukce individua, malé skupiny a takto zprostředkovaně celé společnosti.“

⁴⁴ Pojem individualizace se v původním smyslu vztahuje k proměnám společnosti v 18. a 19. století, tedy k přechodu od tradiční, převážně zemědělské pospolitosti ke společnosti průmyslové. Při něm se uvolňovaly sociální role a pevné kulturní normy spojené s třídou, pohlavím, náboženstvím a lokalitou. Rostla osobní svoboda jednotlivce a možnost voleb. Individualizace však znamenala ztrátu opory, tradičních vazeb.

Ve 20. století nabyla individualizace nových podob a její proměny pokračují. Za její nejnapadnější současné projevy bývá považován vznik „světově založených sítí, prohlubující se atomizace rodin a početní růst domácností jednotlivců, změny v povaze práce, rostoucí nároky na spotřebu hmotných statků i na způsob trávení volného času.“ (Librová, 2010).

Tématu se dále věnují např. G. Simmel, M. Foucault, Z. Bauman, U. Beck, M. Schroer, J. Keller.

rovnosti a tradice tak může být překonán „dvojím životem“, pracovním a volnočasovým⁴⁵.

Kritika růstu objemu volného času naopak zdůrazňuje zvyšující se komodifikaci⁴⁶ v této oblasti a možnost úniku ke spotřebě jako k řešení nudy, k prosté výplni času. Opačnou tendenci pak představuje zmíněné stírání rozlišení „časů“, které se podílí spíše na nedostatku plně volného času.

Ve volném čase je oproti času pracovnímu možné naplňovat svoje potřeby ihned (Kubátová, 2010), čímž se posilují tendence růstu jeho subjektivně vnímaného významu, a zároveň poklesu významu práce.

* * *

Pozitivním dopadem individualizace nejen na poli volného času, ale životního způsobu jako celku, může být i nižší obtížnost změny života směrem k alternativě. Jedinec v individualizované společnosti nemusí potřebovat tolik rezistence, aby měl vybočující styl, ani nemusí mít tolik za potřebí, aby mu jeho chování potvrdilo sociální okolí pod vlivem diktované módy (Librová, 2003a: 280–285).

2.3 Alternativní životní způsob

Ekologicky příznivý životní způsob je v literatuře popisován jako jeden z nejčastějších alternativních životních způsobů. (Duffková; Urban; Dubský, 2008: 118–121⁴⁷). Další alternativní způsoby jsou zde například „zdravý“, s vazbou na alternativní medicínu, také souhrnně životní praktiky vegetariánů, squatterů, skinheadů, singles apod.

⁴⁵ Autorka zde tvrzení vztahuje konkrétně k tématu trampingu.

⁴⁶ Komodifikace jevu znamená jeho stávání se komoditou, jednotkou trhu, za niž se platí. S rozpínajícím se sektorem služeb se zvětšuje i velikost oblasti, která je komodifikována (např. o emoce, sex) (Bruce; Yearley, 2006: 41–42).

⁴⁷ Tento pramen používá výraz *ekologický životní styl*, přičemž pojmy *ekologicky příznivý životní styl*, *trvale udržitelný životní styl*, *dobrovolná střídmost* či *skromnost* uvádí jako pojmy podobné, někdy synonymní.

2.3.1 Subkulturní ideologie

Alternativa v sociologickém pojetí může nést význam prosté (další) možnosti, či přímo protikladnosti. Pak je nutné vymezení, zde vůči konvenčnímu způsobu života většiny.

Tento postoj vymezující se vůči hodnotám většinové společnosti může mít podobu subkultury (s více či méně záměrně odlišnou povahou životního způsobu v některých aspektech či se konstitující právě na odlišnosti v dané oblasti) či kontrakultury (ostře se vymezující proti většinové kultuře) (např. Pohunek, 2014; Duffková; Urban; Dubský, 2008: 32).

Jako prostředek vztahování se k dominantní společnosti slouží subkultuře její **ideologie** (Novotná; Heřmanský, 2012). Ta zahrnuje specifický systém hodnot, norem a postojů sdílený členy subkultury. Ztotožněním s touto ideologií, jejím zvnitřněním, se pak vytváří subkulturní identita, sdílená sounáležitost k subkultuře.

Pojem subkultury je zde chápán v souladu s širokým antropologickým pojetím kultury (Novotná; Heřmanský, 2012). Znamená skupinu vymezující se vůči dominantní společnosti, charakterizovanou specifickým souborem norem, hodnot a postojů (subkulturní ideologií). Tato ideologie se pak odráží v **životním způsobu** členů subkultury, více či méně sdíleném i alternativním. Ideologie i životní způsob pak zpětnou vazbou ovlivňují subkulturní identitu.

2.3.2 Ekologicky příznivý životní způsob H. Librové

Podstatou ekologicky příznivého životního způsobu je malá ekologická stopa či její zmenšování, přičemž tuto stopu můžeme chápat jako obecnou metaforu dopadu na životní prostředí, ale i jako konkrétní číselný ukazatel zahrnující dimenze jídla, bydlení, dopravy, spotřebního zboží a služeb (Librová, 2003a: 20). Pro takový životní způsob je typický ohled na životní prostředí coby obecná hodnota a zásada v oblastech každodenního života, myšleno od spotřeby po aktivity volného času (Duffková; Urban; Dubský, 2008: 119).

Příznivý životní způsob v tomto pojetí je uskutečňovaný záměrně, na základě hodnotové volby, přičemž motivy nemusí být vždy ekologické (Librová, 1994).

V tomto konceptu se autorka věnuje individuálnímu způsobu života, ve svých výzkumech (viz následující podkapitoly) se subkulturním rámcem nepracuje⁴⁸.

Obliba ekologicky příznivého životního způsobu z určitého zorného úhlu stoupá. Více lidí třídí odpad, zajímá se o to, v jakém obalu kupuje produkty apod., na druhou stranu tato tendence může být chápána i jako rozměňování sil potřebných k zásadnímu obratu ve fungování společnosti (Librová, 1994). Toto rozměňování bývá označováno jako *individualizace odpovědnosti*, kdy právě proto, že environmentální problémy jsou charakterizovány jako důsledek volby spotřebitele, je po jednotlivcích vyžadováno, aby sami sebe nejprve chápali jako spotřebitele, až na druhém místě jako občany. Na základě toho je pak odvracena pozornost od debaty nad fungováním základních institucí (Maniates, 2001), je snižována *environmentální imaginace* (Dowie in Maniates, 2001: 34), tedy kolektivní schopnost představit si a usilovat o škálu reakcí na problémy životního prostředí; od individuální akce, přes komunitní organizaci, po institucionální změny v nejširším měřítku.

Přesto drobné ekologicky příznivé změny návyků většinové společnosti nelze černobíle odsuzovat (viz dále). A jistě není ani zatím čas se jejich případného negativního dopadu děsit. Ekologická šetrnost stále není hlavním proudem. Slovy A. Naesse (1993): „*Dnešní člověk radost ze šetrnosti do svého životního stylu většinou nezahrnuje*“.

Na českou a další společnosti „pozastavené“ komunismem byly v tomto ohledu ze strany Západu kladeny určité naděje, naděje ve „výhody ze zaostalosti“ (Librová, 1994). Nicméně porevoluční vývoj je nijak výrazně nenaplnil. Otevření se trhu a možnostem srovnání vzbudilo větší touhu po spotřebě, na druhou stranu tu ale některé ekologicky příznivé formy života přetrvaly, možná i kvůli oné zaostalosti. Za faktory, které ovlivňují českou kulturu a životní způsob v tomto ohledu, označuje Librová (1994: 91–96) například manuální zručnost, samozásobitelství, zvyk šetřit, oblíbenost objektů druhého bydlení či nechuť ke změně bydliště.

Dva nejznámější autorčiny výzkumy ekologicky příznivého životního způsobu na našem území jsou shrnuty v knihách *Pestří a zelení* a *Vlažní a váhaví* (Librová, 1994; 2003a).

⁴⁸ Přesto na tomto místě považuji za důležité dát prostor jak individuálním konceptům environmentální šetrnosti, tak teorii subkultur. Tramping, jak bude rozvedeno dále, je mladšími autory považován za subkulturu, přičemž mu ale neupírají významně vysokou míru individuality.

Životní způsob Pestrých a zelených

Pro tento výzkum autorka zužuje „široké pojetí ekologicky příznivého životního způsobu“, kdy hlavním kritériem se stává „snaha či ochota lidí žít skromně“; dynamika spotřeby, nikoli chudoba (Librová, 1994: 96; 102). Své informátory označuje jako „pestré“ a „zelené“, přičemž ti první žijí skromným životem, založeným především na nízké úrovni spotřeby, kdy ekologická příznivost jejich života je spíše vedlejším efektem; zatímco druzí se záměrně účastní ochranných a ekologických aktivit (tamtéž: 48–49)⁴⁹.

Na základě hloubkových rozhovorů z výzkumu vyplynula například tato zjištění: Informátoři mají po ekonomické stránce možnost volby (mohli by změnit zaměstnání, bydliště, způsob života, a mít tak větší příjmy), často nevyužívají svoje vzdělání, žijí „pod poměry“, často na základě racionalizace. Prvotní materiální omezení spolu s následnou informovaností o etice a souvislostech splynulo v rozhodnutí v takovém životě setrvat.

Realizují se v práci, nikoli v zaměstnání. Často se vehementně věnují neplaceným mimopracovním aktivitám. Obklopují se věcmi, ke kterým mají vztah, rozbité věci se nevyhazují, ale opravují. Odmítají klasický turismus, často lpí na místě. Podílejí se na oživení komunitního života. Mají často odmítavý vztah ke sportu, nepěstují „koníčky“ v klasickém smyslu (kromě turistiky a vodáctví). Často vzpomínají na dětství strávené u prarodičů na venkově, na mládí pod vlivem trampingu či tábornických oddílů; souhrnně nikdo z nich nevyrostl bez kontaktu s přírodou.

Způsob jejich života Hana Librová nazývá „osvobodivým pokusem o čestné osobní řešení života ve světě vystaveném ekologické hrozbě.“ (Librová, 1994: 189).

Životní způsob Vlažných a váhavých

Relativně nízký věk typického *alternativního* („pestrého“ či „zeleného“) z prvního výzkumu vzbudil otázku, jak dlouho jim takový přístup v konfrontaci s realitou vydrží. (Librová, 1994: 99). Autorka se vrací k několika svým informátorům po deseti letech a na základě výsledků druhého výzkumu se spíše přiklání k „vlažným a váhavým“ formám ekologicky příznivého života, neboť ty jsou přístupnější širšímu,

⁴⁹ „Pestří“ tedy zosobňují dobrovolnou skromnost, „zelení“ skromnost záměrnou (viz např. Librová, 2003: 27–28; zde kapitola 1.5).

váhajícimu okolí, a mají tak větší šanci na rozšíření (Librová, 2003a: 13). Na tomto základě koncipuje zmíněný pojem *ekologický luxus*.

Rezistence původních informátorů vůči životu většinové společnosti trvá či dokonce stoupá, nicméně míra skromnosti některých klesla. Přibylo aut, samozásobitelství ustoupilo zaměstnání žen, finance nejsou vždy věnovány ekologicky příznivým cílům.

Celkově v konfrontaci s nemožností nalezení „správné“ hranice důslednosti nechce autorka odsuzovat kompromis. Vidí v něm naopak zmíněnou naději na šíření příznivých návyků ve společnosti.⁵⁰

⁵⁰ V duchu výroku: „...každý člen moderní diferencované společnosti je také morálně zavázán k tomu, že se musí aktivně podílet na interpretaci (...) obecných hodnotových orientací. Tyto interpretace pak vedou k vytváření různých alternativních životních způsobů, které však nemohou jít za rámec dominantních kulturních hodnot.“ (Kubátová, 2010: 42)

3. TRAMPING

3.1 Úvod do tématu

„*Tramping znamená tulačení.*“ (Hurikán, 1990: 10).

Trampské hnutí je specifická česká subkultura existující od počátku dvacátého století (Pohunek, 2011b). Jde o formu pobytu v přírodě, zájmové činnosti, která vychází především ze zásad a myšlenek Setonova *woodcraftu*, učení o lesní moudrosti (viz např. Tyslová, 2008; Hurikán, 1990; Jehlička; Smith, 2007; viz dále).

Pohunek (2011a) jej nazývá svébytným, spontánně vzniklým hnutím mládeže, jehož součástí v průběhu proměn, kterými prošlo, byli a jsou příslušníci všech věkových kategorií české i slovenské populace. Trampové jsou dále subkulturou, která stojí mimo jiné na odmítnutí oficiální, formální hierarchie a zastřešení určitou organizací. Pouze někteří trampové se sdružují v malých, neoficiálních skupinách, v tzv. trampských osadách⁵¹. Některé prvky trampingu se v epochách jeho masovějšího rozšíření dostaly i do chování skupin, které se mezi trampy nepočítají (turistické oddíly, fanoušci country a folku, vodáci, horolezci apod.) (Pohunek, 2011b). Je tedy velmi náročné tuto skupinu vymezit⁵².

Nerezignujeme-li však na uchopení tohoto tématu, existují určité charakteristiky, které je možné zmínit.

3.1.1 Východiska trampingu

Společným vztažným bodem pro skauting, woodcraft i tramping (seřazeno i dle míry organizovanosti) a tím zásadním, co spojuje trampy všech druhů a generací, je dílo Ernesta Thompсона Setona (Jehlička; Smith, 2007; Tyslová, 2008). Seton, inspirován

⁵¹ Pojem *osada* zde může nést význam jak konkrétního tábořiště či kempu, tak přeneseně skupiny přátel (Pohunek, 2011b). Fyzické zázemí tedy není nutnou podmínkou trampské osady.

V tomto kontextu dále rozlišuje Berka (1991) trampy několika druhů: usedlé trampy, tedy osadníky; dále samotáře (jednotlivce i malé skupinky, kteří především přespávají v přírodě pod stanem nebo „pod širákem“); jízdní trampy (na koních) a vodáky (vyjma vodáků organizovaných v oddílech).

⁵² Mimo jiné i proto, že odborné společenskovední práce věnující se tomuto tématu souhrnně, v celé jeho epoše včetně současnosti, neexistují. Z existujících monografií lze zmínit např. *Posázavský pacifik* (Berka, 1991), *Český tramping 1918-1945* (Waic; Kössl, 1992), *Kronika trampingu v Jizerských horách* (Vinklát, 2004). Nejčastěji citovanou je spíše populárně naučná kniha trampa a hudebníka Boba Hurikána *Dějiny trampingu* (1990, původní text 1940). Dále vzniká mnoho diplomových prací či odborných článků věnujících se do hloubky určitému aspektu trampingu. Cenným zdrojem informací o trampingu je pak beletrie, nicméně ta je reflektována spíše jako lyrické pozadí (Tyslová, 2008).

především kulturou severoamerických indiánů, na počátku dvacátého století ustavil jakýsi systém výchovy mladých mužů v přírodě⁵³.

Woodcraft je uměním žítí v přírodě, sám Seton ho označuje spojením „*outdoor movement*“ (Seton, 2005: 19). V tomto učení je kladen hlavní důraz na znalost přírody a všech souvisejících věcí, „*jako je táboření, samostatnost, družnosti, sebekázeň a opravdové kamarádství.*“ (Hurikán, 1990: 10).

Ve Svitku březové kůry či Knize lesní moudrosti⁵⁴ jsou formulovány hlavní zásady a hodnoty hnutí, ale i praktické návody k táboření (stavba teepee, výroba luku, výroba slavnostního indiánského oděvu, písma apod.), k vedení schůzek, rituálů či ke skládání zdatnostních zkoušek a hraní her.

Devět hlavních zásad hnutí *woodcraft* zní ve stručnosti takto⁵⁵:

- 1) Jeho cílem je rekreace; ozdravení a osvěžení.
- 2) Táboření jako život omezený na prosté potřeby, ale i vyvrcholení pobytu v přírodě.
- 3) Co nejširší samospráva, podíl na rozhodování o věcech společných pro každého.
- 4) Kouzlo táborového ohně.
- 5) Provádění zkoušek (činů) v duchu lesní moudrosti.
- 6) Nikoli soutěživost v absolutní podobě, ale relativní rozvoj zdatnosti. Pocty nejen špičkovým výkonům.
- 7) Vyznamenání za dosažené výkony.
- 8) Ideální, tedy čistý, mužný, statečný a dobře známý hrdina coby vzor.
- 9) Všudypřítomná malebnost. Obřady, tance, písně apod.

Zákony *woodcraftu*, formulovány do promluvy při zapalování obřadního ohně ze čtyř stran symbolizujících čtyři „světla“, znějí takto⁵⁶:

„Z každého světla vycházejí tři paprsky:

Bud' čistý, silný a vždy ochraňuj přírodu.

Mluv pravdu, bud' pokorný, hraj čistě podle pravidel.

⁵³ Poprvé myšlenku, metody i cíle *woodcraftu* formuloval v roce 1902 v knize *The Birch Bark Roll of the Woodcraft Indians*.

⁵⁴ Především pod těmito názvy je hlavní dílo Setonova učení známé v českém prostředí.

⁵⁵ Pro soulad s pojmy používanými v českém prostředí byl použit překlad známého spisovatele, skauta a sběratele tábornických her Miloše Zapletala (SETON, Ernest, T. 1970. *Knihla lesní moudrosti*. Praha: Olympia, s. 144–146).

⁵⁶ Zde doslovně překlad M. Zapletala: SETON, Ernest, T. 1970. *Knihla lesní moudrosti*. Praha: Olympia, s. 164. Nejstručnější verze této slavnostní promluvy. Zmíněná „světla“ představuje „světlo krásy“, „světlo pravdy“, „světlo síly“ a „světlo lásky“.

*Bud' odvážný, mlčenlivý a poslouchej.
Bud' laskavý, ochotně pomáhej, žij radostně.“*

Ačkoli bylo Setonovo učení tedy také založeno na jisté organizaci, důležitou roli v něm hrála i složka výchovná, tramping se oproti skautingu vydal opačnou cestou jeho rozvíjení. Na jednu stranu se zdá nepříjemné, že tato dvě hnutí jsou pak často „házena do jednoho pytle“. Nicméně logicky se jejich členové často setkávají (v dobrém i ve zlém), či z jednoho do druhého přecházejí⁵⁷.

3.1.2 Atributy trampingu

Za charakteristické znaky subkultury trampů se dají považovat např. specifické vybavení a móda, hodnoty a některé rituály, slang, písně, sport či vztah k většinové společnosti (Urbánek, 2009). Dále časopisy a literatura (viz např. Berka, 1991)⁵⁸, pověsti a pověry (Pergelová, 2004; Pohunek 2011b) či postoj k ochraně přírody (Pohunek, 2011a; Šibíčková, 2009).⁵⁹

Nejmasověji rozšířeným prvkem trampské kultury jsou trampské *písně*. Alespoň jednu dvě „táborákové“ písně zná i dnes většina dětí i dospělých, a to díky jejich rozšíření nejen do činností podobných trampingu (tábornictví), ale i jejich popularizaci médii. Příkladem z mladších tvůrců budiž bratři Nedvědové či Wabi Daněk.⁶⁰

Původní trampské písně jsou ovlivněny písní folkovou, nesly se především v duchu přírodní lyriky a tematiky Divokého západu. Později se přidávaly například motivy námořnické. První texty se spontánně skládaly na melodie dobových „šlágrů“, později vznikaly originální melodie. Trampské party a osady si své písničkáře a písně

⁵⁷ Podle Pohunka (2011b) byli už od počátku někteří trampové odrostlými skauty, kterým přestala vyhovovat přílišná organizovanost. Oddíly mládeže (skautské i jiné) se také věnují především dětem a mladistvým, dospívající členové pak jsou často logicky „vypuštěni“ do náruče trampingu.

I podle trampa Michaela Juppa Konečného (in Urbánek, 2009: 102) tramping *vždy „napájely tábornické oddíly, skauti, pionýři, Tábornická unie, sportovní oddíly (...).“*

První období trampingu i díky tomuto fenoménu nazývá Hurikán (1990) obdobím *divokých skautů*. Viz dále, podkapitola 3.1.3.

⁵⁸ Mezi trampskou literaturu lze zařadit i kroniky, *cancáky* (slangově zápisníky), které jsou dnes často i v on-line podobě (např. ve formě blogu).

⁵⁹ Hodnotová východiska jsou popsána v předchozí kapitole. Proměnami módy, výbavy, oblíbenosti sportu, ale i vztahu ke společnosti a ochraně přírody se zabývají kapitoly následující.

⁶⁰ O rozdílech mezi písněmi vytvářenými trampy „u táborových ohňů“ a profesionálními zpěváky vezoucími se na vlně jejich popularity (zároveň tuto vlnu utvářejícími) píše Bob Hurikán, sám trampským písničkářem (1990: 201–202).

chránily, oblíbená píseň mohla sloužit i jako osadní hymna (Berka, 1991; Urbánek, 2009)⁶¹.

Kromě amatérské *literární tvorby*, beletrie a více či méně rozšířených tramských časopisů⁶² na poli trampingu existují i ústně tradované pověsti či pověry. Mezi nejznámější patří například pověst o zlém duchu Hagenovi (Pohunek, 2011b: 80), duchu německého vojáka, který zemřel zavalen v jednom z lomů trampy oblíbené oblasti Amerika.

Tramským *slangem* označují autoři mluvu zájmového prostředí trampů, kde jsou utvářeny názvy věcí, pro které neexistuje odpovídající výraz v běžném jazyce, dále synonyma k věcem již pojmenovaným, ke kterým má tato zájmová skupina specifický vztah (Pergelová, 2004: 11). Tramské výrazy také často pronikaly do běžné řeči (např. *kecky* [tenisky], *mecheche* [oslava], *slezina* [sraz]). Pronikaly sem i cizojazyčné výrazy především z oblasti vojenské (*celta* [nepromokavá plachta], *usárna* [U.S. torna, americký vojenský batoh]). Mezi nejznámější výrazy tramského slangu patří vlastní pojmenování oblíbených míst (*Roverky* [severní část Kokořínska s dominantou vrchu Vlhoště]), řek (*Velká řeka* [Vltava], *Zlatá řeka* [Sázava] apod.) i výrazy pro ne-trampy (*mastňák*, *pad'our*) (Pergelová, 2004; Hurikán, 1990).

3.1.3 Příčiny vzniku a proměny trampingu

Jako možné *příčiny* vzniku tohoto hnutí ve specifických podmínkách našeho území vypočítává Tyslová (2008) tyto podmínky:

Politicko-historicky determinovanou schopnost vnitřně žít „mimo“ oficiální systém a nedůvěru k silným oficiálním organizacím, dokladané mimo jiné již na vynucené konverzi ke katolické víře v pobělohorské době. Dále změny moderní společnosti, které přinesly odtržení od přírody a ztrátu tradic, které pak tramping může nahradit. S tím související proměny měst, které svým obyvatelům nenabízely dostatek možností pro trávení volného času v kontaktu s přírodou.

Dalším faktorem je zde specifčnost období rozvoje osobnosti, ve kterém se lidé nejčastěji stávali trampy, tedy období adolescence. Zde vidí autorka jako zásadní častý

⁶¹ Zpívání hymny, vyvěšování vlajky, zapalování slavnostního ohně, ale i například tramské svatby patří mezi známé rituály. Vizualní symbolika pak často využívala motivů indiánských i kovbojských (totemy, vlajky, nášivky či šerifská hvězda coby označení pro vedoucího skupiny či osady), zprostředkovaných i symbolikou hnutí woodcraft.

⁶² Tramské časopisy lze najít různou měrou politicky angažované (viz Hurikán, 1990: 246; Pohunek, 2011a – časopis Tramp a jeho proměny v čase).

postoj nepřijatelnosti kompromisu, tramping je pak možností seberealizace bez jeho přijetí.

Posledními dvěma souvisejícími podmínkami jsou estetická vhodnost české krajiny, která je dostatečně zajímavá, aby poskytla prostor pro projekci románů o Divokém západě, přesto přátelská a vhodná k pobytu. A dále související ekonomické hledisko, kdy trampy vybrané oblasti (například skalnatá místa na březích řek) neměly pro původní majitele užitnou hodnotu, a bylo je tak možno využívat zdarma či za malý poplatek. Trampové, kteří neměli ani tyto možnosti, mohli pak v podstatě kdekoli zdarma stanovat či přespávat „pod širákem“.

Podle převládající módy a hlavní inspirace pojmenovává **období vývoje trampingu** Hurikán (1990), převzatě i další autoři (např. Berka, 1991). Prvním obdobím je zde „*doba divokých skautů*“⁶³ (od počátků trampingu zhruba do konce první světové války), průkopníků, kteří odešli nebo nikdy nevstoupili do řad skautů, a kteří se vydávali na toulky v okolí Prahy či například do tehdy divokého Prokopského údolí. Následovala „*doba cowboyská*“, kdy se objevili první *šerifové*, klobouky a třásňové kalhoty; trampové se začali usazovat a zakládat první chaty (i díky poválečnému ekonomickému oživení). Ty byly často poblíž vody, využívaly se tedy i kanoé. V této době se spolu s usazením také rozvíjí trampský sport, převážně v podobě různých meziosadních soutěží. Nejčastějšími sporty byly volejbal, nohejbal, fotbal, box, plavání, atletika, lukostřelba, kanoistika. Sportování mezi trampy vrcholí před druhou světovou válkou (Urbánek, 2009).

Zhruba od roku 1927 hovoří Hurikán o „*době kanadské*“, ve které se začal používat výraz *tramp*⁶⁴. Móda se stala střízlivější a rozšířilo se po válce vyprodávané vojenské vybavení, tedy například zmíněné *usárny*, či vysoké boty, *kanady*. Ve třicátých letech se objevují i specializované prodejny vybavení do přírody, vznikají první časopisy, tramping se masově šíří do středních i vyšších vrstev⁶⁵. Na základě toho, že se trampům v té době kolektivně podařilo obhájit legálnost existence trampingu⁶⁶, označují ho autoři od této doby jako hnutí (Tyslová, 2008).

⁶³ Berka (1991) tomuto období přidává přívlastek „*doba indiánská*“.

⁶⁴ Výraz *tramp* označoval tuláka i tulačení. Autoři se shodují na jeho původu v románu Jacka Londona *Cesta*.

⁶⁵ Toto šíření přineslo na druhé straně i rozpíjení hranic trampingu. Mezi užším okruhem trampů panovaly obavy ze „zpaďouření“ trampingu (Pohunek, 2011a), rozšířen byl odmítavý postoj vůči „salónním trampům“, novopečeným chatařům, kteří si poctivě neprošli fází divokého trampingu (Hurikán, 1990).

⁶⁶ Zásadní událostí je zde tzv. Kubátův výnos z roku 1931 (v podstatě zakazoval volné táboření v přírodě) a protesty, které vyvolal. Trampové se povětšinou svých oblíbených aktivit nevzdali, byli tak často po lesích honěni četníky. V květnu 1931 uspořádali protestní shromáždění na Vinohradech, které bylo policií

Komunistický režim se s neorganizovaným trampingu logicky nesnášel příliš dobře. Příslušníci bezpečnostních složek v padesátých letech kontrolovali trampy na nádražích, bourali kempy či rozháněli potluchy, nicméně potlačit trampingu jako takový se režimu nepodařilo. Přesto s obecným rozvojem rodinné a individuální rekreace přichází i velký rozmach tramských chatařských osad (Šibíčková, 2009), tedy více konformní podoby trampingu.

Od šedesátých let se objevuje první výrazně pozitivní líčení trampingu (Pohunek, 2011b), vrací se v oblibu i jeho „divoká“ podoba. V roce 1968 vznikla Česká tábornická unie, jejíž představitelé se distancovali od činnosti Československého svazu mládeže a pod níž se zařadily některé tramské osady i samotáři⁶⁷.

Rozvolněná atmosféra s přicházejícím obdobím normalizace rychle skončila. Nicméně ani v období vrcholných represí nebyl trampingu neproveditelnou činností. Byly potlačovány především jeho masové projevy, naopak byla dokonce vyzdvihována prvorepubliková podoba trampingu coby hnutí levicově orientované mládeže (Altman, 2000). V sedmdesátých a osmdesátých letech represe postupně střídá uvolnění poměrů. A objevují se nové skupiny věnující se ochraně přírody (viz dále), se kterými má trampingu velké personální i hodnotové průniky.

3.2 Současnost, trampingu v užším kontextu výzkumu

Po roce 1989 došlo k úbytku trampů. Hlavními důvody jsou nejspíše rozšíření možností trávení volného času a seberealizace, proměna zájmů mládeže i otevření možností cestování do zahraničí, kdy pouhé snění o exotice přestalo být tak přitažlivé (Pohunek, 2011b).

Autoři se neshodují na tom, zda po sametové revoluci můžeme hovořit o nějaké nové generaci trampů, natož aby se pouštěli do jejího hlubšího popisu. Nicméně je evidentní, že trampingu nadále existuje a na cestě k naprostému zániku se nenachází (Pohunek, 2011b; Šibíčková, 2009; Urbánek, 2009). Současní mladí trampové se často spíše nazývají (či jsou nazýváni) „čundráky“ (Librová, 1987), velká část z nich se pak

rozehnáno, diskuse však i díky tomu nabrala na obrátkách, převážně v tisku. Na základě několik let se táhnoucího soudního sporu o jednu pokutu byl nakonec celý tento výnos zrušen Nejvyšším soudem. Ten shledal, že výnos potlačuje základní právo na osobní svobodu (Tyslová, 2008: 48–49).

⁶⁷ ČTU trampingu výslovně podporuje; z organizovaných institucí k němu má nejbližší, je s ním často i personálně propojená. Toto úsilí o organizaci trampingu vycházelo z iniciativy některých trampů (některými bylo odmítáno), režimem bylo vítáno jako možnost měkké kontroly (Pohunek, 2011b).

transformovala do vedoucích oddílů, rančerů, chatařů či členů ekologických organizací (Šibíčková, 2009).

3.2.1 *Tramping jako dimenze životního způsobu*

Tramping je formou pobytu v přírodě, volnočasovou aktivitou (Tyslová, 2008), při níž se atributy trampingu uplatňují.

Nechme nyní stranou chatové osady a usedlejší, konformnější formy trampingu.⁶⁸ Tento výzkum nemá tak široké ambice, aby se pokoušel postihnout všechny tyto podoby, ani aby „pouze“ definoval, kde hranice trampingu leží a kde začíná např. fenomén druhého bydlení. Věnujme se tedy trampingu v divočejším smyslu, přibližně v původním významu *tulačení*.

Všem těmto variantám je společné, že tramping je něčím zvláštním, vymykajícím se každodennosti. Trampové vyráží pryč, aby „*mysl po celotýdenní práci osvěžili jinými myšlenkami, jež nemají nic společného se všednostmi života.*“ (Hurikán, 1990: 10). Nehovoříme tedy o trampingu jako o životním způsobu souhrnně, byť by mu jedinec přizpůsobil sebevětší část svého života. Jde o jeho *dimenzi*, postavenou na určité hodnotové preferenci ve způsobu trávení volného času a na sdružování se skupinou stejně smýšlejících osob (srov. Pohunek, 2011a).

V kontextu volného času je možné chápat tramping i jako hru. Podle Cailloise (in Tyslová, 2008: 37–41)⁶⁹ jde z největší části o hru mimetickou, jejímž základem je *změna identity*. Zde především změna *jména* a *masky*, tedy přezdívka a trampský oděv. V tomto se tramping od jiných, statusově determinovaných aktivit⁷⁰ odlišuje.

3.2.2 *Tramping a ochrana přírody*

Omezení režimu v průběhu sedmdesátých let vedlo ke sbližování řady okrajových subkultur. Pro tramping a ochranu přírody byla logickým spojujícím tématem příroda, trampové se tak angažovali i v ekologických aktivitách (Tyslová,

⁶⁸ Stejně tak nezahrnuji velmi specifické podoby, jako například zmíněné jízdní trampy.

⁶⁹ Caillois rozlišuje čtyři kategorie her: Agón, Alea, Mimikry a Ilinx. Převládajícím principem jsou pak ve stejném pořadí: soutěž, náhoda, chování „jako by“ a závrať. Tramping obsahuje prvky všech kategorií. Sportovní klání (Agón) a další hry, například karty (Alea), ale i aktivity, při nichž jedinec projde zážitkem překonání sama sebe (Ilinx). (Caillois in Tyslová 2008).

⁷⁰ V rámci zachování či posílení společenského statusu se lidé věnují takovým volnočasovým aktivitám, které jim ho pomohou zachovat či posilovat (Tyslová, 2008: 54).

2008). „Boj za zdravé prostředí se stává jednou z účinných forem „legálního“ odporu veřejnosti proti komunistickému vedení.“ (Vinklát, 2004: 131).

Za aktéry českého předrevolučního environmentálního hnutí jsou považovány tři tehdy oficiálně povolené organizace (Hnutí Brontosaurus, Český svaz ochránců přírody a Ekologická sekce Biologické společnosti Československé akademie věd), dále sem můžeme zařadit neoficiální, ale tolerované hnutí trampingu (Jehlička; Sarre; Podoba, 2005). Přičemž kromě oficiálního pojetí ekologie na akademické úrovni⁷¹ se tyto skupiny věnovaly tzv. „malé ekologii“, tedy např. čištění potoků či lesů od odpadků a hlídání chráněných území.

Mimo personální i hodnotová propojení však mezi trampy a ochránci přírody také existují lokální konflikty. Jejich řešení, tedy převážně dohodu o pravidlech chování v daném chráněném území, komplikuje neorganizovanost trampingu (Pohunek, 2011a)⁷².

Zákonem o ochraně přírody a krajiny je táboření a rozdělávání ohňů mimo vyhrazená místa ve většině zvláště chráněných území zakázáno. Sporným bodem je pak samotný výklad slova táboření a podobných pojmů (bivakování, nocování). Podle Vítkové (2011) jsou nejbenevolentnější správci chráněných krajinných oblastí, kteří přespávání „pod širákem“ zpravidla tolerují. Přísnější pravidla platí v maloplošných zvláště chráněných územích a v národních parcích, přičemž návštěvní řády jednotlivých území mohou nastavovat vlastní pravidla (např. zákaz nocování). Naopak vstřícným krokem je zavedení tzv. nouzových nocovišť v Národním parku Šumava.

3.2.3 Tramping jako vztah k přírodě

Příroda zaujímá v trampingu zásadní místo. Je však nutné vymezit, jaká. Nejde o přírodní prostředí v nejširším smyslu (zahrnující i člověka a jeho výtvoř), ale spíše o přírodní „*místo pro pobyt člověka*“ v užším smyslu, které je jako celek (většinou esteticky hodnocený) percipováno jedincem i společenským vědomím (Librová, 1987:

⁷¹ Většina českých akademiků z oblasti ekologie se však za mlada účastnila dění ve skupinách následujících myšlenky woodcraftu či je s nimi nějak spojena, např. Bedřich Moldan či Josef Vavroušek (Pecha in Jehlička; Smith, 2007). (Autoři zde neodlišují trampingu a skautingu.)

⁷² Jakékoli přijetí oficiální struktury skupinou trampů pak může vyvolat vlnu nelibosti jiných trampů a osočování ze snahy neprávem zaštitit hnutí či privatizovat danou oblast. Příkladem budiž „Roverští patrioti“, kteří kvůli oficiální komunikaci s úřady za účelem obrany proti ničení kempů přijali podobu občanské iniciativy (Pohunek, 2011a).

30)⁷³. V našem prostředí dále nejde ani o divočinu (ačkoli ta je inspirací), spíše o „neměsto“ (Posledníková, 2010).

Jak bylo zmíněno⁷⁴, Krajhanzl (2009) rozlišuje pět základních oblastí vztahu jedince k přírodě: potřebu kontaktu, schopnosti pro kontakt, environmentální senzitivitu, environmentální vědomí a postoj k přírodě.

Vztaženo k tomuto konceptu, tramping a woodcraft obecně jsou silně ovlivněny ideálem *schopnosti pro kontakt s přírodou*. Její velká míra je v podstatě předpokladem příslušnosti k subkultuře trampů, naopak její nedostatek, nahrazovaný moderním sofistikovaným oděvem (často pestrobarevným) i dalším vybavením, může být i terčem posměchu trampů (Pohunek, 2011b).

Tramingu můžeme obecně přisoudit vysokou míru prvních tří kategorií, tedy (kromě schopnosti pro kontakt s přírodou) i potřeby kontaktu s přírodou a hloubky environmentální senzitivity (na základě hodnotových východisek trampingu či např. obsahu trampských písní).

V postoji k přírodě se trampové kloní rozhodně na stranu spřízněnosti, v dimenzi dominance – submise si však nelze jednoznačně vybrat stranu. Na základě toho, že trampové ctí a podřizují se s úctou přírodním zákonům, se spíše kloním k pólu submise. Objevuje se sice pojetí přírody jako výzvy,⁷⁵ ale zde jde spíše o překonání sebe sama a využívání přírodních překážek s jistou úctou, nikoli dominance ve významu ovládnutí.

Environmentální vědomí na poli trampingu je pak dosud v podstatě neprobádaným územím.

* * *

Potřeba kontaktu či úcta k přírodě bohužel málokdy znamená motivaci pro její ochranu. Na našem území je mnoho výletníků a chatařů, méně environmentálně šetrně uvažujících lidí a ekologických aktivistů (Krajhanzl, 2006). Trampové, jak bylo řečeno,

⁷³ Jedinec percipuje toto místo ve smyslu zorného pole, prožitku, společnost pak ve smyslu sociální determinace vztahu k přírodě. Toto užší vymezení přírodního prostředí nazývá Hana Librová (1987) *krajinou*, věnuje se *potřebě krajiny*. Zde toto pojetí souhrnně pod pojem *příroda*, s vědomím jisté nepřesnosti.

⁷⁴ Viz kapitola 1.3.

⁷⁵ Jak bylo řečeno, tramping je i hrou typu Ilinx, tedy aktivitou, při které dochází k překonání sama sebe. Prožitku pobytu v přírodě coby výzvě se v nekomerční podobě věnuje oblast zážitkové pedagogiky, která má podobně jako Česká tábornická unie průniky s trampingem. (Komerční, dnes oblíbené varianty představuje tzv. teambuilding, teamspirit a podobné, často firemní „out-doorové“ aktivity, jejichž motivací je nejčastěji zábava. Přesto se i v komerční sféře najdou hluboce propracované programy věnující se osobnostnímu růstu, např. česká pobočka organizace Outward Bound – Česká cesta.)

se mohou podílet na „malé ekologii“, často však svým pojetím přírody jako útočiště před každodenností, městem i společností staví environmentální a společenské do pozic protipólů (Jehlička; Sarre; Podoba, 2005). Environmentální vědomí je dále zprostředkováváno především oficiálními vzdělávacími institucemi či ochranářským hnutím, čímž se pro trampy může stávat nepřitažlivé.

Empirická část

4. METODOLOGIE A REFLEXE VÝZKUMU

4.1 Výzkumný problém, výzkumné otázky

Na základě studia odborné literatury věnující se především tématu trampingu a na základě otázek, které jsou v ní implicitně i explicitně obsaženy, nikoli však zodpovězeny, jsem stanovila výzkumný problém. Tím jsou možné projevy environmentální šetrnosti v životním způsobu subkultury trampů, konkrétně u její současné (nejmladší) generace.

Tyto se pokusím interpretovat na základě bližšího kvalitativního zkoumání jejich vlastního pojetí trampingu a tramské ideologie; pojetí přírody, ochrany přírody a problémů, se kterými se příroda musí potýkat. Také na základě vyjadřovaných (mimo jiné spotřebních) preferencí v rámci vybraných oblastí životního způsobu a upřednostňovaných způsobů trávení volného času.

V práci se tedy pokusím zodpovědět hlavní otázku, jestli se subkulturní ideologie trampingu (tedy hodnoty, normy a postoje tramské subkultury), promítá do životního způsobu informátorů tak, že jej činí (alespoň zčásti) environmentálně šetrný. A to jak přímo na „vandru“, tak v rámci každodennosti.

Do debaty ohledně sporné podoby (či vůbec existence) porevoluční generace trampů se pak pokusím přispět zmíněným zkoumáním emické perspektivy mladých lidí hlásících se v současnosti k trampingu. V tomto ohledu do mé oblasti zájmu patří především sebe-definice trampa a vymezení sebe sama oproti (či v rámci) většinové společnosti, případně vůči starším generacím trampů a tramské tradici.

Výzkumné otázky jsou tedy následující:

- * Reflektují současní mladí trampové ve svém životním způsobu známky environmentální šetrnosti?
- * V jakých souvislostech je případně vyjadřována uvědomovaná environmentální motivace?
- * Jaký je vztah informátorů k přírodě a k životnímu prostředí?
- * Jaký je vztah informátorů k ochraně přírody?

* Jak pociťují vlastní odpovědnost vůči problémům životního prostředí způsobeným lidskou činností a jak se případně tato odpovědnost promítá do jejich postojů a preferovaného chování?

* Jak reflektují informátoři své trampství?

4.2 Výzkumná strategie a technika sběru dat

V centru mého zájmu je samotný problém a reprezentativnost v souvislosti s postihnutím jeho relevantních dimenzí (Disman, 1993). S formulací výzkumného problému jsem tedy paralelně zvolila i výzkumnou strategii – kvalitativní přístup. Jeho vhodnost pro tuto práci spodobňuje důraz na snahu obsáhnout jevy, které se vyskytují ve vybrané skupině ve vztahu k danému tématu, „...a tyto jevy pak interpretovat; tj. nalézat v dané skupině nějaké struktury, vazby, pravidelnosti“ (Novotná, [2012a]). Na základě zkušenosti s terénem trampingu, nikoli z pozice insidera (spíše díky trávení volného času institucionálně organizovanými aktivitami, čerpajícími stejně jako tramping z kořenů woodcraftu, tedy díky setkávání s trampy v tomto prostředí), jsem zhodnotila tento osobnější přístup a jeho důraz na emickou perspektivu jako přínosnější. Někteří trampové již z povahy tohoto hnutí odmítají přílišné intelektualizování či vědecké „škatulkování“, tedy např. kvantitativně stavěným pevným dotazníkem bych s největší pravděpodobností mnoho informací k interpretaci nezískala.

Díky potřebě této osobní roviny a jisté otevřenosti a důvěry při sběru dat jsem zvolila techniku polostrukturovaného rozhovoru, přičemž přístup k informátorům mi byl umožněn převážně zprostředkováním kontaktu známými trampy (skrze techniku nabalování) či na bázi dobrovolné účasti (reakce na poptávku přes e-mail a na sociální síti)⁷⁶.

V závislosti na podobě prvního kontaktu ohledně možného rozhovoru, jsem každému informátorovi nejprve ústně či e-mailem sdělila základní podmínky rozhovoru. Tedy že jde o nahrávaný dialog za účelem výzkumu životního způsobu trampů, který bude vycházet z volně připravených otázek. Dále byl informátorům sdělen i časový odhad délky rozhovoru (který se v průběhu sbírání dat ustálil zhruba na jedné a půl až dvou hodinách). Na základě těchto vstupních informací i případných dalších dotazů se informátor rozhodl, zda se výzkumu bude účastnit.

⁷⁶ Výběr výzkumného vzorku popisuje následující kapitola 4.3.

Další formou snahy o navození bezpečného prostředí důvěry z mé strany byla nabídka provedení rozhovoru v domácím prostředí informátorů. Tuto možnost využila necelá polovina z nich, ostatní rozhovory probíhaly na místech, které informátoři sami navrhli nebo s nimi přinejmenším souhlasili – povětšinou v kavárnách v centru Prahy.

O průběhu rozhovoru byl ve všech případech pořizován záznam, tzv. pasportizace, s datem, místem, pořadím rozhovoru a vybranými sociodemografickými charakteristikami informátora. Dále jsem bezprostředně po skončení rozhovoru zaznamenávala nejčerstvější dojmy a poznámky pro další interpretaci i sběr dat.⁷⁷

Od procesu sběru dat formou rozhovoru je neoddělitelná určitá forma doplňujícího pozorování, především v případě rozhovorů, které probíhaly ve vlastním obydlí informátorů. Toto jsem využila spíše k potvrzení některých dat z rozhovorů, případně pro jejich ilustraci (informátoři mi ukazovali části své trampské výbavy atd.).

V průběhu celého výzkumu, od prvního promýšlení témat a studia literatury, po interpretaci a prezentaci výsledků, byly vedeny datované poznámky (o postupu jednotlivých kroků, obtížích či lehkostech, nápadech či možných otázkách do diskuse).

Hlavní témata rozhovoru byla: vztah k přírodě, čas strávený v přírodě, různé aktivity v přírodě, vztah k trampingu a případná osobní „historie“ v tábornických institucích, ostatní lidé v přírodě, ochrana přírody a největší současné problémy pro přírodu, vybrané oblasti životního stylu (bydlení; potraviny a odpady; doprava, cestování a volný čas; předměty denní potřeby; odívání) a skromnost.

Je mi jasné, a myslím, že pro co nejlépe provedený výzkum je potřeba si to uvědomit, že při výzkumu byla sociální realita redukována a zpracování dat subjektivně ovlivněno. S tímto vědomím, jak bude zmíněno i dále, jsem se svůj vliv na interpretaci, na samotná sebraná data i na výběr teoretických konceptů pro jejich zpracování snažila odfiltrovat či zahrnout do výzkumu.

Při samotném sběru dat bylo při zvolené formě polostrukturovaného rozhovoru ovlivnění z mé strany nevyhnutelné (jde o tzv. reaktivitu). Jakoukoli položenou otázkou je informátor již přiveden do určitých mezí, hranic očekávané odpovědi, kterým se pak individuálně různou měrou přizpůsobí. Tento fakt jsem se snažila alespoň částečně odstínit snahou tázat se co nejotevřenějším způsobem a nevnášet pojmy (jak odborné pojmy z oblasti ekologie, tak například trampské slangové výrazy) jako první, pracovat s těmi slovy, která použili informátoři. Dále vnášet nutně jen ta témata, která nepřijdou sama na řadu a která považuji za klíčová (viz výše). Můj vlastní zájem např. o tematiku

⁷⁷ Další etické aspekty sběru dat viz kapitola 4.5.

letních táborů pak často stácel řeč částečně mimo oblast výzkumu, první rozhovory byly také „kostrbatější“ než rozhovory poslední. Nabírání zkušeností a postupné zacilování výzkumu tedy také jistě ovlivnilo proces sběru dat.

Zvolený počet informátorů (dvanáct rozhovorů) byl ovlivněn jak obvyklým územ, tak i časovou kapacitou.

4.3 Výběr informátorů

Jako techniku výběru vzorku jsem zvolila účelový výběr prvních informátorů a na něj navazující techniku nabalování (*snowball sampling*) (Novotná, [2012b]). Základní kritéria omezující účelový výběr vycházela z výzkumného problému, vybrala jsem tedy mladé informátory hlásící se k trampingu, přičemž horní hranice věku byla omezena ročníkem narození 1980, spodní dosažením osmnácti let.

Předpokladem zde na základě dostupných dat bylo to, že nejčastěji do řad trampů vstupují mladí lidé v období adolescence⁷⁸. Věková hranice tedy byla nastavena tak, aby období adolescence neprobíhalo za minulého režimu. Kvůli potenciálním podstatným kořenům trampingu v tábornické institucionalizované výchově byl věk informátorů omezen i tak, aby do minulého režimu nespadlo jejich dětství – zhruba od počátku docházky do základní školy.

Dalším kritériem kromě dosažení plnoletosti, tedy předpokládané alespoň částečné samostatnosti, bylo i samostatné bydlení (včetně částečného, zasahujícího pouze do pracovního týdne – např. vysokoškolská kolej).

Po účelovém výběru prvních tří informátorů bylo postupováno metodou nabalování (za zachování zmíněných omezení věku a formy bydlení), přičemž v závěru výzkumu bylo za účelem získání vyčerpávajících dat přikročeno opět k účelovému výběru – formou oslovení členů trampských osad⁷⁹, kteří do té doby ve skupině informátorů nefigurovali. Na tuto výzvu reagovali dva informátoři, třetí se přidal opět nabalováním.

Výzkum byl proveden celkem s dvanácti informátory. V této skupině jsou čtyři ženy a osm mužů⁸⁰. Nejmladšímu informátorovi bylo osmnáct, nejstaršímu třicet dva

⁷⁸ Viz podkapitola 3.1.3.

⁷⁹ Namátkou bylo e-mailem obesláno zhruba deset trampských osad ležících na území Čech, na základě informací z jejich webových stránek. Dále byla vyvěšena výzva na sociální síti Facebook, do několika tamních trampských „skupin“.

⁸⁰ Snaha o genderovou vyváženost vzorku zde účelově prosazena nebyla.

let. Převážná část vybraných informátorů se v pracovním týdnu pohybuje v Praze, pocházejí pak také z Kolínska a jižních Čech, jeden informátor pochází z Podkrkonoší. Všichni vyrůstali v prostředí města, všichni jsou svobodní/svobodné. Šest informátorů má dokončené vysokoškolské vzdělání (bakalářského i magisterského stupně), pět informátorů středoškolské a střední odborné, jeden prozatím dokončil vzdělání základní. V zaměření vzdělání převažují směry technické a ekonomické, dále přírodovědné, v jednom případě se objevuje obor pedagogický. Polovina informátorů stále studuje, tři z nich při zaměstnání, druzí tři mají nárazové či nízkoúvazkové brigády. Zaměstnání informátorů leží v oblasti administrativní, technologické, ekonomické, reklamní, neziskové a státních služeb.⁸¹

Při výběru informátorů představovala největší problém výzkumu otázka, které informátory zahrnout. Jak je zpracováno dále, míra „trampskosti“ informátorů se velmi lišila, ač prvotní kontakt s nimi byl založen právě na jejich přihlášení se k trampingu, čundráctví či vandráctví. Jako rozhodující kritérium pak zvítězilo odkazování na myšlenky woodcraftu, specifčnost trávení volného času v přírodě a neorganizovanost těchto forem. Na základě prvotní sebereprezentace informátora coby trampa a na základě těchto druhotných „mantinelů“, byli tedy všichni informátoři zahrnuti do tramské subkultury, ačkoli situace se při hlubším rozboru v rozhovorech ukázala složitější. Tomuto tématu je věnována první část analýzy a interpretace dat⁸².

4.4 Analýza dat

Data z výzkumných rozhovorů ve formě audiozáznamu jsem v co nejkratším čase od pořízení doslovně přepsala do písemné podoby, se zachycením dalších zapamatovaných či z nahrávky evidentních jevů (např. smích, ironie).

Již zhruba po šesti takto získaných prepisech jsem v datech hledala první kódy a budoucí možné kategorie pro interpretaci. Tím získávala podobu i současně vznikající teoretická část textu.

Při pozorování opakování se témat v obsahu rozhovorů, neobjevování se nových, zásadních, v kontextu tématu informátory zmiňovaných kategorií byl počet prováděných rozhovorů zastaven na obvyklých dvanácti.

⁸¹ Tyto sociodemografické informace jsou shrnuty v přílohách textu (viz Příloha 1).

⁸² Kapitola 5.1.

Po ukončení sběru dat jsem dále pročítala přepisy rozhovorů a doplňovala je dalšími kódy. Tyto kódy jsem pak uspořádala do kategorií, které zčásti odpovídaly jednotlivým hlavním tématům rozhovorů. Tato hlavní témata byla výsledkem spojení původní kostry rozhovoru s vlastním pojetím informátorů, vznikala tedy průběžně již při sběru dat (současně i v konfrontaci s teoretickými podklady a dalšími postřehy). Některá témata se tedy ukázala jako subjektivně nedůležitá, jindy se objevily nové, původně nečekané kategorie.

Takto utvořené kategorie jsem pak analyzovala a za použití vybraných segmentů interpretovala v empirické části práce. V několika vlnách jsem se při analýze různých kategorií vracela k celým původním přepisům za účelem nedezinterpretovat data kvůli chybějícímu kontextu. V průběhu interpretace jsem pak několikrát e-mailem či po sociální síti kontaktovala informátory pro upřesnění či doplnění faktografických dat (např. místa, kde vyrůstali).

Dalším pojistným mechanismem proti jednostrannosti interpretace dat byla snaha o přiměřenou vyváženost segmentů používaných od jednotlivých informátorů.

Doplňující pozorování, zmíněné v kapitole 4.2, jsem využívala v případě konkrétních faktů (vybavení bytu, podoba trampského vybavení apod.). Od nepodložených dojmů jsem se snažila při interpretaci oprostit. Respektive nezhazovat je bez uvážení, zvážit jejich využití, ale hledat pro ně vždy nějaké podklady ve výrociích samotných informátorů.

4.5 Etika výzkumu

Před začátkem každého rozhovoru proběhlo opětovné, detailnější poučení informátora o jeho podmínkách. Součástí tohoto poučení bylo zopakování účelu rozhovoru, tedy výzkum pro diplomovou práci na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, jehož tématem je tramping, životní způsob trampů a jejich vztah k přírodě. Pojem environmentální šetrnosti jsem v tomto úvodu nezdůrazňovala, pokud se informátoři přímo nezeptali na předpokládaný název práce. Důvodem nebylo klamání, jelikož v rozhovoru samotném byla témata environmentální šetrnosti explicitně pojmenována, ale především zmíněná snaha nevnášet do rozhovoru související odborné pojmy jako první.

Dále jsem informátory poučila (Ezzeddine a kol., [2009]) o zpracování a archivaci dat, jejich anonymizaci a omezeném přístupu k nim. Byli tedy ujisti, že k primárním datům v podobě audio nahrávek budu mít přístup pouze já coby výzkumník, nahrávky budou doslovně přepsány a tyto přepisy pak dále zpracovávány, citovány v textu práce. Celé záznamy rozhovorů se v práci neobjeví. Budou uloženy odděleně od osobních údajů informátorů. Většina informátorů již byla obeznámena s tím, že diplomová práce bude dostupná na webových stránkách univerzity. V případě zájmu jsem jim slíbila poslat hotový text.

V poslední části úvodu k rozhovoru byli dotazovaní trampové informováni o tom, že nemusí odpovídat na dotazy, na které nebudou chtít odpovědět, že mohou od rozhovoru kdykoli odstoupit a že je možné jakoukoli řečenou informaci ústně „vyškrtnout“ ze záznamu (neobjeví se tedy ani v přepisu rozhovoru). Dále jsem informátory vyzvala, aby si vybrali přezdívku, pod kterou chtějí v práci vystupovat, a seznámila je s tím, jakým způsobem bude tato přezdívka používána (tedy že se objeví u citací segmentů rozhovoru a v soupisu informátorů spolu s ostatními sociodemografickými charakteristikami).

Po zodpovězení doplňujících dotazů všichni ústně potvrdili svůj informovaný souhlas s účastí na výzkumu.

5. ANALÝZA A INTERPRETACE ZÍSKANÝCH DAT

5.1 Tramping očima mladých trampů

5.1.1 Já, tramp

Přestože se všichni informátoři pohybují v tomto prostředí, k trampingu se více či méně hlásí, jak bude blíže rozebráno vzápětí, otázka na podobu a charakteristiky trampa se setkává se zamyšleným mlčením. Po prvotní snaze vybavit si nějakou známou definici (ta logicky nepřichází) přicházejí stereotypní, idylicky či pejorativně znějící odkazy na „oldschoolového“ trampa.

„To si představím prostě starýho páprdu v zelenym oblečení s nějakym prehistorickým bařohem, s dýmku, jak prostře jede (...) tábořit někde k Sázavě.“ (Honza)

„...jako trempík, prostě klobouk s liščím ohonem, usárnu (...) a že se někde jako toulá.“ (Rarášek)

„No tak... takovej mužik v zelenym, někde v přírodě, u vohničku... No a je spokojenej, nic ho netrápí, nic nemusí řešit zrovna. Prostě taková ta pohoda no...“ (Vojta)

„...to je právě takovádle skupina, kolem toho věku padesát až sedmdesát, jako v podstatě vitálních lidí, který choděj do tý přírody... Jsou právě v těchhle letech všech zelenějch, maskovanejch kapsáčích a maj takový ty starý klendry, takový ty bágly (...).“ (Kačka)

Existují zde **dvě hlavní tendence**, podle kterých se větví sebe prezentace informátorů coby trampů. Základní rozdíl je v tom, jak se vztahují k tradici trampingu (ať už tak byl chápán tramping prvorepublikový či například tramping jejich rodičů), přičemž dva póly tohoto postoje jsou:

- i. Odkazování na tuto tradici a definování vlastní trampské identity skrze subjektivně chápaný odkaz trampingu v podobě souboru atributů a hodnot („**tradiční proud**“).
- ii. Absence odkazu na tradici či konstatování, že je již překonaná a patří k minulosti („**nový proud**“).

V prvním případě je zmíněný „archetyp“ trampa idealizován. V romantickém smyslu je vnímán buď jako kýžený, byť neopakovatelný model, ke kterému se

informátoři snaží přiblížit (například co nejpůvodnějším vybavením⁸³), nebo naopak příliš vzdálený, ideální obraz, ke kterému se z úcty nemohou plně vztahovat (v tomto smyslu nejsou „hodní“ označení tramp).

„No, my možná říkáme, že jdeme na vandr nebo (...) někdo použije obrat, že jsme někde trampovali. Ale zase (...) asi trochu v úctě těch trampů, tak jak si je představuju já, protože je zas tak úplně neznám (...), tak jako určitě nejsme jako oni. Takže asi mi to párkrát ujelo, ale když bych to opravdu bral do důsledků a zamyslel se nad tím, tak bych se za něj neoznačil.“ (Proton)

Druhý proud obsahuje polohu „sekundárního“ přijetí identity trampa na základě ztotožnění s výčtem trampských atributů. Část informátorů tedy po probrání toho, co trampové vlastně dělají, induktivně usoudilo, že trampy jsou, evidentní při tom bylo, že o tom v podstatě dosud výrazně nepřemýšleli.

Dále se zde objevuje postoj, kdy je odmítána jakákoli kategorizace a škatulkování.

„To nedokážu říct. Asi bych se tam nezařadil. Asi bych se nechtěl jako nikam škatulkovat, jestli jsem výletník, tramp, oldschool tramp nebo jenom blázen nebo co jsem...“ (Čapo)

„Jakoby tramping...těžko říct. Protože já to úplně nerozeznávám. Úplně v tom nevidím ten nějaký zásadní rozdíl. (...) My v podstatě chodíme na vandry, takže bysme měli být vandráci. Ale klidně si budem říkat turisté nebo trampové, protože nás to tak nějak jako... neuráží [směje se], nějaký název, ani nás nenavyšuje.“ (Mak)

Většina informátorů tohoto „nového proudu“ se však tomuto přímému „přiznání“ vyhnula, přestože označení tramp neodmítají. Náhradním pojmenováním, které je přijatelné pro většinu těch, kteří silně neodkazují na tradici trampingu, je pak *vandrák*, případně *čundrák*,⁸⁴ kdy vedle synonymního pojetí výrazů, jako je *vandr* a *čundr*, pak existují i odlišné propracované „výkladové systémy“.

„Říkáme si spíš vandráci a čundráci, to trampové je takový oficiální. Tam je i taková ta...já nevím, country složka, že máš nějakou osadu a takhle. To my zase neprovozujeme.“ (Jenda)

„[Vandr] je vlastně, že spím tady, druhý den jdu někam jinam, tam přespím, zase jdu někam jinam. (...) Tramp je (...) od těch prvorepublikovejch trampů, který si zakládali osady a celej vikend byli na tom jednom fleku. (...) No a potom čundr, tak tam se hodně chlastá. (...) A ono se to prolíná. Podle toho, s kým se jede.“ (Exot)

⁸³ Viz také podkapitola 5.1.3.

⁸⁴ Objevují se také slangové složené výrazy vyjadřující nějaké pomezí a potvrzující hravost trampského slangu, např. *motorizovaní trampové* (kteří se dopraví autem) či *retrovandr* (*vandr* v tradičním duchu, s *usárnou* apod.).

Část těchto informátorů řadí pojem tramp právě pouze k té starší generaci. Úcta k tradici je zde vystřídána spíše nelibostí vůči nepřizpůsobivosti starších trampů.

„Jakože... už bych to řekla o hodně málo mladejch lidech. Skoro o žádnéjch asi... tramp vysloveně. No, asi ne. (...) Jako myslím si, že prostě oni [starší trampové], v tý době, kdy začali trampovat, tak v tý už zůstali.“ (Kačka)

„(...)trampové byli spjatý s určitou dobou a ta doba už neexistuje. Možná.“ (Proton)

„No, to je takový... Ty ortodoxní trampové, ono to je s něktejma složitý. (...) Musí bejt všechno podle nějakých zásad, těch starejch, co se dělalo třeba ve třicátých letech. (...) Vlajka se musí dělat... (...) Dneska je to víceméně, kdo si co zvolí. (...) Jo, tradice byly, že nesměj třeba ženský na osadu, ale to se dneska neřeší.“ (Vojta)

Jelikož na základě prostudované literatury považují tramping za fenomén opírající se především o hodnotový odkaz woodcraftu, dále charakteristický neorganizovanou formou a specifickým způsobem trávení volného času v přírodě, i přes výše zmíněnou mlhavost sebe prezentace informátorů a převažující tendenci, která na tradici trampingu neodkazuje, považují všechny naše informátory za členy současné subkultury trampů⁸⁵.

5.1.2 Volný čas aneb co se děje na vandru

Jak bylo řečeno, tramping je dimenzí životního způsobu, v jejímž základě stojí hodnotová orientace k určitému způsobu trávení volného času. Tento volný čas se váže k přírodnímu prostředí a ke konkrétním aktivitám, výše informátory popsaným jako „vandry“, „čundry“, nebo obecně k trávení času v trampské osadě. Některé aktivity dle zdrojů teoretické části související s trampingem se u informátorů vyskytují často, jiné méně či nikoliv.

„**Vandr**“ nebo „čundr“ (někdy i „tramp“)⁸⁶ v podání informátorů zosobňuje víkendový několikadenní výlet do přírody (výjimečně i tzv. „jednodenku“), který obnáší především Hurikánovo tulačení – tedy chůzi (nesení si veškerého vybavení), relaxaci, vnímání přírody i rozhovory přáteli.

„[S kamarádem] děláme procházky (...) a mluvíme a kocháme se. A překvapujou nás stále věci, který vidíme. Furt.“ (Anča)

⁸⁵ Vybráním pouze těch informátorů, kteří odkazují na tradiční tramping, by zůstal pouze jeden ze zmíněných proudů – jakýsi „metatramping“. Druhý proud mladých lidí provozujících atributům trampingu odpovídající činnosti ve volném čase a odkazujících na původní hodnoty woodcraftu považují za nerozumné pominout. Naznačují mimo jiné cenné a pro kontext práce zajímavé informace ohledně dnešních hranic této subkultury.

⁸⁶ Dále používám souhrnně výraz *vandr*.

„Jdeme prostě s tou usárnou na zádech...někam. To je asi hlavní náplň přírodního času.“ (Tom)

„[Čas v přírodě trávím] chozením. Je to velmi jednoduchý. Nelákaj mě moc žádný extrémní sporty, žádný horolezení nebo co se vlastně dělá v přírodě. Mně je chození úplně dostatečná náplň třeba na měsíce.“ (Kačka)

Večer pak přichází na řadu rozdělání ohně nebo přinejmenším večere na vařiči, zpěv u kytary, jídlo, pití a přespání. Z logiky věci je pak spaní na vandru méně komfortní, než nabízí vlastní obydlí. Přesto nebo i právě proto je přespání důležitým určujícím rysem trampingu v očích informátorů⁸⁷.

„Jakmile je to s nějakým nocováním typu oheň, konzerva, čaj, rum, tak je to pro mě tramp. Takže jakmile jdu přes noc.“ (Čapo)

„No tak ono většinou vracet se zpátky, to je takový... prostě uděláš, já nevím, desetikilometrovou cestu a není to úplně vono. S tím přespáním je to lepší. Jinak přicházíš o hodně.“ (Tom)

Jinou variantou tramských aktivit je **pobyt v osadě** (nebo pod jinými názvy – v tábořišti, v kempu) a péče o ni⁸⁸. Tato forma akcentuje spíše sociální aspekt a pobyt v přírodě ve smyslu pobytu ve „vlastním“.

„Ale tohle (...), že jedem na tu osadu, to je takový... jakože můžeš na chvílku v tý přírodě bydlet. Jo, aspoň to zdání máš chvílku, že bydlíš v tý přírodě. Že tudy jenom neprocházíš.“ (Rarášek).

S další častou formou trávení volného času trampů, kterou představují sportovní meziosadní klání, jsem se u informátorů nesetkala. Stejně tak např. s literární tvorbou do tramských časopisů nebo s jejich odebíráním. Ačkolí tato zjištění u skupiny informátorů nemohu zobecnit, myslím, že jsou v souladu s předpokladem větší porevoluční roztroušenosti trampingu a úbytku jeho členů.

Všichni informátoři sdružující se v osadách se pak vztahují k tradičním atributům trampingu (spadají do charakterizovaného „tradičního proudu“). Tvoří ručně psané kroniky, osadní vlajky a nášivky nebo například při zvláštních příležitostech zapalují slavnostní obřadní ohně podle učení woodcraftu. Osadnictví by se tak dalo

⁸⁷ Více o významu překonávání diskomfortu viz kapitola 5.2.

⁸⁸ Připomínám rozdíl mezi tramskou osadou, tedy často jednou budovou (či přístřeškem), kterou sdílí a provozuje skupina trampů nebo kde je dokonce volná možnost pro přespání kolemjdoucích, oproti ušedlejším, konformnějším (ač s trampingem někdy historicky souvisejícím) chatovým osadám, kde jsou jednotlivé objekty již v soukromém vlastnictví a využívají se spíše k individuální rekreaci rodin.

V některých dalších kapitolách souhrnně označuji činnost trampů jako *vandry*, myšleno v nadřazeném významu zahrnujícím i pobyt v osadě.

chápat jako tíhnoucí k proudu trampingu, který sám sebe definuje skrze tramské tradice (ve smyslu předchozí podkapitoly 5.1.1). Přesto ve výzkumu figurují i trampové-vandráci, nikoli osadníci, kteří na tradice také výrazně odkazují. Rozdělení na aktivity osad a vandrů tedy nelze přirovnat k modelům „tradičního“ a „nového“ proudu trampingu.

Preference určitých způsobů trávení volného času u mladých trampů, podle zjištění výzkumu (jak bude rozebráno dále), vychází z hodnot kamarádství, soudržnosti, samostatnosti, fyzické zdatnosti, svobody i spontánnosti a z oceňování hodnoty přírody.⁸⁹

Ačkoli informátoři chodí rádi do přírody i sami, na kratší procházky apod., vandrů se to u žádného z nich netýká. Jednoznačným atributem je tedy společenská stránka, zahrnující i zmíněné specifické rozhovory s přáteli.

„Bejt v tom lese a bejt s kamarádama. To je asi to hlavní, proč se tam jezdí. Jsou lidi, který tam jezděj sami (...) nebo je prostě baví bejt sami a užívaj si víc ten klid lesa a podobně. Ale my tam jezdíme hlavně kvůli kamarádům no, máme partu dobrou. A postupně, jak plyne čas, tak se přibalujou další a další lidi, musím říct.“ (Jenda)

„...samozřejmě čím lepší parta, tím lepší vandrování, a tím větší chuť. Takže jo. (...) Nedokážu si představit, že bych jel na víkend sám. To ne, v žádným případě.“ (Čapo)

„Ono taky když si jdeš sednout s někým na pivo, tak probereš něco, ale když jdeš s někým na tom vandru, tak probíráš úplně jiný věci. Člověk se tak jako líp odreaguje a už neřeší tak jednoduchý věci, současný (...), ale řeší dlouhodobější myšlenky a nějaký třeba otázky života a takhle...“ (Mak)

„A to vznikne třeba tak, jako že si myslíš, že prostě nikam nepojedeš. (...) A tak najednou jedeš s bratránkem, se kterým si v životě nejela nikam sama... A najednou prostě sedíte [na vandru] (...) a máte oheň... [směje se].“ (Leňárek)

„A jste v kontaktu a interakci úplně celej ten den včetně toho, že spíte namačkaný jako vánočky vedle sebe, tak se ten člověk úplně jinak pozná. A utuží se hodně to kamarádství. (...) Myslim, že je to hlavně oddech, kamarádství a nějakej ten pocit volnosti, svobody. Samozřejmě (...) ten člověk kouká do tý přírody a kouká po tý zeleni. Myslim, že ho to nabíjí prostě. Nebo mě aspoň jo, určitě.“ (Jenda)

5.1.3 Kdy jsme trampové a jak u toho vypadáme

Subkulturní ideologie trampů, stojící na zmíněných hodnotách, spolu se specifickými projevy v životním způsobu trampů (především v trávení volného času) se podílejí na utváření tramské identity.

⁸⁹ O vztahu trampů k přírodě pojednávají následující kapitoly.

Podoba trávení volného času a společenská stránka trampingu byly rozebrány v předchozí podkapitole. Existuje zde však jiný zorný úhel, ve kterém lze akcentovat další faktor utváření této identity. Konkrétně jde o *situačnost* trampské identity, tedy její vztahování se ke konkrétním situacím (jejichž náplní jsou aktivity z předchozí podkapitoly). Neoddělitelné je potom téma *odívání* coby jedna z dimenzí životního způsobu.⁹⁰

„Tak jako... tramp jsem v té době, když si vezmu tyhle věci starý na sebe, vojenský, nebo nemusej bejt vojenský, ale jdu prostě do přírody někam. Jakoby za krásou, obdivovat, užít si to, vypnout. Přespat tam s kamarádama, pokecat, opéct buřta.“ (Tom)

V případě *odívání* se výrazně projevuje zmíněná polarita odkazu na tradici nebo jeho absence. Nicméně i ti „nejzarytější“ informátoři se alespoň ve svém mínění vyjadřují tak, že moderní materiály neodsuzují.

Tradiční vybavení ve smyslu odkazu reprezentují především různé vojenské torny, („usárna“ či „tele“), věrnost přírodním materiálům a s prostředím splývající barvy. Tedy především „maskáče“ a další bavlněné oblečení v různých odstínech zelené, šedé a hnědé, jako obuv „kanady“, na přespání „celta“. Jako tradiční jsou brány například i flanelové košile.

Mezi vybavení různou měrou používané informátory, které je chápáno jako moderní ve smyslu netradiční, patří termoprádlo, různé umělé nepromokavé materiály (jak u oděvu, tak u bot), výrazně barevné oblečení či například nafukovací karimatky (oproti tomu spacák je již zaběhnutým neutrálním vybavením).

Většina informátorů využívá vybavení z obou zmíněných oblastí. Subjektivně vnímaná hranice toho, co ještě patří na vandr, a co už ne, je velmi individuální. Je určena např. touhou začlenit se do skupiny a sklonem ke konformitě; odkazem na tradici; důrazem na estetiku; na maskování za účelem bližšího poznání přírody; definováním trampingu skrze překonání diskomfortu či prostým zvykem z tábornických nebo airsoftových oddílů.

„Já jsem tak někde napůl. Snažím se prostě chodit v těch zelenějších věcech, spíš teda v tom vojenským oblečení než v těchhlectech membránových ptákovinách. (...). Asi abych líp zapad do tý party.“ (Honza)

„...většina těch outdoorových oblečení jsou hrozně křiklavý barvy. (...) ...tu srnku nikdy neuvidíš, protože ona tě uvidí na půl kilometru a ty jí ani nezaregistruješ. (...) Pro nás je klasika ty maskáče. Prostě tak nějak... jsme naučený, líbí se nám to a hlavně maskáčová bunda (...) unese osum lahváčů bez problému [směje se].“ (Mak)

⁹⁰ V tomto kontextu do tématu odívání zahrnuji i ostatní vybavení pro pobyt v přírodě.

Moderní materiály jsou kromě barevnosti nejčastěji odmítány kvůli nefunkčnosti ve vztahu ke druhu aktivit na vandru. Jsou sice mimo jiné nepromokavé, prodyšné a lehké, ale snadno se roztrhnou, ušpiní, propálí či odřou. A na to, jak málo by na vandru vydržely, jsou vnímány jako velmi drahé.

„Já nevím, já to nemám. Já mám prostě klasický maskáče, mně to stačí. (...) Já si myslím, že (...) [jsou to] drahý věci, který pak člověk akorát zničí a je jich líto. Ty maskáčový si propálím, natrhnu... No tak se stalo! Tak je zašiju a fungujou dál.“ (Vojta)

Někteří nejvíce se vymykající trampové „nového proudu“ sice prošli „maskáčovou fází“, v současnosti ale neuznávají žádné módní standardy pro tramping a nepovažují téma za podstatné. To chápu jako další důkaz v základech trampingu sídlících hodnot volnosti a svobody i toho, že odkaz na tradiční podoby trampingu není podmínkou příslušnosti k této subkultuře.

„Každý vypadáme úplně jinak. (...) Já jsem v zeleném (...), na zádech takovej turistickéj baťůžek ještě po matce, ten klasickej, co se udělá na uzel, přes to taková ta kapsa a vepředu tři kapsy (...), pak je jeden, co nosí černý kapsáče a přes sebe má obrovský poncho, který je jenom z deky ustřižená hlava (...)...takže to není vůbec o tom, že bys musela bejt v zeleném nebo v maskáčovým. (...) My jsme takový lesní manekýni.“ (Jenda)

Přesto, jak volné je tedy vymezení tramského oděvu, jako takový je důležitou formou „změny masky“⁹¹, prostředkem *situační* aktualizace tramské identity. Jít na vandr znamená nejdříve vzít si oblečení a vybavení *na vandr*. (Tramské identity se tedy týká pouze určitá část odívání ve smyslu dimenze životního způsobu.)

Část informátorů zdůrazňuje další situační aspekty, např. „rituálnost“ balení na vandr či oproštění se od přebytečných věcí (i povinností) běžného dne.

„Prostě všechny ty moderní výtobytky zahodit a fakt se s tou přírodou sžít a bejt v ní přirozeně, nebejt tam jako vetřelec.“ (Honza)

„Když jdu ven (...), tak se snažím mít s sebou co nejmíň věcí. Třeba mám velkej svazek klíčů, je jich tam kolem patnácti, tak si vezmu jen dva klíče, aby mě opravdu nic netížilo. (...) ... u sebe furt nosím diář. (...) Ale tam kdybych si s sebou brala diář a pořád přemejšlela nad tím, co ještě potřebuju dělat, tak bych se z toho zcvokla.“ (Anča).

„Změna jména“ související se změnou masky v konceptu mimetické hry je pak reprezentována tramskou přezdívkou.

„V podstatě venku jsem Raryna a tady jsem [jméno]. (...) na tom čundru, tam nechci aby mi někdo říkal [jménem]. Já na to dokonce ani neslyším. Prostě tam přepnu. A zase

⁹¹ Viz podkapitola 3.2.1: mimetická hra.

naopak, kdyby mi tady někdo řekl takhle [přezdívkou], (...) vyloženě mi to vadí, protože to prostě sem nepatří.“ (Rarášek)

Bodem, který potvrzuje, že situačnost patří k tramské identitě, je pak skutečnost, že většina informátorů se vyjádřila tak, že moderní out-doorové vybavení mají (včetně toho, které je podle nich samotných pro tramping už nepřijatelné), ale využívají ho v jiných situacích, identitách (jako oblečení do města, na turistický výlet apod.).

V jádru tramské identity nestojí konkrétní vnější znaky formy odívání (v podstatě výběru toho, co s sebou tramp má, či nemá), nýbrž existence určitého přechodu, proces tohoto výběru. Samotný vstup do „bytí trampem“ se pak ve své podobě (oproti tramské ideologii) výrazně individuálně liší.

Tramská identita, odvíjející mimo jiné od subkulturní ideologie trampů a od specifických podob trávení volného času, je tedy ve zmíněném smyslu situační. Není nikdy nepřítomná, ale dynamicky se proměňuje a akcentuje v závislosti na dané situaci. Zvláštní roli zde hraje vstup do této situace, jehož forma se individuálně liší.

5.1.4 Ti druzí (v nás)

Je-li tramp trampem ve smyslu konání, vstoupil-li plně do své tramské identity, vymezuje se oproti některým jiným subkulturám či skupinám, které na vandru potkává. Přesto se většina informátorů často ocitá i na místě členů těchto skupin (v jiné situaci, tedy pod jinou identitou).

„Prostě s rodinou chodím na výlety a s kamarády chodím na vandr. Ale vesměs to obsahuje to samý.“ (Honza)

„Já jsem hrozně ráda turista. (...) Asi půl na půl, jak se to zrovna hodí.“ (Leňárek)

Skupinu, vůči které se trampové vymezují, představují především „turisté“. Zvláštním případem je specifická skupina členů oddílů mládeže (skautských, pionýrských či oddílů České táborské unie).

Zda bude viděná osoba v očích informátorů zařazena do skupiny *turistů* (či pod jiným názvem např. výletníků) výrazně určuje to, kde a kdy se s ní v přírodě setkají.

„...turista tam prostě ráno v osm vlezl a s klekáním zalezl. Myslim si, že se jakoby bojí tam trávit ten pobyt. Pobejt tam dýl. (...) Co se týče počasí, co se týče nějakýho i strachu, protože spousta lidí se bojí spát v lese. Nebo prostě nepřespalo by venku, protože se bojí, že na něj zaútočej mravenci a komáři, ale tremkové to prostě berou jako normální.“ (Anča)

...jako takovej ten turista, kterej někam přijede tím SUVčkem z Prahy, tam se ubytuje v hotelu a pak se de projít. Po tý šotolině, kde je upravená turistická, vycházková, vyhlídková trasa. Předpřipravená, s tabulema, s informačníma cedulema.“ (Proton)

„...všichni normální turisti choděj po nějaký stezce, zatímco vandráci z tý cesty uhnou prostě. A jdou kolikrát dost blbým terénem teda [směje se]. Ale jdou prostě jinudy a taky viděj mnohem jiný věci, který nikdo jinej ani neuvidí, když o nich neví.“ (Leňárek)

Dále je určujícím rysem turisty především to, jak se chová a jaké mu informátoři přisuzují motivy pro pobyt v přírodě, případně pro využívání vybavení.

S posměchem se setkává přemíra moderního out-doorového vybavení, tedy jeho zbytečné módní používání. Dále jsou pak v obecném smyslu turisté viděni jako ti, kteří mají k přírodě mělčí vztah, hůře se k ní chovají a méně do ní zapadají (i skrze „izolaci“ od přírodního prostředí v podobě právě nepromokavého, neprofukavého oblečení nebo např. stanů, když už v přírodě přespávají).

„Já [to] neodsuzuju. Jenom je to občas k smíchu. Viš, takový ty máničky, který se do toho teda oblíknou, aby to měli se všim všady. [Pro ně] to je o tom oblíknout se do těchhle supr hadrů, pak ujít pár kroků po tý pěšince. (...) To neznamená, že by bylo špatný, že máš prostě dobrý vybavení.“ (Proton)

„Asi bych trempingem nenazval to, co si mnozí tady myslí, že jsou trempové nebo něco, když vyrazej do přírody v Direct Alpinech kalhotech a se stanem na zádech a v softshellový bundě. (...) Je to pěkná turistika, bych řekl. Turistika je supr, až na to, že ty lidi se k tý přírodě neuměj chovat, když takhle vyrážej. Povětšinou.“ (Čapo)

„Tam jde o to, že když jdeme kolem nějaký silný turistický cesty, tak prostě všude jsou odpadky, támhle na slečnu přijde čůrání, tak zaleze za roh, tam přičupne a utře se papírem, papír tam zahodí. A je tam pak bílý pole, prostě všude, to je fakt hnus. (...) ...turista se většinou neumí chovat. Podle mě, když to vidim. (...) No a jsou oblečený městsky, striktně. Cejtíš je už od za rohu, jak jsou navoněný.“ (Tom)

Existuje zde pak speciální, s větší libostí nahlížená skupina „extrémních“ turistů, již jsou přisuzovány podobné postoje, jaké mají trampové, a podobná hloubka prožitku. U nich je moderní vybavení na místě a bez problému přípustná by byla i jejich účast na vandru.

„To už bych rozlišoval do dvou vrstev. (...) ...znám spoustu lidí, který jako maj takhle rádi přírodu, jezdí do přírody. Jsou to hodně horolezci. A ty horolezci prostě se vybavujou těmahle věcmá, protože jezdí třeba lézt i na ledovce. Tam jde o každý kilo. (...) Nechci jakoby říkat, že mezi náma jsou nějaký rozdily, protože možná těm lidem budu křivdit. Třeba to bude člověk, kterej tam pude v tý růžový bundě...(...). A přijde za náma a můžem si skvěle pokecat a třeba bude mít to vnímání úplně stejný. Akorát dělá v Hudy sportu, tak pro něj je to jakoby klasika.“ (Mak)

„Beru ho jako výletníka. A sebe беру, jakože tam patřím. Ale to nemá úplně nějaký racionální podklad (...). Asi to je možná ten první pocit. Samozřejmě potom, když se člověk dá s tím dotyčným do řeči, tak je všechno jinak, že jo. (...) ...vidím ho asi jako sobě bližšího než někoho, kdo tam jde na vycházku se psem a se slečnou v pantoflích.“ (Rarášek)

Naprostá většina informátorů potvrzuje domněnku o institucionální „přípravce“ pro tramping⁹². Dětství a dospívání strávili v tábornických oddílech v rámci různých institucí, často později i sami působili jako oddíloví instruktoři. Oddílová identita je u nich v podstatě neoddělitelná od té trampské, často se vandry týkají i těch samých sociálních skupin, ve kterých probíhalo oddílové dětství informátorů. V dospělosti se pak aktivity trampů a aktivity oddílových vedoucích mohou personálně překrývat.

I v oblasti ideologie se tyto dvě identity překrývají, styčným bodem je zde především odkaz woodcraftu. Z podstaty odlišností činností, které tyto dvě subkultury provozují (oddílové schůzky, výpravy a tábory versus trampské vandry) se jejich ideologie také rozcházejí. A to především v akcentu na organizovanost, osvětovou a výchovnou složku u oddílů, oproti odmítnutí organizace (i ve smyslu hierarchizace⁹³, specializace v činnostech, nutnosti pevných pravidel, ale i institucionalizace) u trampů. Trampství dále nutně nevyžaduje předchozí účast na oddílových aktivitách⁹⁴.

„Svym způsobem se dá spíš říct, že skaut je taková předehra tomu, do určitý míry. Akorát že se to hrozně liší. (...) V tom skautu se člověk něco naučí. Ale pak v tom trampingu se naučí to používat, co vopravdu potřebuje. Řeči o tom, že musí jít podle azimutu a takovýchle věci, ty jsou k ničemu.“ (Vojta)

5.2 Vztah k bezprostřední přírodě

V této a následující kapitole (5.3) se věnuji především zmíněnému Krajhanzlovu konceptu *vztahu jedince k přírodě a k životnímu prostředí* (2009; 2014), který se pro mé účely ukázal být vhodným nástrojem interpretace získaných dat. Tato kapitola je věnována jeho pomyslné první části, tedy vztahu k bezprostřední přírodě (jehož složky jsou *potřeba kontaktu s přírodou, schopnosti a dovednosti pro pobyt v přírodě a environmentální senzitivita*). Neoddělitelné téma je zde osobní historie pobytu v přírodě.

⁹² Samozřejmě tato skutečnost se nedá zobecnit na populaci všech mladých trampů v České republice. Zjištění chápu spíše jako potvrzení toho, že trampové mohou mít institucionálně, tedy oddílově založenou minulost.

⁹³ Výjimkou je zde pozice šerifa v trampských osadách.

⁹⁴ O jiných faktorech, které přivádí informátory poprvé do přírody, pojednává následující kapitola.

5.2.1 Jak jsme se do lesa dostali

Jak bylo řečeno, většina tázaných mladých trampů prošla tábornickou oddílovou výchovou, ať už v rámci České tábornické unie (nadpoloviční podíl informátorů), Skauta či v jednom případě Pionýra (někteří vystřídali i více těchto organizací)⁹⁵. Tyto oddílové aktivity, tedy schůzky, výpravy a tábory, také jmenují jako jeden z hlavních aspektů jejich dětství, který je do přírody, tedy k jejímu specifickému vnímání, přivedl (všechny zhruba na prvním stupni základní školy) a díky kterému si k ní vybudovali vztah, který dnes mají.

„No tak moje úplně první motivace byl vlastně dětskej oddíl, kam jsem začal chodit od třetí třídy. (...) Jednak to byly výlety s oddílem a tábory. Tam mě ta příroda nadchla obzvlášť, protože máme nádherný tábořiště uprostřed přírody, kde ještě před dvěma lety nebyl ani telefonní signál...“ (Honza)

Všichni informátoři, tedy i ti, kteří oddílovou přípravou neprošli, dále s důrazem uvádějí rodinné zážitky z dětství coby výrazný činitel jejich vztahu k přírodě. Mezi tyto zkušenosti pak patří především prázdniny strávené s prarodiči na venkově, rodinné zahrádkaření na vlastní zahradě či v nedaleké zahrádkářské kolonii. Dále výlety pod stan, na vodu apod. a nebo dětské „dobrodružné výpravy“ do více či méně přírodního okolí bydliště.

„Všechny dovolený byly buď za babičkou na vesnici, kde jsme měli absolutní volnost, takže furt někam lítat k vodě nebo do lesů nebo kamkoliv. A vyblbnout se. Nebo dovolený pod stanem, po kempech. Taky neskutečný blbnutí v lese. A když už jsme teda nebyli nikde takhle a byli jsme doma, tak jsme tím (...), že jsme za sebou měli jenom zahrádkářskou osadu, rybník, pole a obrovskéj ovocnej sad, kde nikdo nebyl, tak jsme furt mohli blbnout v těchlectěch končinách.“ (Čapo)

„Naši prostě chtěli, abych nebyla jenom městský dítě u počítače (...), takže jsme jezdili pod stan, na vodu, všemožně prostě někam ven.“ (Leňárek)

„A to jsme vlastně chodili [na vandry], ještě když jsem byl malej špunt (...), s taťkou, s mamkou a ségrou na Americe (...). Protože jsem byl fakt malej, tak si toho moc nepamatuju. (...) Pak jsme se přestěhovali a na víkendy jsme chodili k babičce. Oni měli parcelu, takže sekat trávu, hrabat seno, ostříhávat stromy (...). Je fakt, že my jsme měli dobrej panelák, protože (...) tam byla stará zřícenina hradeb nebo nějakých stájí, a tak jsme tam furt stavěli bunkry a pořád jsme blbli⁹⁶.“ (Mak)

⁹⁵ Viz Příloha 1.

⁹⁶ Okrajově se zde objevuje zajímavé téma. Tím myslím zmíněné *blbnutí* dětí v okolí bydliště, tedy volné aktivity dětí ve smyslu „jít ven se vyblbnout“, které zřejmě často obnášejí prozkoumávání přírody či v tzv. „nové divočiny“. Zajímavé by bylo zkoumat tento fenomén v jeho generačních proměnách či např. v souvislosti s tématem v současnosti zkoumaným zvláště u dětí – strachem z přírody (např. Valkounová, 2011).

Zvláštní místo zde v několika případech zaujímá vzor otce coby trampa, tedy první dětské, konkrétně chlapecké, zážitky z vandrů.

„To jsme s tátou chodili na vandry. To jsem byl takovejhle [ukazuje výšku malého dítěte], prciček. Tam jsem měl tak jako základ asi, tam jsem zjistil, že to funguje a že to existuje. Pak jsem z toho ještě nebyl moudřej, to jsem chodil kamkoliv a když to bylo hezký, tak se mi to líbilo.“ (Tom)

Samotnému trampingu se pak informátoři věnují zhruba od patnácti, šestnácti let⁹⁷. Jedinou výjimku tvoří Vojta, který je odmalička členem tramské osady.

5.2.2 Mé tělo a příroda – kontakt, schopnost a prožitek

Ať už se tedy informátoři „dostali“ do přírody jakkoli, v jedné linii se jejich vztah k ní utvářel na základě konkrétních zkušeností, zážitků a vzpomínek. A ty se pak při pobytu v přírodě zpětně odrážejí, jsou zdrojem příjemných pocitů. Motivují se znovu vracet.

„Mám třeba místo, kam jsme jezdili na tábory odmalička. (...) ...a člověk tam má takový ty silný dětský vzpomínky. (...) A tam chodím a už tam znám všechny jarní měsíce, všechny podzimní měsíce... Já už to tam sleduju, v podstatě. (...) ...pozoruju i jednotlivý stromy a dívám se, jak jim rok od roku rostou větve.“ (Kačka)

„Určitě si nepředstavuju nějakou fotosyntézu, když se koukám na mech, to ne. Ale jestli se v tý přírodě někdy zastavím a promítám si něco v hlavě, tak to jsou spíš historky, zážitky a vzpomínky.“ (Proton)

Potřeba kontaktu s přírodou

Tento vztah se týká přírody v bezprostředním smyslu, hmatatelné, viditelné, ve smyslu známého či známému podobného okolí, snadno myšlenkově obsáhnutelné. Jde o základní kámen **potřeby kontaktu s přírodou**⁹⁸ v tělesném slova smyslu. Tuto potřebu informátoři výrazně deklarují ve dvou podobách. V prvním případě v onom smyslovém, tělesném významu, kdy se na vandru člověk pořádně ušpiní, proleze hlubokým houštím, a teprve proto je to pořádný zážitek, prožitek pravé přírody. Často však také ve druhé podobě jako potřebu *odejít* do přírody, vydat se do „neměsta“⁹⁹. Příroda pak stojí v ostrém kontrastu vůči prostředí města. Toto pojetí *města* pak pro informátory

⁹⁷ To odpovídá i jiným výzkumům, datujícím „vstup“ do trampingu do období adolescence. Viz podkapitola 3.1.3 (Tyslová, 2008).

⁹⁸ Viz podkapitoly 1.3.2 a 3.2.3.

⁹⁹ Viz podkapitola 3.2.3.

zosobňuje také symbol jejich každodenního života, pracovních či studijních povinností, svázanosti běžnými nutnostmi.

„Já mám takovej nešvar, že se hrozně válim na zemi. Nevím proč, ale prostě se to děje. Jdu a mám chuť se válet v tý přírodě a mít s ní kontakt a tak. (...) Já bez tý přírody asi nedokážu být. Takže to dělám proto, že mi to dělá dobře. Někde to tam ve mně je, co mě nutí chodit. (...) ...když chodím lesem, vidím někde padlou břízu a vidím, že by z ní ta březová kůra šla, tak já si tu kůru trhám a strkám různě po kapsách. A pak si oblíknu nějaký věci, šáhnu do kapsy – a tam březová kůra! Odněkud. Většinou si pak vzpomenu, kde jsem jí vzal...“ (Čapo)

„No vzhledem k tomu, že žiju celý život v Praze (...) a vlastně od pondělí do pátku vidím jenom beton a asfalt (...), tak si ten celý víkend užívám. (...) Prostě vypadneš. Žádná televize, žádný rádio. (...) Je to takový hrani na divočinu. Taková iluze: „Jé, les! Příroda, žádný výdobytky civilizace.“ Člověk si odpočine od města.“ (Exot)

„Teď už mám hroznej absták. Už jsem, myslím, vzteklá tady v Praze. Už to na sobě pozoruju, že potřebuju opravdu někam odjet.“ (Rarášek)

„Jakoby ve městech se pracuje a vymejší (...) nebo pracuje a studuje. A o víkendu by se mělo vyjet ven, aby se člověk zrelaxoval.“ (Anča)

„Je to hlavně oddech. Právě od toho města. Člověk tam neskutečně vypne, nemyslíš tam vůbec na nic, na nějaký nepříjemnosti, na to, co se děje v práci.“ (Jenda)

Dalším aspektem potřeby kontaktu s přírodou je v Krajhanzlově konceptu (2009; 2014) touha obklopovat se přírodními motivy i mimo přírodu, např. obrazy či kalendáři v interiéru obydlí. Tato témata informátoři až na výjimky nezmiňují. Objevuje se zde např. tetování s přírodním motivem (stromu), obliba ve fotografování přírody (kde lze jen předpokládat, že motivem je i možnost prohlížet si fotografie, když se zrovna nepodaří vyjet na vandr, či je jinak dekorativně používat). V souvislosti s bydlištěm pak spíše v negativním smyslu¹⁰⁰.

„Třeba nemám rád kytky. Mám v pokoji tři a to nemám rád, protože se o to člověk musí starat. (...) A to je taková jako příroda-nepříroda. Ale třeba támhle mám pera z ptáků, takže kus přírody doma mám, ale radši pojedu za ní, než abych se tady obklopoval osmnácti kytkami!“ (Čapo)

Absenci většího akcentu na toto téma (obklopování se přírodními motivy mimo přírodu) při výzkumných rozhovorech nelze zobecnit do absence tohoto projevu potřeby kontaktu s přírodou v životním způsobu informátorů jako celku, ani pouze konkrétně v souvislosti s bydlením. Na základě získaných dat a zmíněných závěrů se však domnívám, že těžiště potřeby kontaktu s přírodou tkví u informátorů ve vlastním

¹⁰⁰ Výjimkou je zde všemi informátory vyjadřovaná preference v materiálu dřeva coby vybavení jejich obydlí (viz podkapitola 5.4.1).

individuálním, zároveň však skupinovým prožitku – tedy v pobytu v přírodě za účasti ostatních členů trampské skupiny¹⁰¹.

Potřebu kontaktu s přírodou naplňují informátoři nejen v plně aktualizované trampské identitě. Touhu po přírodě může uspokojit např. i výlet či krátká procházka, ve skupině či o samotě. Pro některé z nich je toto nouzovým řešením, pro většinu pak běžnou formou projevu jejich ostatních (turistických a jiných) identit.

Schopnosti a dovednosti pro kontakt s přírodou

Pojetí ***schopnosti a dovednosti pro kontakt s přírodou*** z hlediska informátorů rozvíjí zmíněnou tělesnost potřeby kontaktu. Nepohodlí se stává výsadou, exkluzivním prožitkem, charakterizujícím „správný“ pobyt v přírodě. Nedá se už snad ani nazvat nepohodlím, je vyhledávané a prožívané s libostí. Odměnou jsou pak „body navíc“ vlastní sebeúctě, ale i samotné unikátní přírodní zážitky v estetickém smyslu (viděné scenérie, svítání, pohledy na hvězdnou oblohu).

Přímé tělesné zakoušení nepřízně počasí, překonání sebe sama (např. vlastního strachu, vlastní touhy po pohodlí) zosobňuje cestu k nejužšímu kontaktu s přírodou – ve smyslu vnějšího prostředí, ale i s vnitřní přirozeností sebe sama. V tomto ohledu je akcentována poloha trampingu coby hry typu Ilinx.¹⁰²

„Takže musíš obětovat to, že prostě jdeš do těch skal, přespíš v těch skalách...a ráno uvidíš nádherný svítání. Ale když budu v tom tábořišti nebo budu v hotelu, tak možná uvidím jednu třetinu třeba z toho okna, když si přivstanu.“ (Mak)

„Ještě mě teda občas vysloveně baví, když prší. Musím říct, že to mám takovou masochistickou radost z toho, když mě ta příroda jakoby přemůže. Když je to fakt nepohodlný a člověk prostě zmokne. (...) Nemůžu říct, že by mi to zkazilo vejlet. (...) Spíš jsem si ho pořádně užila, že jsem to jako neošulila, že to nebyl vejletíček na sluníčku s tatránkou. Že to bylo pořádný.“ (Kačka)

Důležitější než v kontextu ostatních částí Krajhanzlova konceptu vztahu k přírodě se zde pak stává společenská stránka věci, úzký a hluboký kontakt s ostatními ve skupině.

„Je to adrenalin... a baví je to [trampy]! A je to zážitek. (...) A taky protože je pohromadě víc lidí, který jsou daný mimo nějaký svůj komfort, tak jsou si potom najednou bliž. (...) No a ego, že seš prostě hustej, žes tam vydržel tři dny.“ (Anča)

¹⁰¹ Odnášení si kousků přírody s sebou (zmíněné březové kůry) považují stále za projev primárního kontaktu, snahy uchovat si ho. Nikoli za vyhledávání přírodních motivů.

¹⁰² Viz podkapitola 3.2.1

„*To souvisí s téma zážitkama. (...) Prostě něco se stane, já nevím co, prostě zmokneš, zjistíš, že nemáš pláštěnku nebo něco na sebe – a ten druhý svleče bundu a dá ti jí. Takovýhle věci, to si myslím, že člověk nikde jinde moc nezažije, protože nemá příležitost. Když seš ve městě, tak prostě sedneš na tramvaj a dojedeš domů, tak proč by ti někdo dával bundu.*“ (Rarášek)

Environmentální senzitivita

Environmentální senzitivitu ve smyslu individuální hloubky emocionálního prožívání přírodního kontaktu si netroufám na základě nasbíraných dat srovnávat či hodnotit. Podle kladného hodnocení přírodní estetiky, jak bylo výše zmíněno, a výzkumem potvrzené obecné preference trampů trávit volný čas v přírodním prostředí, lze usoudit, že míra environmentální senzitivity je u informátorů pravděpodobně vyšší než průměrně u většinové společnosti. To však zůstávám na poli domněnek, jelikož nasbíraná data neumožňují takto srovnávat.

Informátoři však vyjadřují takové pojetí přírody, které svědčí o její vysoké důležitosti v celé ideologii trampingu. Nepůjde tedy pouze o příjemnou, neuvědoměle vyhledávanou kulisu pro vlastní aktivity. Její „přítomnost“ je natolik reflektována, často i v personifikované podobě, že forma tohoto emočního vztahu jistě leží i v uvědomovaných dimenzích.

„*Jdeš v klidu tou přírodou, užíváš si tý přírody a ona ti díky tomu prostě dává ještě víc. Ukazuje ti pak tyhle věci [srnky zblízka atd.]. Ale když se jakoby neotevřeš tý přírodě, ale prostě jí tak nějak bereš jako samozřejmost a jenom tupě jdeš, tak vlastně nikdy tohle neuvidíš. Protože se ani nezaměřuješ na to, nesnažíš se něco vidět nebo pochopit.*“ (Mak)

Reflexe přírody má i podobu vyjadřované *snahy* do ní odcházet, nutnosti něco překonat, aby se informátoři do přírody vypravili (v podobě často opakovaného: „...*snažím se do té přírody dostat alespoň...*“, kdy následují různá upřesnění, jak často). To pravděpodobně odráží nejen jejich jasné preference v trávení volného času v přírodním prostředí (tedy potřebu kontaktu s přírodou), ale i nesnadné naplňování těchto preferencí v současné době. Mezi vnitřní i vnější překážky, které informátoři v tomto ohledu jmenují, patří nedostatek plně volného času (ve smyslu podkapitoly 2.2.2), nedostatek financí i nedostatek vůle k této aktivitě – podlehnutí jiným zájmům či vlastní pohodlnosti.

5.3 Ochrana a péče o přírodu, vztah k životnímu prostředí

V předcházející kapitole byla sebraná data interpretována pomocí pomyslné první části konceptu vztahu jedince k přírodě (Krajhanzl, 2009; 2014). Nechci zde tento koncept uměle rozdělovat, nicméně za využití určité jeho škály od bezprostředního k abstraktnímu se zde zaměření interpretace částečně přesune i do oblasti vztahu k přírodě obecně (v tomto smyslu tedy ke *vztahu k životnímu prostředí*¹⁰³). Přesto se ukázalo, že i v rámci probírání obecných témat informátoři výrazně tíhnou k onomu pólu bezprostředního pojetí přírody (viz dále).

Úzce souvisejícím tématem, také v podobě abstraktního pojetí i konkrétních činů, je *ochrana přírody*.

5.3.1 Co a před kým chránit

K institucionální ochraně přírody, chápané v rozhovorech především ve významu územní ochrany, zaujímají informátoři z valné většiny pozitivní postoj. Má smysl chránit zajímavá, přírodně cenná území či obecně vzácné kousky nedotčenější přírody, aby tu nějaká taková místa do budoucna zůstala. Většinou se takovým územím v rámci vandrů vyhýbají.

Přesto tu existuje určitá ambivalence rozdělující tyto postoje podle úhlu pohledu. Hovoří-li informátoři o přírodě v obecném smyslu, coby stěžejní hodnotě trampské ideologie i objektu, ke kterému vztahují své kladné emoce, její ochrana je samozřejmou nutností. Často je její institucionální podoba dokonce kritizována coby nedostatečná, např. v případě územní ochrany bránící zastavování dalších ploch.

„Já si fakt myslím, že je to správný. Protože za chvíli nám v podstatě nezbyde nic. Každá zelená plocha, ať ve městě nebo v okolí měst se zastavuje.“ (Rarášek)

V případě, že jde ale o zákaz vstupu na konkrétní území, kam trampové chodit chtějí, dostává se tento souhlas s ochranou přírody do konfliktu s potřebou nebýt prostorově omezován. Pak přichází na řadu kritické zhodnocení důvodu, a tedy i oprávněnosti tohoto zákazu. Může-li samotný vstup na území poškodit jeho přírodní bohatství a je-li existence tohoto bohatství subjektivně respektována, je respektován i zákaz.

¹⁰³ Tuto druhou část Krajhanzlova konceptu zde představuje *environmentální vědomí a obecný postoj k přírodě*. Viz podkapitola 1.3.2.

„Jo, že fakt je důležitý, že ta oblast kvůli něčemu opravdu chráněná je. A nechodit mimo ty stezky prostě, aby se nezašlapaly ty kytičky a tak.“ (Honza)

Je-li však zákaz nahlížen spíše jako formální, s přírodou nesouvisející (vyhlášený vojenský prostor) či subjektivně není uznán důvod ochrany, je pro některé informátory přirozené, že omezení vstupu nerespektují.

„Myslím si, že tyhle lokality, kde jsou nějaký zákazy, že to většinou má nějaký důvod. Ale třeba když vezmu vojenský oblasti, třeba Brdy že jo, jak byly zavřeny veřejnosti, tak samozřejmě jako nasrat. Jakože bydlím u krásnýho lesa, ale nemůžu tam, protože je to prostě vojenská oblast...?!“ (Anča)

Ve vztahu k ostatním návštěvníkům přírody, především kvůli negativnímu hodnocení jejich chování v přírodě, považuje pak většina informátorů územní ochranu za správnou. Tedy nejen ve zmíněném obecném smyslu, ale i v případě konkrétních zákazů coby ochranu vůči „lidem“. Mezi ně ale v situaci, kdy zákaz nepovažují za hodný respektování, informátoři sami sebe nezahrnují. Oni, oproti většině ostatních lidí, na základě těsnosti vztahu k přírodě, vědí, jak se v ní chovat. V ostatních případech zákazy a omezení respektují.

„Jako myslím si, že zrovna ty zákazy, jako první zóna národního parku, kde člověk nesmí sejít ze stezky, to si myslím, že už je trochu přehnaný. Že kdyby se lidi uměli chovat, tak to je v pohodě. Protože my jsme vlastně taky zvířata a zvířata tam dupou, kaděj a všechno, žerou ty stromy. A kdybysme se chovali slušně, tak to ta příroda nepozná a prostě se s tím vyrovná.“ (Tom)

„Já s tímhle tím souhlasím, mně to vůbec nevadí. Myslím si, že to je potřeba. Chránit nějaký místa, protože co si budem povídat, lidi zničej, na co přijdou. A mě to vůbec nijak neomezuje. Když jdu třeba do toho národního parku, tak se držím všech vyznačených cest. To mi vůbec nevadí, že nemůžu na nějaký místo. To beru jako samozřejmost. A většinou jezdíme, co se týče vandru, na ty místa, kde to chráněný není.“ (Jenda)

Odlišným tématem jsou osoby tuto ochranu vykonávající. V několika případech se ozývá čistě odmítavý postoj, zde však pouze v obecném významu. Spíše než vůči konkrétním osobám je tedy nelibost namířena k pravidlům, která tito lidé (ochranáři a lesníci) zosobňují a vymáhají.

„Lidi chráněj ledacos. Chráněj toho, si myslím, málo. (...) Ale potom chráněj místo, který tím vlastně zabíjej. Protože třeba jezdíme na Křivoklátsko. A neříkám, že všichni, ale některý lidi tam jezděj (...), nic neničej, jezděj si tam relaxovat, posbírat to dřevo. (...) A tak oni pomáhaj jednak sami sobě a jednak tý přírodě. Ale potom tam vlihnou ochranáři a řeknou: ‚Teď je to tady chráněný, vy si tady ten oheň nerozděláte!‘ Nebo: ‚Vy sem vůbec nesmíte, nesmíte tady spát!‘ Je to takový... Jakože ochrana jo, ochranáři ne.“ (Leňárek)

„Já spíš ochranáře moc nemusím na jednu stranu. Na druhou stranu si myslím, že je třeba dobrý, když se chráněj nějaký území, který jsou zajímavý. A na druhou stranu, když to lidi chráněj rozumně. Já nevím, snažej se to udržovat, aby tam byly chodníky přes rašeliniště, udržujou značky... To je fajn. Ale když jsou to takový ty poblázněný: ‚Tam nechodte! Tady je to chráněný!‘ To se mi taky nelíbí.“ (Vojta)

„Eště to tady není tak brutální, že bych neměl kam ject, že by mě tam pronásledovali hnědokošiláci nebo jaký košile nosej ty správci různých CHKOček, národních parků a podobnejch ptákovin. (...) Já jsem k nim natvrdo předpojatěj. (...) Za to oni nemůžou, za to může, jak jsou nastavený pravidla. (...) Ale na druhou stranu to uznávám, protože já když vidím ty hovada, který po sobě nechávaj ty odpadky, (...), tak já vim, proč tam nechtěj nikoho pouštět.“ (Proton)

Na základě osobního kontaktu ve vztahu k těmto lidem, kteří v té přírodě mají určité profesionální zájmy, vyjadřují pak informátoři spíše lhostejnost, ale i zmíněné vcelku pozitivní hodnocení užitečnosti jejich práce (v jednom případě tramská osada spolupracuje s CHKO¹⁰⁴). Tyto roviny jsou přitom nezávislé na tom, jakou měrou se informátor vztahuje k tramské tradici.

Informátoři podle vlastní zkušenosti nepocitují celkové působení „mocenských složek“ v lesích či chráněných územích výrazně represivně. Byly zmiňovány případy ničení tramských kempů (spíše v podobě tradovaných historek) či v podstatě respektovaný zákaz osady z iniciativy vlastníka lesa. Osobně byli někteří po dohodě vykázáni z místa bivakování, nikdo z nich však neměl žádný osobní konflikt, nedostal pokutu apod.

5.3.2 Odnést, co jsem si přinesl (postoj k přírodě)

Etický **postoj k přírodě** coby složku probíraného Krajhanzlova konceptu lze ve výstupech tohoto výzkumu spatřovat především v deklarovaných zásadách správného chování (zde ještě v bezprostředním smyslu předchozí kapitoly), dále v pojetí vlastní role vůči přírodě a v jeho konkrétních spodobněních.

Postoj k přírodě ve smyslu individuálně pocitovaných práv a povinností souvisí i se zmíněným právem vstupu do jinak zakázaných oblastí, tedy s jakousi exkluzivitou vztahu mezi trampem a přírodou. Protipól těchto práv pak tvoří povinnosti, tedy vnitřně uznávaná omezení a pravidla chování. Tyto zásady však vycházejí z hloubky tramské ideologie, není tedy třeba je nějak vymáhat (mezi tramy). Nejsou to svazující normy ve

¹⁰⁴ Téma je dále rozvedeno v následující podkapitole 5.3.2.

smyslu, ve kterém se informátoři vyjadřují o svázání městským prostředím a každodenními starostmi. Zde jde spíše o řád věcí, subjektivně vnímaný jako přirozený.

Tyto zásady jsou takovou samozřejmostí, že je pro informátory často problémem je vůbec zformulovat. Všichni zásady chování v přírodě (a k přírodě) vyznávají a chápou je jako společné, jednotné v rámci tramské subkultury. V různých situacích v rámci tramských aktivit v přírodě se rozhodují podle daného, zřejmě jasně strukturovaného, ale bohužel nepříliš popsaného (a snad i popsatelného) systému hodnot. Jejich vyjádření se omezuje na obecné závěry o neubližování přírodě, o respektování zmíněných ochranných omezení, nenarušování přírodního klidu či v největším množství případů zastupuje tyto zásady jedno konkrétní rčení, nejspíše vzniklé z často opakované a „vtloukané“ tábornické zásady, o odnášení všeho, co si člověk do přírody přinese¹⁰⁵.

„Co jsem si do lesa přines, to si odnesu. To je základní pravidlo. Když jsem si mohl přinést plnou konzervu, která váží dvě stě gramů, tak ta prázdná konzerva, která váží tři gramy nebo kolik – tak jí sešlápnu, dám do igelitky a odnesu taky.“ (Exot)

„A i to tak cejtím. Prostě neubližovat tý přírodě, co si přinesu, to z ní zase odnýst, a neničit jí. A neubližovat zvířátkům.“ (Honza)

„No tak když pomínu takový ty normální věci, jakože co jsem si do lesa přines, to si zase odnesu, tak to asi jo [mám zásady], ale to je takovej, řek bych, vandráckej standard. (...) To asi v tom člověku je, to se asi nedá specifikovat. (...) To si myslím, že maj tak nějak všichni [trampové].“ (Čapo)

„Prostě chovat se k tý přírodě tak, jak velej takový ty všeobecný pravidla. Všechno, co tam přineseš, si zase pěkně odnést. A nerušit svojí přítomností, nedělat bugr okolo sebe. To je asi ten základ. Já nevím, nenapadá mě nic dalšího.“ (Leňárek)

Vlastní roli ve vztahu k přírodě v obecném smyslu informátoři přímo nezmiňovali, téma takto nestavěli. (Nehovořili přímo např. o účtě k životu v nejširším smyslu, o biocentrismu, ale ani o antropocentrismu.) Drželi se v podstatě stále na poli bezprostředního vztahu – vztahu k hmatatelné přírodě, a především k lesu coby nejčastějšímu prostředí vandrů.

Je však evidentní, že příroda je nepostradatelnou kulisou i cílem tramských aktivit a z jejich úhlu pohledu je třeba jí neubližovat a nenarušovat ji i v obecném smyslu (to dokazuje zmíněné uznání institucionální územní ochrany přírody).

¹⁰⁵ Toto rčení se neobjevuje jen u informátorů, kteří prošli institucionální oddílovou výchovou, jak by se dalo čekat. Je tedy zřejmě již zažitě v rámci trampingu samotného. Na základě jeho velmi podobné formulace všemi informátory však předpokládám jeho „přenesení“ právě z oblasti tábornické oddílové výchovy.

Na základě toho, že informátoři vyhledávají v podstatě extrémní tělesné (někdy i duchovní) zážitky, lze potvrdit předchozí domněnky¹⁰⁶ o převažujících emocích vůči přírodě z oblastí submise a spřízněnosti (nikoli dominance a nepřátelství).

Výrazně se zde objevuje tendence k péči o přírodu. Za to, že jim příroda v personifikovaném pojetí „umožňuje“ tramping samotný, je důležité udělat i něco pro ni. Vyčistit studánku, koryto potoka či nejčastěji odnést odpadky po neukázněných turistech¹⁰⁷. Tyto aktivity „pro přírodu“ se zpravidla vážou opět ke konkrétní, často navštěvované oblasti či přímo k vybranému místu (okolí kempu, osady). Přes jejich jistě i nezištný motiv jsou na základě úzkého vztahu trampů s bezprostřední přírodou (s konkrétními místy) v podstatě především „čištěním vlastního dvorku“. Jsou-li zmiňovány, jsou pak důležitou součástí trampské identity informátora.

„Protože prostě člověk, kterej v tom lese nebyl, kterej v tom lese nespál a kterej pro ten les nic neudělal, myslí úplně jinak.“ (Leňárek)

„[Šerif] zorganizuje vždycky třeba osmdesát lidí a udělá se trampská brigáda. On to domluví s CHKOčkem, s vedením, rozdělí se práce. Někdo sbírá odpadky, někdo zpevňuje cestičku. Teď jsme čistili dvě studánky. (...) Nejsm žádnej aktivní ochranář přírody. Sbíráám odpadky, ohniště zakládám tak, abych nezpůsobil požár. (...) Chráním přírodu tak, že jí sám neničím.“ (Exot)

„Chci, aby nebylo vidět, že jsem tam byla. Víš, nic po sobě nenechat. Já kolikrát teda i sbírám třeba odpadky [po jiných lidech]. Musím říct, že to mě hodně rozčiluje. Nevidím důvod, když jsem to tam přinesla, proč si to nemůžu odnést. To je takový... zásadní. Prostě nechci, aby to bylo vidět po mě, že jsem tam byla. To je asi tak všechno.“ (Rarášek)

Tato potenciálně velmi obecná charakteristika vztahu k přírodě, tedy etický postoj k ní, je tak informátory uvažována především v konkrétní rovině. A to jak v podobě zásad správného chování, tak při uvažování vlastní (aktivní) role vůči přírodě.

Z toho však jistě nelze usoudit absenci osobního etického postoje k přírodě v obecné rovině. Mohu pouze odhadovat důvody, proč se téma v rozhovorech více neobjevilo. Těmi může být jeho složitější vyjádřitelnost, možná i potřeba většího množství času, aby se rozhovor stočil k takto hlubokým tématům, či např. větší míra pocíťované intimity.

¹⁰⁶ Viz podkapitola 3.2.3.

¹⁰⁷ O tzv. malé ekologii v pojetí informátorů pojednává podkapitola 5.4.2.

5.3.3 V čem je problém (environmentální vědomí)

V průběhu rozhovorů informátoři formulovali, jaké jsou podle nich největší současné problémy pro přírodu. Zde se v podstatě poprvé dostáváme výrazně na půdu abstraktního vztahu k životnímu prostředí.

Většina informátorů v tomto kontextu uvádí obecné environmentální problémy (aniž by je tak nazývali). Několik z nich se pak i nadále drží v mezích přímého kontaktu s přírodou. Jimi uváděné problémy jsou vztaženy především k ničení prostředí lesa, zaznamenaného na základě vlastní zkušenosti. Jde o vandalství, všudypřítomné odpadky či necitlivou těžbu dřeva.

„Co je problém, tak velká těžba pomocí harvesterů. (...) My jsme měli jeden vytipovanej flek, kde se spalo dřív, a právě tam to tím rozjezdili totálně, je to rozrytý. Původně tam byl i potok, a ten je totálně pryč.“ (Vojta)

„...to auto to prostě rozřeje, tu hlínu, ten les, a za chvíli je tam bažina. (...) Jo, oni tam zasaděj nový stromečky, ale tyhle d'oury po tom autě tam zůstanou. Ta půda je měkoučká a to třicet tun prostě neunes. (...) Tak tohle mi vadí hodně no. Že vlastně ty lesáci to po sobě neukliděj.“ (Exot)

„No asi vandaly. To je asi největší problém. Když mám nějakou velkou firmu nebo fabriku, tak si nemyslím, že to je tak markantní problém v dnešní době s dnešním zabezpečením..., než když prostě vidíš člověka, jak támhle drbe do skály a [odhazuje] odpadky.“ (Tom)

Mezi nejčastěji opakované problémy v abstraktnější rovině patří činnost člověka, tedy jeho rozpinání obecně, zastavování stále dalších zelených ploch, rozvoj průmyslu a jeho dopadů (výslovně znečištění vody) a celkově v našich podmínkách přítomný život v přebytku, plýtvání (doslovně především v souvislosti s potravinami) a obecně neefektivita nakládání se zdroji (zmiňována byla např. těžba zdravého dříví pro otop, vypouštění aktuálních přebytků z elektráren „do vzduchu“ či přehnané cestování výrobků za účelem další úpravy a balení).

„...rozmach člověka. Právě to plejtvání, přebytek všeho. A to je podle mě to nejhorší no.“ (Jenda)

„Velká roztažnost lidí, zastavování ploch, znečišťování vody. A vůbec prostě ta skutečnost, jaký jsou lidi neuvěřitelný prasata.“ (Leňárek)

„I problém v tom, že prostě nedokážeme využívat ty zdroje správným směrem. Prostě vyhazuje se spoustu elektriny, všechno se tak nějak vyhazuje do vzduchu.“ (Mak)

Dalšími zmiňovanými tématy byly nebezpečné látky především v jídle, šetrné technologické alternativy a spekulace o důvodech jejich prozatímního nerozšíření, obecně nešetrnost dopravy či dopady spotřebitelské volby jednotlivce (viz dále).

Za jakousi nejvyšší nadstavbu v tomto povědomí o environmentálních problémech a jejich souvislostech považují témata objevující se ojediněle, stručně, pouze u několika informátorů – nedostatek finanční podpory ekologickým organizacím a z něho plynoucí roztržitost projektů a jejich velmi úzké lokální zaměření; polemika o míře nedotčenosti současné přírody v souvislosti s dilematem zasahování či nezasahování proti kůrovci na Šumavě; reflexe celého životního cyklu výrobku včetně např. vlivu znečištění prostředí na zemědělskou půdu; témata environmentální spravedlnosti; debata o současné módnosti ekologických snah nevládních organizací, ale i „ozeleňování“ firem v rámci různých odvětví; reflexe environmentálně příznivě se tvářících projektů, jejichž dopady mohou být naopak neblahé (bionafta) či nikterak pozitivní (módní drahé „bio“ produkty, jejichž přidaná hodnota tkví pouze v oné nálepce, ale proces výroby není odlišný oproti „normálnímu“ produktu) a v poslední řadě eticky motivovaný přechod k vegetariánství s uvažovaným veganstvím.

„Podporujeme tedy bio, ale na úkor nějakýho trendu – že na tom někdo prostě šíleným způsobem vydělá. (...) To znamená jet (...) na biofarmu, která je opravdu bio, protože ty lidi v té přírodě žijou a chtěj to dělat. A i když nemaj žádněj certifikát, tak je to daleko víc bio než támhle biojabko, který si koupim na Náměstí Míru od člověka, kterej to na pohled koupil v supermarketu a nalepil na to vlastní samolepku. Je divný, že biojabko nemá žádněj bubák. Když je něco bio, tak ta zelenina nebo ovoce je prostě hnusný.“
(Čapo)

Až na výjimečné případy se tedy většina informátorů i v kontextu obecných problémů drží nikoliv etických, ale spíše více hmatatelných témat, zohledňují jakési technické stránky věci či do obecné roviny přenesené konkrétní zkušenosti z pobytu v přírodě (znečištění vody, neefektivní těžba dřeva, ubývání zelených ploch apod. mohou odrážet vlastní zážitky z vandrů). I v případě zmíněného plýtvání jde spíše o jakousi neochotu k vyhazování věcí, odpor k neefektivitě obecně, nikoliv o systémové promýšlení environmentálních dopadů v planetárním kontextu (např. v kontextu rozdílů mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi).¹⁰⁸

V rámci *environmentálního vědomí* tedy rozhodně lze hovořit o určité míře znalosti a reflexe současných problémů, vlivů činnosti člověka na životní prostředí a částečně jejich souvislostí (srovnání s nějakou obecnou měrou této obeznámenosti u

¹⁰⁸ Souvislosti motivace pro-environmentálního chování a trampské ideologie coby hlavní cíl pozornosti tohoto výzkumu rozvíjí následující závěrečná kapitola interpretace.

běžné populace zde opět z povahy výzkumu není možné). K tomuto tématu se informátoři vyjadřují individuálně odlišně, na škále od bezprostředních problémů poznanych v rámci vlastního pobytu v přírodě, přes větší zobecnění těchto problémů, po znalost širších souvislostí. U několika informátorů na pomyslném chvostu se pak objevuje hlubší etické pojetí.

Nelze hledat úměru v umístění na této škále a v tendenci k odkazu na tradici trampingu (ve významu podkapitoly 5.1.1). Přesto lze říci, informátoři, kteří stavěli problém nejvýrazněji do etické roviny, patří do netradičního „nového“ proudu trampingu.

O současných environmentálních problémech (jak už bylo řečeno – aniž by tak byly přímo nazývány) hovoří naprostá většina informátorů v jakémsi odosobněném smyslu. Reflektují tedy existenci problémů, nicméně jejich vlastní role vůči nim není pojímána ani ve formě přímého označení sebe sama coby možné příčiny, ani možného řešení. Odpovědnost (ani osobně pocíťované riziko) není tedy u většiny z nich významněji deklarována.

V reflektované rovině zosobňuje přijetí odpovědnosti za stav životního prostředí ve většině případů (kromě zmíněných „etických“ výjimek) pouze třídění odpadu (ačkoli o jeho efektivitě jsou vyjadřovány pochyby) a v menší míře omezování nakupování plastových obalů.

Zmíněné výjimky (dva informátoři) se týkají odmítnutí potravin živočišného původu, ale i dalších uvědomělých, environmentální šetrností motivovaných spotřebitelských rozhodnutí; dále vlastní iniciativy v rámci ekologických projektů neziskového sektoru.

Na pomezí těchto dvou pólů (co dělají automaticky všichni nebo většina informátorů, a co je naopak velmi výjimečné) existuje široká šedá zóna, jíž se věnuje následující poslední kapitola. Dostávám se tak přímo k tématu environmentální šetrnosti v chování informátorů a jejího (ne)uvědomování.

5.4 Environmentální šetrnost na vandru i v tramské každodennosti

Tramping, jak už bylo řečeno, se ve své přímé podobě (tedy v podobě osadních aktivit či vandru) vůči každodennosti vymezuje. Jak svojí víkendovou formou, tak i deklarovaným únikem z města, z civilizace. S tímto pohledem souhlasí jak tramská literatura, tak i informátoři tohoto výzkumu. Hlavním zkoumaným polem této práce je však životní způsob (trampů) jako celek. Tedy ve všech jeho, převážně každodenních projevech. Na základě snah o porozumění tramské ideologii a s uvažováním dalších faktorů se tedy pokouším interpretovat každodenní počínání informátorů a jeho motivy. V různých podobách tohoto jednání, dále ve vyjadřování názorů, hodnocení a postojů, ale i snů, plánů a hypotetických preferencí hledám prvky uvědomované i neuvědomované environmentální šetrnosti.

V této závěrečné kapitole tedy nejprve formou určitého souhrnu pojednám o zmíněných aspektech chování a postojů informátorů ve vybraných oblastech životního způsobu¹⁰⁹. Následně budu interpretovat reflexi environmentální šetrnosti napříč těmito oblastmi, tedy v životním způsobu informátorů souhrnně, s důrazem na reflexi jejich motivů.

5.4.1 Jak žijeme a jak chceme žít

Bydlení

Všichni informátoři vyrůstali v prostředí města¹¹⁰ a v současnosti je město i kulisou jejich pracovního týdne. Přesně polovina z nich vyjadřuje touhu bydlet mimo město, na venkově, nikoliv v satelitní příměstské oblasti. Případné dojíždění pak považují za nutný ústupek.

Ideální představou je pak často kanadský srub částečně na samotě, obklopený malebným přírodním prostředím, či například opravený starý dům či statek ve vesnici, oplývající geniem loci.

„Mně se zase líbí, že když je to stará věc, že má za sebou ty příběhy a že jí člověk oživí – a nespadne, nezboří se... Že někdo, kdo tam dřív žil a budoval to a prostě tam dal tomu ten svůj život a určitě se mu tam líbilo... tak teď by to spadlo – ale já bych to zachránila a zase tomu dala život.“ (Kačka)

¹⁰⁹ Tyto oblasti odpovídají části témat probíraných ve výzkumném rozhovoru (viz kapitola 4.2).

¹¹⁰ Jak bylo řečeno v podkapitole 5.2.1, i v okolí jejich městského obydlí se ve větší či menší míře vyskytovalo přírodní prostředí – parky, zahrádkové osady atd.

Druhá polovina informátorů má buď o místě budoucího bydliště prozatím rozhodnuto a touto otázkou se nezabývali (všichni tito bydlí ve městě), nebo vyjadřují jasné preference v městském bydlení, především z důvodů dostupnosti místa zaměstnání, ale i kulturních institucí. Nejčastěji pak preferují bydlení v městském bytě a vyjadřují se negativně o dojíždění, často o dojíždění po městě.

„Nemyslím si, že člověk potřebuje k bydlení moc velké prostor. (...) Proč bych si měla jako stavět a pořizovat barák, když můžu bydlet v tom bytě... A to jak nemám moc ráda město, tak nemám ráda ani to cestování v tom městě. Víš, třeba trávit víc času v metru. Nebaví mě to. A když bych bydlela někde na okraji v domečku, tak ještě pojedou autem, potom tramvají nebo metrem...“ (Rarášek)

Ekologicky šetrné domy či technologie jsou pak často uvažovány jako dobré, rozumné, avšak běžnému člověku nepřilíš finančně dostupné. Konkrétně informátoři v kontextu reálného využití v budoucnosti zmiňují pouze solární ohřev vody a tepelná čerpadla.

„Jo rozhodně, mně se strašně líběj takový ty baráky, který sami sobě vyroběj energii. Ale rozhodně na ně nikdy nebudu mít peníze. (...) Myslim, že to je všechno drahý. Všechno to, co je takhle strašně ekologický, tak na to normální lidi nemaj.“ (Leňárek)

A co se týče těch energií, tak v tom vidim i docela světlou budoucnost, protože třeba ty nový projekty domů, co jsou energeticky samostatný, se mi i víc líběj. Nevim, jestli na to budu mít někdy peníze nebo i chuť, ale mít nějaký právě takovej dům by nebylo vůbec od věci. A myslim si, že to jsou super nápady, co se dneska děje. Díky moderní technice to jde určitě všechno hodně dopředu.“ (Jenda)

Přesto se tyto moderní šetrné domy těší zhruba stejné popularitě jako zmíněné kanadské sruby. Oproti tomu výrazně alternativní obydlí (Zemělodě) či hliněno-slaměné domy u informátorů vzbuzují spíše odmítavý postoj či lhostejnost. Jediná výjimka je spojená s výše zmíněnou oblibou v znovu-ožívování starých domů – tedy v podobě dilematu opravit starý či postavit nový, bližší přírodě ve smyslu materiálů.

„A oproti tomu ale mě hrozně lákaj takový ty nový možnosti, jak stavět ty různé ekostavby. Jako klidně z nějaký ty slámy a bahna, co jsou prostě překvapivě odizolovaný a vlastně hrozně přírodně funkční a tak. (...) To by byl asi člověk fakt blízko přírodě.“ (Kačka)

Co se týče vybavení obydlí, informátoři jednoznačně preferují prostředí dřevěných materiálů. Lze zde tedy v jiném kontextu spatřovat určitý projev potřeby kontaktu s přírodou na úrovni každodennosti.

Nábytek z velké části shánějí jinak než koupí, uváděné důvody jsou však především estetické, emocionální či ekonomické. Objevuje se zde jak explicitně vyjádřený úmysl šetření financí, tak již zmiňovaný odpor ke zbytečnému vyhazování funkčních věcí a neustálému nákupu nových¹¹¹. Nábytek z druhé ruky, jak od známých, tak i sehnány např. v internetovém či kamenném bazaru, je často považován za funkčnější a účelnější, než příliš moderní designové výrobky.

„Nevím, je to takový srdečnější. A hlavně mně přijde, že v těch bazarech a tak prostě najdeš věci, který mnohem víc potřebuješ, než v těch nových krámech. (...) Myslím, si, že spousta věcí se dá použít dvakrát. Když máš třeba malýho harantě, tak jako na co budeš kupovat novou postýlku, když už za chvílku vyroste? Novej kočárek, nový hadry. Proč jako?“ (Leňárek)

„Nekupuju novej nábytek. Protože se mi nelíbí a nemám na to peníze. A ten nábytek máme doma, akorát stačí přivízt. A nebo mi to někdo dá.“ (Anča)

Část informátorů má zálibu ve vlastní výrobě nábytku či ve znovuožívání starých kusů; těžiště této záliby tkví především v práci se dřevem.

V několika málo případech je zdůrazňována obliba ve volném prostoru, jakémsi minimalismu ve vybavení obydlí. Šetření energiemi v aktuálně obývané domácnosti nikdo z informátorů nezmínil.

Potraviny a odpady

Až na jednu výjimku nevyznávají informátoři žádný „formální“ alternativní jídelníček (např. vegetariánský, veganský aj.). V naprosté většině pak vyjadřují snahu jíst zdravě. Zdravé jídlo zde představuje jakési „opravdové“ jídlo, tedy vyrobené z čerstvých, zdravých surovin, obsahující to, co skutečně obsahovat má. Převážně ve významu „maso, co chutná opravdu jako maso“.

Umělá hnojiva či přidané chemické látky obzvláště v případě polotovarů jsou povětšinou chápány negativně. Opačný případ je však výběr potravin na vandr – tam jsou polotovary z praktických důvodů oblíbeným společníkem. Zdravá strava tedy má své meze, tvořené potřebou určité míry pohodlí.

„Když jdu nakoupit, tak se snažím si kupovat věci, který – neříkám, že jsou zdravý, ale – mám pocit, že jsou zdravější než obvykle. Když si koupím salám, tak si koupím kvalitní, kde je opravdu zaručený, že je nějaký maso. Nebo (...) když mám chuť na špekáček, tak jdu do masny a koupím si špekáček, kterej mě stojí sice dvacku, ale je dobrej. Místo

¹¹¹ Toto téma ještě zdaleka neopouštím, bude souhrnně diskutováno v poslední podkapitole 5.4.2.

toho, abych si koupil špekáček za 6 korun. To mi těch 14 korun za to stojí, abych si dal něco kvalitního.“ (Čapo)

„Spíš nemám rád prefabrikáty. (...) To znamená vařený knedlíky, hotový už nebo nějaký pytlíkový polívky nebo takhle. Ty pytlíkáče si beru maximálně na vandr. Tam je to dobrý.“ (Tom)

[Na vandr vozíme] chleba, konzervy, buřty, kuskus... V létě to spíš tak jako... vař si v létě žejzo. Takže chleba namazat vepřovkou. Nebo buřty s chlebem. (...) Kupujeme, takový hotový ovesný kaše (...), vysypu z pytlíčku, zaleju horkou vodou, počkám 5 minut, je to instantní – a máš velice slušnou snídani. (...) No a fazolový konzervy, buřty, lančmít...“ (Exot)

Nejčastěji jsou za účelem nákupu potravin navštěvovány supermarkety, večerky a řeznictví, v poslední zmíněný druh obchodu je vkládána vyšší důvěra, právě co se oné kvality masa týče. Farmářské trhy, zdravé výživy a bio prodejny jsou spíše výjimkou, místem nákupu pochutin nebo jednotlivých konkrétních druhů potravin ve zvláštních případech (zeleniny, moštů, mléka) – i když je takový druh prodejny dobře dostupný. Často tyto obchody (či trhy) odrazují vyšší cenou (oproti supermarketům), v několika případech je diskutována jejich komerční předraženost, je tedy postrádaná přidaná hodnota takového dražšího výrobku. Existence tohoto fenoménu „pseudo-bio“ v souvislosti s umělou krásou prodávaných plodin je pak několika informátory uvažována v kontextu odvádění pozornosti od skutečného kontaktu s přírodou.

„V dnešní době prostě lidi nejdou na zahradu otrhat tu jabloň, protože ta jabloň dává divný jabka, nejsou tak sladký. Proč? Protože oni se nestaraj o ten strom. (...) ,Oni ty jabka jsou nějaký divný. Dyť jsou takový divně tvarovaný. To si radši dojdu támhle pro ty krásný, nastříkaný (...), je na tom ta nálepka bio, tak to bude určitě zdravý.‘ Ale v tomhle oni ten rozdíl jako nevidí, že to bio je jako na úkor něčeho.“ (Mak)

Při nákupu potravin tedy rozhoduje jednoznačně cena, dostupnost obchodu a u velké části informátorů i složení výrobku (s individuálními požadavky). Při nákupu na vandr je pak přednější váha a rychlost přípravy, důraz na zdravé složení ustupuje pohodlí. Původ potravin, tedy témata dovozu a lokálnosti, je zmiňováno okrajově pouze ve dvou výjimečných případech. V jediném případě je také uvažováno o tom, že přirozeně by většina čerstvých rostlinných potravin měla být dostupná jen v určitou část roku.

Naprostá většina informátorů se v průběhu pracovního týdne stravuje v místě zaměstnání či studia (v menze, jídelně, restauraci). Jediný z nich si vaří sám po celý týden, opět s ohledem na finance, ale i složení jídla.

Projevem samozásobitelství je u samotných informátorů pouze několik případů pěstování bylinek v truhlících na okně či balkoně, v jednom výjimečném případě balkónový záhon se zeleninou. Na druhou stranu je však velmi významná část informátorů obdarována samozásobitelskými produkty rodičů a prarodičů.

Běžně rozšířeným je u informátorů třídění papírového, plastového a skleněného *odpadu*. Výjimečným, přesto v několika případech přítomným jevem, je třídění hliníku a dalších kovů. To je prozatím spojené s nutností takový odpad na vlastní náklady dovážet do sběrného dvora či do vykupující firmy. Ostatní informátoři o tom, vzhledem k neexistenci speciálních kontejnerů spravovaných městem, ani nepřemýšleli; popřípadě explicitně vyjadřují nechuť takovou aktivitu („obíhání“ sběrných dvorů) provozovat. Bioodpad, s odkazem na neproveditelnost jeho třídění v bytě, informátoři neřeší. Např. o vermikompostéru žádný z dotazovaných trampů neuvažoval.

V několika výjimečných případech byla zmíněna i snaha o redukci odpadu – ve smyslu rozhodnutí již při nákupu potravin a výběru produktů opatřených méně obaly. Důraz zde přitom byl spíše na množství, nikoliv druh obalu (diskuse sklo versus plast či plast versus hliník se rozpoutala pouze v jednom případě). Výraznou podobou redukce odpadu je zde opět „stará známá“ nechuť vyhazovat – tentokrát potraviny. Zde se zhruba u poloviny informátorů objevuje významně proklamovaný postoj odporu k vyhazování přebytků, včetně různých taktik jejich předejití či jiného využití, ve kterém i přes „městskost“ informátorů figurují zvířata, vážně i s humorem.

„Takže jo, jsem takovej ten typ člověka, že když něco vidím a nemám na to chuť, ale ono to zejtra propadne, no tak to sežeru, než abych to vyhodil.“ (Proton)

„Že si nakupuju fakt jenom to, co sním. A mám skoro nulovej odpad. (...) A [starý] chleba. Ale i tak ho prostě nařežu na kostičky a chodím krmit kachny.“ (Honza)

„Bioodpad tady v tom bytě přímo neřeším. Já jim dost málo zeleniny a ovoce všeobecně. A když jim ovoce, tak to se sní celý. A když jim zeleninu, tak [zbytky] dám křečkovi.“ (Čapo)

Doprava, cestování a volný čas

Co se týče dopravy po městě, informátoři ve valné většině preferují různé formy hromadné dopravy, příměstský vlak či chůzi, podle vzdálenosti a dostupnosti. Zhruba polovina z nich disponuje automobilem, v naprosté většině je však ve sdíleném či jinak neúplném vlastnictví. Pouze v jednom případě (myšleno ze všech informátorů) se

objevuje uvědomění environmentálního dopadu; řešením je zde snaha využívat automobil plně, mít vždy nějaké spolujezdce. Tři z informátorů společně jezdí na tzv. „jawa-vandry“, vlastní tedy staré motocykly.

Pro dopravu v případě vandru je jednoznačně preferován vlak, především coby tradiční tramský prostředek, ale také kvůli společenskosti, většímu prostoru a svobodě pohybu ve vlaku. Na místa, kam vlaky nejezdí, se trampové dopravují autobusovými linkami, v několika málo případech se na hromadné akce (spíše např. na pobyt v osadě či na oslavu Silvestra v kempu) dopravují auty – se zdůrazněním použití co nejméně aut. Motivem je pak pohodlí i cena.

No, občas se stává, málokdy jo, že prostě třeba na ten Silvestr, jede nás tam hodně, vezeme proviant na deset dní, takže prostě jsou jedno, dvě auta. Nějak se poskládáme do aut, složíme se na benzín. A vyjde to ještě levnějc, než kdybysme jeli autobusem. (...) Jinak prostě jedeme autobuse, vlakem.“ (Exot)

Kolo coby prostředek dopravy po městě je využíván velmi zřídka, a to v menších městech, nikoliv v Praze (tam je zmiňováno pouze na úrovni plánů do budoucnosti či nezdařených pokusů v minulosti).

„Zrovna máme práci na kopci, tak je to špatný. A jak byly, já nevím, dva roky zpátky tady ty stávký hromadný dopravy právě, tak jsem jezdil na kole. A byl jsem tak zničenej po tom kopci, že jsem řek, že ne [směje se].“ (Honza)

Z hlediska cestování na dovolené lze informátory rozdělit zhruba na třetiny. První, „lokální“ třetina se drží především v České republice, vyhledávají přírodu či historické památky a na těchto dovolených přespávají převážně v penzionech. V českém kontextu se dále často, zde myšleno mezi všemi informátory, objevuje vodácká dovolená.

Další část informátorů se drží prostředí Evropy, převážně kontinentální, tedy k cestování používají vlaky, autobusy či auta. Jejich dovolené jsou často formou zahraničních „vandrů“, tedy s batohem na zádech a s přespáním pod širákem či pod stanem. Jinou, relativně častou podobou těchto evropských dovolených je zahraniční výjezd za sjezdovým lyžováním.

Poslední část „světoběžníků“ pravidelně létá či létala do vzdálenějších koutů kontinentální Evropy, do Anglie, do Irska, ale např. i do turistických letovisek v severní Africe. Spíše jednorázově pak navštívili i jiné kontinenty (Severní i Jižní Amerika, Asie).

Jediné uvažované environmentální dopady v tomto kontextu byly v souvislosti s leteckou dopravou, přičemž se tyto úvahy objevily u části těch informátorů, kteří létali

nejdále a nejčastěji. Paradoxně jsou to především ti samí, kteří byli v podkapitole 5.3.3 označeni za „etické“ výjimky. Tedy ti, kteří významně reflektovali souvislosti (spotřebitelského) chování, environmentálních problémů a etiky. Ostatní leteckou dopravu buď nezažili, nebo hodnotili pozitivně. Tedy stručně řečeno, žádný z informátorů, který reflektoval negativní dopady letecké dopravy na životní prostředí, si kvůli tomu tuto dopravu neodepřel.

„Musím teda říct, bohužel, protože mám teď spoustu kámošů v Anglii a v Irsku, tak tam mě to pořád táhne, i když je tam věčně zima a mlha. Tak tam prostě fakt jezdím několikrát za rok a to teda lítám no... Jakože - to bych asi autobusem nejela. (...) No jako není to moc dobrý, ale očividně nejsem dost nespokojená na to, abych to nedělala. Takže to je nějaký kompromis, kterej dělám no.“ (Kačka)

Jak bylo naznačeno, někteří informátoři se věnují vodním i zimním sportům, cyklistice či například tanci. Zhruba polovina z nich však v rámci svých aktivit nevyužívá žádné speciální sportovní vybavení, vyjma několika kusů sportovního oblečení. Nevěnují se tedy sportu v rámci nějakých formálních institucí, který představují například různé lekce ve fit-centrech, sporty vyžadující zázemí sportoviště (tenis apod.). Jedinou uvědomělou formou pochybnosti o dopadu na přírodu v kontextu volnočasových aktivit bylo uznání přemíry nutného speciálního vybavení pro sjezdové lyžování. Opět však pouze v podobě uvědomovaného „minusu“ tohoto sportu, který nikterak nebrání ho provozovat.

Významnou je zde záliba ve fotografování především přírody u většiny informátorů, jak v analogovém, tak ve většině případů v digitálním.

Předměty denní potřeby

V kontextu elektroniky a spotřebičů jmenují informátoři faktory rozhodování při koupi především z oblasti ceny, funkčnosti a vzhledu. Výrazní fanoušci moderních technologií jsou zde zastoupeni v menšině. Na opačném pólu stojí menšina odpůrců těchto technologií, především co se týče mobilních telefonů. Ten vlastní všichni dotazovaní. Fanoušci technologií jsou spokojeni se svými chytrými telefony a vyžadují od nich jistou aktuálnost (častěji tedy pořizují nový telefon); zarytí i vlažnější odpůrci se pak drží „starých dobrých“ tlačítkových telefonů s minimem funkcí (z pohledu současnosti). Důvody tohoto setrvávání u starších modelů jsou jmenovány především ze známé oblasti „přeci to nevyhodím, když to funguje“. V jednom případě je uvažováno o přílišném vlivu neustálého přístupu k internetu a sociálním sítím na vnímání okolního

světa. Oproti tomu naopak, v případě jednoho vyznače těchto technologií, není problém přečíst a vyřídít e-maily na chytrém telefonu i na vandru. Ostatní tyto technologie v souvislosti s vandrem nezmiňují.

Naprostá většina dotazovaných vlastní osobní počítač (převážně notebook, v několika případech stolní počítač), zbytek k němu má přístup přinejmenším v rámci zaměstnání. Vůči tomu se nikdo negativně nevymezuje. V souvislosti s tématem počítačů je však v několika případech zdůrazňován odpor k umělému zastarávání přístrojů i softwaru, tedy k neustálým pobídkám k nové koupí.

„To je byznys jako kráva. (...) Ten obchod s elektronikou mě hodně prudí. Že spotřebiče jsou dělaný tak, aby se po dvou letech rozbily nebo aby se po dvou letech musela vyměnit jedna součástka, která samozřejmě už není aktuální. Která tam samozřejmě ani nepasuje. Takže je to dělaný tak, aby se pořád nakupovalo a pořád vyhazovalo.“ (Anča)

V oblasti domácích spotřebičů se informátoři vyjadřují pouze o ceně, funkčnosti. V minulosti v případě větších přístrojů (praček, ledniček) často pořizovali již někým použité, sehnané např. přes internetové bazary či darované. Důvody pro to byly zmiňovány čistě ekonomické. Obecně u elektrospotřebičů i drobné elektroniky nikdo z informátorů nezmiňoval dopady takové výroby či přidružených procesů na životní prostředí. V jednom případě se objevila dále nerozvíjená zmínka o podmínkách těžby potřebných surovin v rozvojových zemích. Z kontextu rozhovoru plyne, že ji lze považovat za doklad obeznamenosti se souvislostmi, nikoli již za hluboce etický faktor spotřebitelské volby.

„Ono čím míň funkcí to má, tím je [tam] taky míň vnitřností a míň plošnejch spojů a míň zlata potřeba na to, a míň černochoů pak umírá v těch dolech v Africe.“ (Čapo)

Na opačném konci životního cyklu těchto výrobků, tedy v případě jejich nefunkčnosti, volí informátoři cestu vyhození výhradně do určených míst (tedy sběrného dvora, prodejnen elektrotechniky apod.). Při rozhodnutí o dalším nevyužívání především zastaralého mobilního telefonu je tento darován k dalšímu použití někomu známému či je ponechán jako rezervní.

Nikdo z informátorů se nevyjadřoval ve smyslu vědomého odmítnutí některého z běžných spotřebičů či přístrojů. Výjimku lze spatřovat v relativně častém nevlastnění televize, bez dalšího komentáře informátorů (tomu však vzhledem k současným možnostem internetu a osobních počítačů nelze připsat motivy šetrnosti vůči přírodě; v nejpříznivějším případě může jít o tendenci omezit počet přístrojů, kterými se jedinec

obklopuje). Mobilní telefon, počítač, pračka a lednička tedy mají své místo v životě a domácnosti všech dotazovaných. O jiných přístrojích se více nevyjadřovali.

V oblasti drogistických a hygienických produktů je aktuální volba odvislá převážně od ceny (a parametrů funkce v případě pracích a úklidových prostředků).

„Mám nějaký oblíbený produkty. Počkám si vždycky, když jsou v akci, nakoupím si do zásoby, aby mezitím, než to vypotřebuju, stačila být nějaká další akce [směje se]. Takže já uvažuji spíš ekonomicky než ekologicky v tomhle směru.“ (Leňárek)

Složení je zde zmiňováno výhradně v kontextu přímého vlivu na zdraví (příliš přidaných aromatických přísad do pracích prášků či krémů je vnímáno negativně). O ekologicky šetrných prostředcích je uvažováno pouze v hypotetické rovině, ve smyslu možného budoucího používání. Velká část informátorů totiž koupí a užívání těchto prostředků nemá aktuálně plně v rukou (o úklidových prostředcích rozhodují spolubydlíci, oblečení perou rodiče apod.) V několika málo případech je tedy jejich existenci přiznán pozitivní dopad. Ve většině případů nebyly zmiňovány vůbec, v jednom případě byly explicitně odmítány jako neúčelné. Dále byla vyjádřena i nedostatečná informovanost o těchto produktech.

„Ale prostě když si pudu vyčistit zuby do rybníka, tak vim, že tím zabiju spoustu sinic, který tam budou požírat vzduch a likvidovat tu osádku toho rybníka. Takže radši plivnu tu zubní pastu do rybníka a zabiju tím ty škodlivý sinice. A klidně se tam pudu i umejt mejdlem, který třeba není ekologický. (...) Neřeším [obsah odpadní vody z domácnosti]. Protože tak nějak si myslím, že to jde přes ty čističky a ty to nějak aspoň vyčistí trošku. Ono když se dostane nějaká část toho, tý desinfekce do tý zase od nás zahnojený řeky, tak by se to aspoň mohlo trošku požrat.“ (Mak)

„...nějaký alternativní výrobky nebo něco takovýho, tak v tomhleto směru teda u mě zatím nulová vzdělanost. Možná kdybych šel, třeba to teď bude potřeba – budu muset jít do toho obchodu a něco si vybrat, tak si třeba přečtu na tom výrobku... Jestli tam něco bude. Ale já nevím no, takový ty klasický věci, Savo, Bref a todleto, to asi máme. Určitě nemáme doma nějaký vyloženě ekologicky šetrný nebo bio-vyrobený věci. To asi ani nevím, jestli se to dělá vůbec, takový přípravky.“ (Jenda)

O úplných alternativách ve smyslu nahrazení úklidových a pracích prostředků např. potravinami či jinými „babskými“ radami neuvažoval žádný z informátorů, stejně tak jako např. o testování kosmetiky na zvířatech.

Odívání, opravování a věci z „druhé ruky“

V oblasti odívání odráží rozhodnutí informátorů o koupi opět především cenu, dále funkčnost v závislosti na účelu. Dalším významným kritériem je zde vzhled a pohodlnost. Většina z dotazovaných nakupuje oblečení v subjektivně vnímaném případě nutnosti. Tím je převážně pocíťovaný nedostatek oblečení pro konkrétní příležitost (pracovní, společenskou, sportovní) či nedostatek konkrétního typu oblečení.

V několika výjimečných případech je pak nakupování přiznaně i odrazem aktuální nálady, potřeby udělat si radost.

„No...většinou to je pro něco. Jako nejedu tam jen tak. Když jedu hodně okolo a mám hodně času, tak se zajedu kouknout. Ale většinou tam jedu, že mi třeba docházej trička nebo kalhoty.“ (Tom)

Cílem nákupu oděvů jsou „obyčejné“ obchody, často v obchodních centrech, sportovně zaměřené prodejny a v případě tramského vybavení povětšinou tzv. army shopy. Výběru tramského, turistického a sportovního vybavení je u většiny dotazovaných (i v pořadí důležitosti) připisován největší důraz, stejně jako ochota zaplatit za něj vyšší cenu. V případě tramského a out-doorového vybavení je často zmiňováno hluboké zvažování koupě a porovnávání produktů; výsledná koupě je pak brána jako dlouhodobá investice.

„Naštěstí už jsem se teda naučila, že teda potřebuju nepromokavou bundu, tak jsem připravená za ní dát nějaký peníze. Udělám nějaký průzkum, asi i na internetu, i že se chodím zeptat do těch outdoorových obchodů. (...) Zeptám se, co kdo nosí... A pak si to pořídím. A to samý třeba s botama víceméně.“ (Kačka)

V jiných případech informátoři (z řad „nových“ trampů, neodkazujících na tradici trampingu především ve smyslu vybavení) nerozlišují oblečení „normální“ a na vandr.

Z hlediska nákupu jsou vyhledávané především akce a slevy, ve většině případů i second-handy (méně často coby prostředí pro nákup nějakého kostýmu či oblečení, které se „může zničit“ na vandru; častěji za cílem koupě běžného oblečení pro každodenní potřebu), v jednom případě internetové bazary.

„To spíš tam tahám věci různě na vandr a košile a todlencto z nich [ze second-handů]. Protože ta košile, když mi vydrží 2 vandry, tak vydrží, pak vodejde prostě.“ (Vojta)

Jako motivace nákupu oblečení v second-handu je zmiňována především cena, ale i nápaditost a kvalita, odlišnost vzhledu oproti běžným obchodům. V jediném

případě je pak uvědoměle zdůrazněn princip znovu-použití coby environmentálně šetrný přístup. V situaci odkládání nepoužívaného oblečení jsou často využívány charitativní sběrné kontejnery či je zmiňováno další využití „na hadry“ či přešívání do jiné podoby. Nejčastěji je však zmiňována snaha nakoupit takové oblečení, které bude pohodlné i jinak vhodné, tak aby nebyl důvod ho vyhazovat dříve, než doslouží.

Šití, přešívání a tzv. „samododělavky“ oblečení jsou mezi informátory rozšířené v kontextu tramského vybavení (zručná v tomto ohledu je menší polovina z nich¹¹²). Výjimečně je tato dovednost přenesena i na drobné úpravy běžného oblečení.

V rámci šetrnosti k přírodě a životnímu prostředí je v oblasti odívání pouze jednou zmíněna vzdálenost místa výroby oděvů – přesto spíše jen coby zajímavost, věc, nad kterou se lze pozastavit, ale nákup neovlivní.

„Akorát si to přečtu na tý cedulce a vždycky mě to překvapí, co to je za divný země. Ale neřeším jestli Čína, Bangladěš nebo Austrálie. Prostě беру ten kus, co chci, a ostatní neřeším.“ (Honza)

Problematika materiálů není (ani v případě kůže) ve vztahu k přírodě a možným negativním konotacím nijak reflektována.

Projevem alternativního způsobu získávání a nakládání s oděvy je zde pak tendence k vyměňování mezi přáteli (u tramského vybavení, ale i u běžných oděvů).

Obecně se staví informátoři výrazně kladně k věcem „z druhé ruky“, jak už bylo řečeno v případě nábytku, a to jak v případě přístrojů (až na výjimky), tak např. ohledně knih, kuchyňského vybavení i zmíněného oblečení. Stejně kladně vnímají i opravování věcí, často jsou v tomto ohledu velmi schopní.

„Neuráží mě mít něco po někom, protože když to někomu sloužilo dobře, proč by to nemohlo posloužit stejně dobře i mě. Když si vezmu motorku po někom, tak mi to vůbec nevadí [směje se; naráží na svou jawu z roku 1964]. Když si koupím kytaru a na ní už někdo hrál, tak mi to vůbec nevadí, spíš to má už nějakou historii a víc se mi to líbí. (...) Třeba mám vysavač po babičce (...) a slouží parádně. A mě se hrozně líbí, protože je to takovej jako retro, ale ktorej v té době nedělali jako retro. Prostě líbí se mi a nerad se zbavuju věcí, který fungujou. A spousta lidí říká, že už to není IN a není to tak funkční, jak by mělo. Ale prostě dokad' mi něco slouží, tak se toho nerad zbavuju.“ (Mak)

„Já sem takovej recyklátor, já..nic nevyhodim. A když už něco vyhodim, tak to opravdu už nemá žádný jiný využití. Takže právě jak šiju, tak kamarádi furt něco ke mě nosej. Todle ušít, támdle ušít...“ (Exot)

¹¹² Pro zajímavost jsou to pouze muži. Dva informátoři vlastní a používají šicí stroj.

Významnou motivací je tedy opět zmíněný odpor k vyhazování věcí (včetně určité nostalgické perspektivy); zde však (podobně jako u elektroniky) přichází na řadu zdůrazňování spotřebitelského pohledu, tedy odmítnutí přijetí principu neustálého nakupování a vyhazování. I s reflexí nutných výstupů v podobě množství odpadu.

„*To si myslím, že by mělo být víc [používání věcí „z druhé ruky“]. Právě, aby nebyla neustálá ta spotřeba materiálu a touhy po něčem novém. (...) A skládky a takovýchle věcí, kam to budem dávat žejo...“ (Jenda)*

5.4.2 Proč to děláme

Mladí trampové mají na základě některých prvků sdílené trampské ideologie specifický vztah k přírodě (v jednotlivých jeho zmíněných složkách). A díky tomuto vztahu i díky dalším prvkům této společné ideologie jejich reflexe chování v souvisejících oblastech životního způsobu i jejich postoje obsahují mnoho prvků environmentální šetrnosti. Tato environmentální šetrnost však může mít podobu **motivů** („Chci se chovat tak, abych neublížoval životnímu prostředí.“) i **dopadu** („Ať chci cokoli a ať už si to uvědomuji, či nikoliv, moje chování neublíží – či dokonce prospívá – životnímu prostředí.“).

Důležitým momentem v této analýze šetrnosti je pojetí přírody (v širokém slova smyslu), jaké informátoři vyjádřili. V tomto kontextu jde převážně o bezprostřední **přírodu** (tedy, jak bylo již řečeno, o přírodu v užším slova smyslu), a to především les coby nejobvyklejší prostředí vandru, či o personifikovanou přírodu ve smyslu živlu (překonávaného či přátelského a uklidňujícího). A tohoto konceptu přírody se informátoři ve valné většině drželi i při sebevíc abstraktních tématech hovoru. Do jejich pojetí přírody tedy jen velmi okrajově zasahuje ono abstraktní **životní prostředí**.

Šetrnost v každodennosti informátorů lze tedy nahlížet ve dvou proudech.

i. V jednom proudu se nachází několik málo prvků uvědomované environmentální šetrnosti (v podobě deklarovaného pro-environmentálního jednání, šetrného k **životnímu prostředí**). Šetrnost je zde tedy motivem, životní prostředí subjektem. Tento proud představuje jedinou oblast, kterou lze plně oprávněně nazvat **environmentální šetrností** z hlediska motivu.

ii. Ve druhém případě pak jde o složitější změť postojů a preferencí v chování, které jsou environmentálně šetrné ve svém důsledku, dopadu, s rozličnou motivací;

včetně uvědoměle šetrných postojů k *bezprostřední přírodě*. Druhý proud tedy zahrnuje zbylé možnosti, vyjmeme-li uvědomovanou environmentální šetrnost.

Environmentální šetrnost jako motiv

Jak bylo zmíněno, problémy životního prostředí jsou informátory v určité míře reflektovány. Je to znalost, lišící se hloubkou a šíří pojímaných souvislostí, která je však v naprosté většině odříznuta od jakýchkoli konotací týkajících se vlastního chování, jednání, spotřebitelské volby, šetrnosti apod. Přijetí odpovědnosti a promýšlení souvislostí s vlastním jednáním se zde objevilo pouze v několika oblastech. V dále zmíněných případech tedy můžeme hovořit o prvcích ***záměrné*** (či uvědomělé) ***skromnosti***¹¹³.

Nejvíce rozšířeným fenoménem v tomto smyslu je základní třídění odpadů. To je v environmentální souvislosti uznáváno všemi informátory. Až na několik výjimek, které se vydávají za hranice určité pohodlnosti, je forma tohoto třídění odvislá od dostupných speciálních kontejnerů. Tedy triviálně – třídí se povětšinou jen to, na co jsou v dosahu kontejnery.

Další formy přijetí odpovědnosti v tomto ohledu jsou mezi informátory již výjimečnější. Jde o tendenci nakupovat výrobky opatřené méně obaly, několik zmínek o výhodách nákupu lokálních potravin z hlediska dopadů na životní prostředí či částečně environmentálně motivovaný odpor ke spotřebnímu koloběhu převážně elektroniky a spotřebičů. U všech zmíněných forem, v posledním případě nejméně výrazněji, přesto není jasné, nakolik jde pouze o znalost faktů a nakolik se tato znalost promítá do uvědomovaného postoje z pozice spotřebitele, eventuálně do reálného jednání.

Ostatní vyjadřované formy pro-environmentálního jednání (zmíněné výše, především v rámci analýz jednotlivých oblastí životního způsobu a v části věnované environmentálnímu vědomí) jsou již velmi ojedinělé. Je to např. uvědomění si environmentálních výhod nákupu v second-handu, snaha využívat všechna místa v autě, v jednom případě přechod k vegetariánství. Ostatní vyjádření se pohybují pouze na úrovni deklarace dosažených znalostí a souvislostí, reálné jednání z nich neplyne či je přímo zmiňován jeho opak. Reflexe negativního dopadu letecké dopravy tak neznamena nelétání či např. povědomí o existenci drogistických eko-produktů se neproměňuje v uznání jejich příznivosti ani používání.

¹¹³ Viz kapitola 1.5.

Dá se považovat za pozitivní, že u většiny informátorů existuje určité povědomí o souvislostech mezi činností člověka a dopady na životní prostředí. Nicméně hranice mezi „vím“ a „dělám“ se v podstatě zastavila na hranici osobního pohodlí. Je činěno to, co neobnáší větší míru vydané energie či odřeknutí si toho, na co jsme zvyklí. A celá tato sféra environmentální šetrnosti coby motivu se pohybuje na **úrovni jednotlivce**, převážně spotřebitele a jeho volby. Environmentální imaginace se v souladu s Maniatesem (2001)¹¹⁴ zastavuje před hranicí pomyslení na možnost iniciace změn na komunitní či institucionální úrovni.

Environmentální šetrnost jako dopad, šetrnost k přírodě

Hovoříme-li o postojích a naznačovaných preferencích v chování, které mají ve svém důsledku pozitivní dopad (či eliminují negativní dopad) na životní prostředí, jejichž motivy však primárně environmentální nejsou, dostáváme se na pole, které můžeme nazvat tzv. **dobrovolnou skromností**¹¹⁵. Sami informátoři tato témata spojují často právě s pojetím skromnosti obecně.

Skromnost se v očích informátorů týká převážně dimenze materiální. Jejich šetrnost má tedy motivaci především z oblasti odmítnutí konzumních hodnot a konzumního způsobu života. Objevují se zde ale i další pojetí, tedy především skromnost coby vlastnost osobnosti, kdy skromný člověk neprosazuje násilně svoje názory, nevyžaduje ocenění za svoje zásluhy, neočekává od ostatních, že vůči němu mají nějaké povinnosti apod. Takové pojetí souvisí i s rozšířeným explicitně vyjadřovaným odporem informátorů k tomu nutit někoho něco dělat nebo někomu „kázat“.

„[Skromnost] *spočívá v tom, že prostě věci děláš a nesnažíš se upozorňovat na to, že ty věci děláš.*“ (Leňárek)

„...že i když něco vim, tak to každému hned nervu.“ (Anča)

„*Ono by se to dalo vztáhnout i na vztahy třeba mezi lidma. Že pořád hrozně očekávají, že jim někdo něco dluží, že se někdo bude chovat podle nich... (...) Ale jako není ničí povinnost se nějak chovat.(...)já nebudu nutit ostatní lidi dělat něco... jakože nebudu je nutit to maso nejíst, protože jsem skromná i v tom svym názoru.*“ (Kačka)

„*Neřvat kolem sebe. Nedělat zbytečně velký ramena. (...) Snažim se nevnucovat sám sebe nebo svý názory ostatním. Mě to taky není moc příjemný. Sou lidi, který na tom*

¹¹⁴ Viz podkapitola 2.3.2.

¹¹⁵ Viz kapitola 1.5.

založili svoji živnost nebo kariéru že jo [směje se], ale já určitě nemám tu potřebu. Víst lidi k nějakým lepším zítřkům.“ (Jenda)

V těchto případech se pojetí skromnosti částečně přibližuje pojmu šetrnosti ve významu *ohleduplnosti*. Rozdílem je v tomto případě jen větší zacílení skromnosti na subjekt („já jsem skromný“), nikoli objekt („jsem ohleduplný vůči...“). Oproti tomu skromnost v materiálním smyslu pak lze vidět jako šetrnost ve významu *hospodárnosti, spořivosti*.¹¹⁶

„[Skromnost je] ...že si prostě nepořizuju všechno, co je okolo mě, ale mám jen to, co potřebuju.“ (Honza)

„Dejme tomu, že všechno, co potřebuju, mám. A proto, abych si pořídil něco nového, tak odmítám žít konzumní život typu - jdu do krámu a koupím si to za ty ceny, co tam jsou. Asi odmítám takovej ten postoj ‚všechno musím mít nový a z krámu‘.“ (Čapo)

„No já si myslím, že opak skromnosti v dnešní době je bezmyšlenkovitost jako ve spotřebě... a pohodlnost ve spotřebě... a rychlost ve spotřebě. (...) Ale jako já si to nedám a mám z toho hroznou radost. Že jako prostě nemusím toho mít milion za den. Třeba sladkostí nebo něčeho.“ (Kačka)

„Já si dokážu odpustit spoustu věcí, protože je nepotřebuju. Nebo si dokážu odůvodnit, proč je nepotřebuju. (...) Jako asi je to v tom si uvědomit, co vlastně opravdu potřebuju. Ale člověk už je zvyklej na to, že má všechno, má to hned a má to, kdy si řekne.“ (Mak)

Materiální skromnost pak není produktem nouze, ale určitého vědomého sebeomezení. Případnou nepohodlnost tohoto konzumního sebeomezení informátoři zpochybňují, jelikož v podstatě vždy mají „něco za to“, něco, co v jejich podání převáží výhody neskromného chování. Kdyby nepřevážilo, skromnost by nezmítla.

Touto výhodou na oplátku za skromnost je především klid, pohoda, často i vymanění se z potřeby volit mezi mnoha produkty skrze volbu nulovou. V tomto ohledu informátoři získávají „zpět“ dnes *luxusní* podmínky lidské existence. Coby motivace skromnosti se zde tedy u informátorů objevují některé podoby tzv. *nového luxusu*¹¹⁷ – především luxus *času, pozornosti, prostoru a klidu*. Určité materiální omezení tedy přináší možnost lépe využít svůj čas (jinak než nakupováním, než přemýšlením o nakupování apod.), věnovat pozornost jiným věcem (ale např. i ušetřené peníze investovat do něčeho, co má i jiný než materiální užitek – do výletu, do výbavy na

¹¹⁶ V tomto smyslu je zde tedy šetrnost stále na straně motivu, nejde však o *environmentální šetrnost*.

¹¹⁷ Viz kapitola 1.5.

slackline¹¹⁸ atd.), mít kolem sebe volný prostor a nezahlcovat sebe i své obydlí zbytečnými věcmi, být v klidu a stranou shonu. Objevuje se zde i tzv. luxus **čisté přírody**, ve smyslu deklarované preference nakupování méně, ale zdravějších potravin.

„No jde o to se taky občas trošku zastavit a nadechnout (...). A vychutnat si ten moment třeba, když seš v tý přírodě a sedíš někde na louce, koukáš do blba do nebe nebo něco takovýho. A nebo třeba i zajít si na nějakou kulturu, dopřát si dobrý jídlo. Usmát se.“ (Jenda)

„Ale můžu pak taky jít do lesa, protože na to ten čas mám a nedřepim u tý televize.“ (Mak)

„Vem si to, když se tady koukneš jako. Já se snažim, aby tady bylo co nejmíň nábytku. Aby tady bylo co nejvíc prostoru, tudíž co nejmíň nábytku. No a když máš málo nábytku, tak máš i míň věcí. Já nepotřebuju čtyři kožichy a dvanáct bot.“ (Exot)

„Tak jako když půlku věcí ze skříně vyhodim, poleze se mi tam líp a bude to pro mě mít stejnej užitej jako předtim. Bude to mít vlastně větší užitek, protože se s tim nebudu prát denodenně s těma věcmi. (...) Teda takhle, jako když se kouknu třeba tady po tom pokoji, tak tady je spousta zbytečností, fakt spousta. Ale žádná z nich nepřekáží. A jednou za čas dělám velkou debordelizaci, kdy všechny ty zbytečný věci vezmu a vylikviduju.“ (Čapo)

„Prostě se tak cejtí dobře [skromný člověk]. V tom, co má.“ (Honza)

„...že je tak jako vyrovnaněj, se životem a takhle. A nemusí řešit: ‚Co si zase koupim? Čeho budu mít do budoucna dost? Co potřebuju?‘ Ale prostě tak jako je v pohodě.“ (Tom)

Další, velmi často zmiňovanou motivací či formou materiální skromnosti (ve smyslu hospodárnosti) je již v předchozích kapitolách nastiňovaný **odpor k vyhazování a k plýtvání**. Ten se promítá do mnoha oblastí, jak v rámci každodennosti informátorů, tak i v souvislosti s postojem k abstraktnějším problémům životního prostředí¹¹⁹. U informátorů má tato forma skromnosti podobu nevyhazování využitelných potravin, oblečení, funkčních přístrojů apod., tedy jakéhosi maximálního využití surovin či zdrojů – proto tuto tendenci považují za velmi významnou z hlediska environmentální šetrnosti. Není zde takto primárně motivována a týká se především každodenního nakládání s věcmi, kterými se informátoři obklopují. Nicméně mírný přesah této tendence do abstraktní oblasti (zmiňované pozastavování se nad plýtváním při výrobě

¹¹⁸ Slackline znamená balancování na speciálním popruhu nataženém mezi dvěma pevnými body, převážně stromy. Výraz se používá jak pro činnost, tak i pro samotný popruh. Je to činnost společenská, odehrávající se nejčastěji v parku ve společnosti přátel a dalších kolemjdoucích.

¹¹⁹ Viz podkapitola 5.3.3.

energií apod.) v sobě, dle mého názoru, nese potenciál propojit tyto dvě sféry (blízkou, každodenní a vzdálenou, abstraktní) na úrovni odpovědnosti a zájmu o problémy.

„Protože nejsme ve světě... protože Země jako taková nemá nevyčerpatelné zásoby. A my bychom si jich měli vážit. A měli bychom být rádi, že je můžeme využívat. Prostě proč jako... plejtvat nějakým darem, když to takhle řeknu.“ (Rarášek)

Odhadované dílčí motivace tohoto odporu k plýtvání se částečně zakládají na méně podložených domněnkách, nicméně považuji za přínosné je tu nastínit alespoň formou zvažování možností.

Velkou oblast faktorů této motivace spatřuji v propojení trampské ideologie a specifických podob vztahu k přírodě¹²⁰. Domnívám se, že tento odpor k plýtvání a neefektivitě může souviset s tramskou zakoušenou soběstačností v rámci vandru (nošení si veškerého vybavení) a tedy i s jistou „uzavřeností systému“ při fungování trampa v přírodě. Tyto jevy jsou zakořeněné ve vysokém uznání schopnosti a dovednosti ke kontaktu s přírodou (v ideálu schopnosti pro „přežití“ v přírodě) i v tramských zásadách chování (nenechávat po sobě v přírodě stopy – v nejširším slova smyslu).

„To, jakým způsobem vybírám věci, aby mi vydržely, abych nemusel za rok koupit znovu jinou tu věc, nějaký oblečení nebo i ty potraviny prostě. Jako snažím se, abych to využil maximálně. Aby nebyly zbytky po mě. (...) Nechtít všechno, co vidíš. Ty přebytky taky samozřejmě nenechávat po sobě. A brát si pro sebe jenom to, co potřebuješ. (...) To hodně souvisí s tou přírodou. Jakoby jak funguje příroda. Že prostě medvěd nejde na lup nebo vlk nejde támhle na beránky, když se mu zlíbí, ale když má hlad.“ (Tom)

„V tý přírodě, když seš na víkend nebo na tejden, tak máš sebou jen to, co táhneš na zádech. A když prostě denně máš ujít řekněme patnáct, dvacet kilometrů, tak to s třicetkilovým baťohem nedáš. Takže vyloženě musíš mít jenom opravdu to nejnútnejší, co potřebuješ. (...) No, a pak jako když jezdíš pravidelně, tak si na to zvykneš. Prostě žádný krámy navíc nemáš.“ (Exot)

Další možnou dílčí motivací pro odpor k plýtvání je motivace ekonomická, ve smyslu hospodaření s penězi nikoli za účelem jejich investice do nemateriálních, „luxusních“ hodnot, ale čistě kvůli pocíťované potřebě investovat je do jiných, ryze materiálních statků. Na tomto místě lze pouze spekulovat (nasbíraná data neposkytují dostatek informací v tomto ohledu) o vlivu sociálního postavení na tento projev hospodárnosti, spořivosti.

¹²⁰ Detaily tohoto vztahu rozebírají kapitoly 5.2 a 5.3.

Stejně tak se objevuje možnost nepřímé, dobovou zkušeností determinované motivace – v podobě tzv. výhody ze zaostalosti¹²¹. V rámci tohoto pojmu je předpokládána tendence k hospodárnosti u Čechů chápána jako výsledek dobové nutnosti. Moje spekulace tuto myšlenku rozvíjí v tom ohledu, že rodiče a prarodiče informátorů mohou tyto předpokládané tendence předávat ve výchově v dětství, ale i podporovat v současnosti. Dokladem jsou pak informátory velmi hojně zmiňované vzpomínky na dětství strávené s prarodiči na venkově, kde lze předpokládat zážitky spojené se zahradničením a obecně „hospodařením“ v původním smyslu. Dále se u většiny informátorů objevuje podpora ze strany rodičů a prarodičů formou darovaných produktů samozásobitelství.

Jako poslední související téma v tomto kontextu zařazuji tzv. *malou ekologii*, tedy lokálně zaměřené čištění přírody od odpadků, čištění potoků apod. Stejně jako u ostatních témat této podkapitoly, pojednávající o environmentální šetrnosti na straně dopadů a jiného druhu šetrnosti na straně motivací, ani v tomto případě motivaci informátorů nepovažuji za primárně environmentální. Jejich jednání při pobytu v přírodě se opírá čistě o její bezprostřední podobu, tedy přírodu v užším slova smyslu. Životní prostředí v tomto abstraktním ohledu postoje spojené s tímto jednáním nezahrnují, proto tuto oblast nezařazuji do uvědomovaného pro-environmentálního jednání.

V tomto ohledu výsledky výzkumu v podstatě popírají či překonávají tvrzení, že trampové svým pravidelným útekem od společnosti staví environmentální a společenskou sféru do pozic protipólů (a proto je to s nimi a s ochranou přírody „těžké“)¹²². Z výpovědí informátorů vyplývá, že tato polarita má v podstatě ještě radikálnější podobu – ono společenské a environmentální zde stojí na jedné straně, příroda (a v ní trampové) na straně druhé. Vztah mezi těmito dvěma stranami pak může být reflektován coby jasná opozice či velmi vzdálená, až vlažná souvislost.

Aktivity spojené s tzv. malou ekologií, které několik informátorů provozuje (ať už v rámci nějaké organizované akce či samostatně v rámci vandrů), tedy nepovažuji za projev nějaké systémové snahy o zlepšení prostředí jako takového. Jde spíše o zkrášlování prostředí (především lesa) buď ve smyslu vylepšování pro vlastní použití (aby prostředí vypadalo tak, jak vypadat má, a nebránilo prožitku kontaktu s přírodou,

¹²¹ Viz podkapitola 2.3.2.

¹²² Viz kapitola 3.2.

jak je popsáno výše), či jde o projev péče o personifikovanou, a přece velmi lokálně chápanou přírodu, která si to „zaslouží“ a která za to poskytne něco na oplátku.

„A hrozně mě vadí, když si někde nemůžu lehnout, protože tam je třeba nasráno nebo rozdrobený sušenky a tak. Tak to mně vadí. Nebo když jdu a teď je krásnej les a teď se tam klimbá nějaký igeliťák na větvi jenom proto, že ho někdo odhodil od svačiny a byl línej si ho donýst někam do civilizace. Tak to mě jako hrozně kazí ten pocit.“ (Čapo)

„Prostě potom, když jedeš na ty Roverky, tak víš, že tady tudlectu studánku jste čistili a je to takovej dobrej pocit. Že prostě tys tam aspoň něco udělala, když už tam teda jezdiš.“ (Leňárek)

„...když já se budu k tej přírodě chovat slušně, tak aby prostě tady vydržela pro další generace, tak vim, že když tam přijdu, tak v tej přírodě vždycky nějaký jídlo třeba najdu. Že ta příroda se o mě postará.“ (Mak)

* * *

„Takže prostě pro mě je to smysl života. Jo... Ne tak, že bych vynechal všecko ostatní, ale je to jedna z hodně důležitých složek života. Prostě to trempování. Já jsem tremp. Já nejsem počítačovej maniak, já nejsem vodák, já nejsem řidič, já nejsem cyklista, fotbalista. Já jsem tremp. A to, že mám támhle batůžek a prostě vezmu jenom to, co se do toho baťohu vejde... A tak musím počítat. Potřebuju tohle, nepotřebuju tohle, unesu to, využiju to... A v tom samým vlastně funguju tady.“ (Exot)

Závěr

Hlavním cílem této práce byla snaha postihnout možné záblesky environmentální šetrnosti ve vybraných oblastech životního způsobu u současných mladých trampů. Na základě studia odborné literatury a využitím vybraných vhodných konceptů jsem v rámci kvalitativního přístupu analyzovala a interpretovala data získaná rozhovory s mladými členy trampské subkultury.

Úskalím, jež bylo nutné překonat na této cestě, byla i jistá mlhavost vymezení vlastního trampství u informátorů výzkumu, jejíž důvody přičítám obecným charakteristikám současné podoby možností trávení volného času a tendenci k individualizaci životních způsobů nás všech. Nelze tedy chápat tramping jako ucelený životní způsob (bylo-li to kdy možné). Současní trampové tvoří subkulturu, jejíž ideologie se do oblastí jejich životního způsobu promítá, jak do oblastí činností, kdy je tramping takzvaně plně aktualizovaný (v přímém kontaktu s přírodou, na vandru apod.), tak i do oblasti každodennosti. V rámci této subkultury se pak objevují dvě tendence v tíhnutí k předchozí tradici trampingu – tedy tendence odkazovat na ni (jakýsi „metatramping“) a tendence k tradici lhotejná, vycházející přímo z kořenů hnutí woodcraftu. V těchto dvou proudech jsem v rámci analýzy neobjevila významné odlišnosti týkající se environmentální šetrnosti.

Nejdůležitějším faktorem environmentální šetrnosti se ukázal být vztah informátorů k přírodě a k životnímu prostředí. V tomto kontextu chápu tyto pojmy v určitém specifickém, užším významu, kdy příroda představuje bezprostřední zakoušené přírodní prostředí (např. les na vandru) a životní prostředí představuje abstraktní oblast souvislostí dopadů činností člověka na jeho prostředí v planetárním měřítku. Pouze šetrnost vztahenou k druhé zmíněné oblasti lze pak plně nazvat *environmentální*.

Z analýzy rozhovorů pak vyplynulo, že mezi mladými trampy (až na drobné výjimky) pojetí životního prostředí nezahrnuje postoje a preference, které by vedly k jednání příznivému v tomto ohledu. Mají povědomí o environmentálních problémech, v různé míře a hloubce souvislostí, sami se k nim však v osobní rovině v naprosté většině nevztahují. Nepovažují sami sebe explicitně za příčinu, ani za možné řešení těchto problémů. Drobné formy přijetí odpovědnosti na tomto poli, společné všem

dotazovaným, představuje pouze třídění odpadu. Další témata se na úrovni preferencí v jednání objevují ojediněle.

Environmentální šetrnost na pozici primární motivace jednání, tzv. *uvědomělá skromnost* (Librová, 2003a), tedy nezabírá v životech informátorů významné místo. Jejich *environmentální imaginace* (Dowie in Maniates, 2001: 34) se zároveň omezuje na oblast jednání jednotlivců, iniciaci změn na komunitní či institucionální úrovni nezahrnuje. Přesto se zde v rámci tohoto výzkumu objevily významné prvky šetrnosti, tzv. *dobrovolné skromnosti* (Librová, 2003a), kdy environmentální šetrnost lze vidět na straně dopadů. Tyto momenty, jak myslím, skrývají potenciál propojit dvě zmíněné a prozatím oddělené sféry (reflexe vlastní pozice vůči blízké přírodě a vůči vzdálenému životnímu prostředí).

Jde především o téma skromnosti, které je informátory významně reflektované ve vztahu k vlastnímu jednání v rámci životního způsobu. Dílčím motivem této materiální skromnosti jsou některé formy tzv. *nového luxusu* (Enzensberger in Librová, 2003a) – luxus času, pozornosti, prostoru a klidu, částečně i čisté přírody. Konkrétní formu pak tato skromnost nabírá v podobě velmi významného odporu k vyhazování, plýtvání a neefektivitě obecně, který odráží nejen ekonomické motivy, ale také specifický vztah informátorů k přírodě a další prvky subkulturní ideologie trampingu. Tato spořivost či hospodárnost může mít i dobově determinované kořeny, ve smyslu generačního přenášení prvků tzv. *výhod ze zaostalosti* (Librová, 1994).

Z analýz rozhovorů je tedy patrné, že subkulturní ideologie trampů neobsahuje postoje explicitně oceňující environmentální šetrnost coby motivaci. Ono „environmentální“ v tomto smyslu naopak spíše spadá do té oblasti, od které trampové utíkají právě do „své“ blízké přírody. (Tato pocíťovaná exkluzivita ve vztahu k přírodě je také např. příčinou častého nerespektování nařízení územní ochrany přírody.) V tomto úhlu pohledu zde není sféra společnosti stojící v opozici proti sféře přírody, která by zahrnovala ono „environmentální“. Toto „environmentální“, obsahující prvky vědecké, institucionální, normativní, osvětové apod., stojí rozhodně ruku v ruce se „společenským“. Trampové pak stojí na straně přírody a tyto snahy společnosti o environmentální šetrnost buď uznávají, ale významně se jimi nenechají ovlivnit ve svém životním způsobu, nebo jsou k nim lhostejní, případně je považují za neefektivní či nepotřebné.

Nicméně, jak bylo řečeno, subkulturní ideologie trampů obsahuje i hodnoty skromnosti, šetrnosti k přírodě a velmi blízký vztah k přírodě obecně. Ty jsou pak

přítomny napříč oblastmi životního způsobu mladých trampů, na vandrech i v běžné každodennosti, a mají environmentálně šetrné dopady, aniž by se v tomto smyslu informátoři museli vztahovat k životnímu prostředí.

Seznam použitých zdrojů

Odborná literatura

ALTMAN, Karel. 2000. Trampové a moc. K problematice postavení trampského hnutí ve společnosti od počátku dvacátých let do současnosti. *Český lid*. 87 (3): 223–238.

BARÁKOVÁ, Daniela. 2013. *Freeganismus – více než životní styl*. Diplomová práce. Brno: PF MUNI. Katedra sociální pedagogiky.

BAŠTECKÁ, Bohumila; REITEROVÁ, Eva. 2005. Současné potřeby a Abraham Maslow. In REITEROVÁ, Eva (Ed.). *VARIA PSYCHOLOGICA X*. Olomouc: FF UPOL. s. 63–88.

BAUMAN, Zygmunt. 2012. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

BECK, Ulrich. 2004. *Riziková společnost (Na cestě k jiné moderně)*. Praha: SLON.

BELL, Daniel. 1996. *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books.

BERKA, M. 1991. *Posázavský Pacifik (Historie železnice a trampingu na Zlaté řece)*. Praha: NADAS.

BIRD, Elizabeth Ann R. 1987. The Social Construction of Nature: Theoretical Approaches to the History of Environmental Problems. *Environmental Review*. 11 (4): 255–264.

BOURDIEU, Pierre. 1986. The forms of capital. In RICHARDSON, J. (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood. pp. 241–258. Online. [Cit. 5. 5. 2014]. Dostupné na: <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>

BRUCE, Steve; YEARLEY, Steven. 2006. *The SAGE Dictionary of Sociology*. London: SAGE Publications Ltd.

DERKSEN, Linda; GARTRELL, John. 1993. The Social Context of Recycling. *American Sociological Review*. 58 (3): 434–442.

DIETZ, Thomas; STERN, Paul C.; GUAGNANO, Gregory A. 1998. Social Structural and Social Psychological Bases of Environmental Concern. *Environment and Behaviour*. 30 (4): 450–471.

DISMAN, Miroslav. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.

DUFFKOVÁ, Jana; URBAN, Lukáš; DUBSKÝ, Josef. 2008. *Sociologie životního stylu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

EHRlich, Pavel. 2007. *Alternativní formy cestování a měkký turismus*. Diplomová práce. Brno: FSS MUNI. Katedra environmentálních studií.

ELGIN, Duane; MITCHELL, Arnold. 1977. Voluntary Simplicity. *Co-Evolution Quarterly*. Summer: 4–19. Online. [Cit. 24. 5. 2014]. Dostupné na: http://www.duaneelgin.com/wp-content/uploads/2010/11/voluntary_simplicity.pdf

ERIKSEN, Thomas Hylland. 2008. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál.

EZZEDDINE, Petra a kol. [2009]. Etika ve společenskovedním výzkumu (Materiály k e-learningovému kurzu E_Úvod do společenskovedních metod). Praha: FHS UK. Online. [Cit. 16. 6. 2014]. Dostupné na: <http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614>

FOSTER, John Bellamy; CLARK, Brett; YORK, Richard. 2010. A Rift in Earth and Time. In: FOSTER, John Bellamy; CLARK, Brett; YORK, Richard. *The Ecological Rift*. New York: Monthly Review Press. pp. 13–53.

- FROMM, Erich. 2001. *Mít, nebo být?* Praha: AURORA.
- GIDDENS, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- HAVLOVÁ, Klára. 2012. *Nevyhazuj to (.cz) (Environmentální souvislosti internetového přenechávání věcí)*. Diplomová práce. Brno: FSS MUNI. Katedra environmentálních studií.
- CHANEY, David. 1996. *Lifestyles*. London: Routledge.
- JANČAŘIKOVÁ, Kateřina. 2009. Výsledky empirických výzkumů dětských kontaktů s přírodou. In: kol. *Člověk + Příroda = Udržitelnost?: Texty o proměně vztahů lidí k přírodě, environmentální výchově a udržitelnosti*. Praha : Zelený kruh. s. 16–27. Online. [Cit. 10. 5. 2014]. Dostupné na: <http://www.zelenykruh.cz/dokumenty/300409-clovek-priroda-fin.pdf>
- JEHLIČKA, Petr; SARRE, Philip; PODOBA, Juraj. 2005. The Czech Environmental Movement's Knowledge Interests in the 1990s: Compatibility of Western Influences with pre-1989 Perspectives. *Environmental Politics*. 14 (1): 64–82.
- JEHLIČKA, Petr; SMITH, Joe. 2007. Out of the Woods and into the Lab: Exploring the Strange Marriage of American Woodcraft and Soviet Ecology in Czech Environmentalism. *Environment and History*. 13 (2): 187–210.
- KOLSKÁ, Marta. 2010. *Fair trade a jeho kritika*. Diplomová práce. Praha. FSV UK. Katedra veřejné a sociální politiky.
- KRAJHANZL, Jan. 2009. Exkurz do osobní charakteristiky vztahu k přírodě. In: kol. *Člověk + Příroda = Udržitelnost?: Texty o proměně vztahů lidí k přírodě, environmentální výchově a udržitelnosti*. Praha : Zelený kruh. s. 2–7. Online. [Cit. 10. 5. 2014]. Dostupné na: <http://www.zelenykruh.cz/dokumenty/300409-clovek-priroda-fin.pdf>
- KRAJHANZL, Jan. 2010. Environmentální a proenvironmentální chování. In: ŘEHULKA, Evžen (Ed.). *Škola a zdraví pro 21. století (Výchova ke zdraví: mezinárodní zkušenosti)*. Brno: MUNI. s. 243–264.
- KUBÁŇOVÁ, Jana. 2007. *Biopotraviny v kontextu ideologie zdraví*. Diplomová práce. Brno: FSS MUNI. Katedra environmentálních studií.
- KUBÁTOVÁ, Helena. 2010. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada Publishing, a. s.
- LIBROVÁ, Hana. 1987. *Sociální potřeba a hodnota krajiny*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- LIBROVÁ, Hana. 1994. *Pestří a zelení (Kapitoly o dobrovolné skromnosti)*. Brno: Hnutí Duha, Veronica.
- LIBROVÁ, Hana. 2003a. *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Doplněk.
- LIBROVÁ, Hana. 2010. Individualizace v environmentální perspektivě: sociologické rámování mění pohled a plodí otázky. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 46 (1): 125–152.
- MACH, Martin. 2010. *Vegani ve společnosti masa*. Diplomová práce. Praha: FHS UK. Katedra sociální a kulturní ekologie.
- MANIATES, Michael, F. 2001. Individualization: Plant a Tree, Buy a Bike, Save the World? *Global Environmental Politics*. 1 (3): 31–52.
- MASLOW, Abraham H. 1987. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, Publishers, Inc.
- MOLDAN, Bedřich. 2009. *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum.
- NAESS, Arne. 1993. *Ekologie, pospolitost a životní styl*. Tulčák: Abies.
- NAKONEČNÝ, Milan. 2009. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.

- NOVOTNÁ, Hedvika. [2012a]. *Podstata kvalitativního výzkumu* (Materiály ke kurzu Strategie kvalitativního výzkumu). Praha: FHS UK. Online. [Cit. 16. 6. 2014]. Dostupné na: <http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=839>
- NOVOTNÁ, Hedvika. [2012b]. *Principy konstrukce vzorku a techniky sběru dat* (Materiály ke kurzu Strategie kvalitativního výzkumu). Praha: FHS UK. Online. [Cit. 11. 5. 2014]. Dostupné na: <http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=839>
- NOVOTNÁ, Hedvika; HEŘMANSKÝ, Martin. 2012. An ambivalent union: Subcultural style and ideology in the relationship of punks and skinheads in the former Czechoslovakia and present-day Czech Republic. *United Academics Journal of Social Sciences*. 2 (12): 72–88.
- ODUM, Eugene P.; BARRETT, Gary W. 1971. *Fundamentals of Ecology*. Philadelphia : Saunders Company.
- ORTOVÁ, Jitka. 1997. *Kulturní a sociální ekologie II*. Praha: Karolinum.
- PERGELOVÁ, Klára. 2004. *Trampský slang ve slovanském kontextu*. Postupová práce. Praha: FF UK. Ústav slavistických a východoevropských studií.
- POHUNEK, Jan. 2011a. Konflikty českého trampingu. In *Historická sociologie*. (2): 95–106. Online. [Cit. 5. 5. 2014]. Dostupné na: <http://prebral.net/txtop.htm>
- POHUNEK, Jan. 2011b. Kultura trampů. In JANEČEK, Petr (Ed.) *Folklor atomového věku (Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti)*. Praha : Národní muzeum, FHS UK. s. 65–88.
- POSLEDNÍKOVÁ, Jiřina. 2010. *Pad'ouři, trampové a netrampové (Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“)*. Diplomová práce. Praha: FHS UK. Katedra obecné antropologie.
- REITMAIEROVÁ, Lucie. 2012. *Rozumné potřeby versus konzumní životní styl*. Diplomová práce. Praha: FF UK. Katedra sociologie.
- RITZER, George. 2001. *Explorations in the Sociology of Consumption (Fast Food, Credit Cards and Casinos)*. London: SAGE Publications Ltd.
- RYNDA, Ivan. 2000. *Trvale udržitelný rozvoj. (Ekologie a média, přednášky na FSV UK)*. Online. [Cit. 24. 5. 2014]. Dostupné na: [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/MZPMSFHV0HSB/\\$FILE/tur.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/MZPMSFHV0HSB/$FILE/tur.pdf)
- SETON, Thompson, E. 2005. *Woodcraft*. Morristown: Digital Antiquaria. Online. [Cit. 5. 5. 2014]. Dostupné na: <http://www.digitalantiquaria.com/Pub/Scouting.html>
- SCHWEITZER, Albert. 1974. *Nauka úcty k životu*. Praha: Supraphon
- ŠIBÍČKOVÁ, Dana. 2009. *Tramping a ekologie*. Diplomová práce. Brno: FHS UTB. Institut mezioborových studií.
- TYSLOVÁ, Irena. 2008. *Tuláci, dobrodruzi a víkendoví romantici (Fenomén trampingu a jeho reflexe většinou společností v kulturologické perspektivě)*. Rigorózní práce. Praha: FF UK. Katedra kulturologie.
- URBÁNEK, Vojtěch. 2009. *K některým otázkám trampingu v perspektivě sociologie*. Diplomová práce. Praha: FF UK. Katedra sociologie.
- UZZELL, David L. 2000. The Psycho-Spatial Dimension of Global Environmental Problems. *Journal of Environmental Psychology*. 20: 307–318.
- VALKOUNOVÁ, Tereza. 2011. Proč se děti bojí přírody? *Pediatric pro praxi*. 12 (1). Online. [Cit. 12. 6. 2014]. Dostupné na: <http://www.ekopsychologie.cz/vsechny-clanky/proc-se-deti-boji/>

- VAN LIERE, Kent D.; DUNLAP; Riley E. 1980. The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence. *The Public Opinion Quarterly*. 44 (2): 181–197.
- VINKLÁT, Pavel. D. 2004. *Kronika trampingu v Jizerských horách*. Liberec: Knihy 555.
- VEBLEN, Thorstein. 2007. *The Theory of the Leisure Class*. Oxford: Oxford University Press.
- VYSUŠIL, Tomáš. 2005. Sociologická reflexe konfliktu mezi společností a přírodou. Teoretické přístupy a empirická zkoumání. *Sociální studia*. (2): 43–70.
- WAIC, Marek; KÖSSL, Jiří. 1992. *Český trampingu 1918-1945*. Praha: Práh.

Další literatura

- HURIKÁN, Bob. 1990. *Dějiny trampingu*. Praha: Novinář.
- KRAJHANZL, Jan. 2006. Přesvědčení a osobní vztah člověka k přírodě. *Veronica : Časopis pro ochranu přírody a krajiny*. 21 (1): 12–13. Online. [Cit. 10. 5. 2014]. Dostupné na: <http://www.ekopsychologie.cz/citarna/clanky/presvedceni-a-osobni-vztah/>
- KRAJHANZL, Jan. 2014. Osobní sdělení. [Telefonicky. 27. 5. 2014].
- LIBROVÁ, Hana. 2003b. Hledám důstojný životní styl. Rozhovor. *Sedmá generace*. 12. Online. [Cit. 24. 5. 2014]. Dostupné na: <http://www.sedmagenerace.cz/text/detail/hledam-dustojny-zivotni-styl>
- PETRINI, Carlo. 2003. *Slow Food: The Case for Taste*. New York: Columbia University Press.
- POHUNEK, Jan. 2014. Osobní korespondence. Online. [Cit. 29. 4. 2014].
- VÍTKOVÁ, Zdeňka. 2011. Spaní pod širákem zákonům a ochráncům přírody nevadí. *Ekolist*. Online. [Cit. 10. 5. 2014]. Dostupné na: <http://ekolist.cz/cz/publicistika/priroda/spani-pod-sirakem-zakonum-a-ochrancum-prirody-nevadi>
- VÍTKOVÁ, Zdeňka. 2014. Když se odpad změní v poklad: v Praze vzniká recyklační dílna Zdrojovna. *Ekolist*. Online. [Cit. 21. 6. 2014]. Dostupné na: <http://ekolist.cz/cz/zelena-domacnost/rady-a-navody/kdyz-se-odpad-zmeni-v-poklad-v-praze-vznika-recyklaalni-dilna-zdrojovna>
- Zákon č.114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů*. 19. 2. 1992.

Internetové zdroje

(Environmentálně šetrné alternativy – kapitola 1.6)

- BEDÝNKY. © 2009-2014. Online. [Cit. 21. 6. 2014]. Dostupné na: <http://www.bedyanky.cz/bedyanky>
- CENIA. © 2012. *Ekologicky šetrné výrobky*. Online. [Cit. 21. 6. 2014]. Dostupné na: <http://www1.cenia.cz/www/ekoznaceni/ekologicky-setrne-vyrobyky>
- EARTHSHIP BIOTECHTURE. [b.r.] Online. [Cit. 21. 6. 2014]. Dostupné na: <http://earthship.com/>
- FAIR PHONE. © 2014. Online. [Cit. 21. 6. 2014]. Dostupné na: <https://www.fairphone.com/>
- KOKOZA. [b.r.] Online. [Cit. 21. 6. 2014]. Dostupné na: <http://www.kokoza.cz/>
- VOTOČ VOHOZ. © 2014. Online. [Cit. 21. 6. 2014]. Dostupné na: <http://www.votocvohoz.cz/>

Příloha 1: Přehled informátorů⁹

	datum rozhovoru	přezdívk	pohlaví	ročník	bydliště v dětství a dospívání	bydliště, pracovní týden	rodinný stav	dosažené vzdělání	studium	zaměstnání	organizace
1	4.3.2014	Honza	muž	1985	Kolín	Praha, byt	svobodný	Bakalářské, přírodovědné zaměření	Magisterské dálkové, přírodovědné	univerzitní pracovník	oddíl ČTU: dítě, instruktor
2	12.3.2014	Tom	muž	1983	Praha	Praha, byt	svobodný	Magisterské, technické zaměření	Nestuduje	designér technologií	oddíl Pionýr: dítě, instruktor kontakty na ČTU
3	19.3.2014	Čapo	muž	1986	Kolín	Praha, byt	svobodný	Magisterské, ekonomické zaměření	Nestuduje	ekonom	oddíl ČTU: dítě, instruktor, instruktor instruktorů
4	23.3.2014	Leňárek	žena	1987	Praha	Praha, byt	svobodná	SOU, ekonomické zaměření	Nestuduje	administrativní síla	1 měsíc ve skautu
5	24.3.2014	Kačka	žena	1990	Kolín	Praha, byt	svobodná	Bakalářské, umělecko-ekonomické zaměření	Středoškolské umělecko-féreslné	asistentka, PR a marketing	oddíl ČTU: dítě, instruktor
6	26.3.2014	Anča	žena	1987	Kolín	Praha, byt	svobodná	Magisterské, přírodovědné zaměření	Doktorské, přírodovědné zaměření	asistentka v neziskové organizaci	oddíl ČTU: dítě, instruktor
7	3.4.2014	Jenda	muž	1988	Praha	Praha, byt	svobodný	Středoškolské technické zaměření	Nestuduje	administrativní síla	nic
8	10.4.2014	Rarášek	žena	1989	České Budějovice	Praha, byt	svobodná	Bakalářské, pedagogické zaměření	Bakalářské dálkové, zdravotnické	brigádnice ve zdravotnictví	oddíl ČTU: dítě, instruktor; tábory pod NNO; osada
9	11.4.2014	Mak	muž	1986	Strakonice	Praha, byt	svobodný	SOU, technické zaměření	Nestuduje	zámečnick, mechanik	Skaut: dítě, oddíl ČTU: dítě, instruktor, vodák
10	16.4.2014	Exot	muž	1982	Praha	Praha, byt	svobodný	Středoškolské ekonomicko-technické zaměření	Nestuduje	státní zaměstnanec	firemní tábory: dítě i praktikant, zvažuje osadu
11	17.4.2014	Vojta	muž	1996	Trutnov	Č.Třebová, domov mládeže	svobodný	Základní	Středoškolské technické zaměření	brigádník	Skaut: dítě, pomoc instruktorům osada - od dětství
12	22.4.2014	Proton	muž	1991	Jindřichův Hradec	Praha, VŠ kolej	svobodný	Středoškolské technické zaměření	Bakalářské, technické zaměření	brigádník, instruktor vodáctví	oddíl ČTU: dítě, instruktor, vodák; osada

Příloha 2: Projekt diplomové práce

Fakulta humanitních studií UK

katedra magisterského oboru

Sociální a kulturní ekologie

U Kříže 8/661, 158 00 Praha 5-Jinonice

Projekt diplomové práce (DP) oboru sociální a kulturní ekologie

1. Jméno studenta, tituly: Jana Sobotková, Bc.
2. Osobní číslo (UKČO): 39391185
3. Rok imatrikulace na FHS UK (bak. studium, jinak mag. studium): 2007
4. Datum zápisu na katedru sociální a kulturní ekologie FHS UK: 24. září 2012
5. Názvy všech předchozích bakalářských (magisterských) prací, škola, obor a rok, kde a kdy byly obhájeny:

Vliv frustrace na sebehodnocení účastníků kurzu přežití v přírodě. Bakalářská práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Květen 2012. Obor Pedagogika volného času.

6. Předběžný název DP:

Environmentální šetrnost v životním způsobu porevoluční generace trampů

7. Obecný kontext (souvislosti tématu, širší rámec [zasazení „do světa“]):

Od 60. let minulého století sílí diskuse o neudržitelných zátěžích životního prostředí, přírody a krajiny, jež v rozvinutých zemích přináší rostoucí počet obyvatel, jejich vyšší životní úroveň a materiální spotřeba. Na teoretické rovině jsou vedeny diskuse o změně životního stylu / způsobu, ale současně se udržují přírodě bližší a k životnímu prostředí šetrnější tradice (skauting, woodcraft, tramping apod.), modifikují se a aktualizují. Dále spontánně vznikají nové přístupy ke světu a každodennímu životu, založené na více či méně vědomém sebeomezení, zejména ve spotřebě, jež naopak přináší svým vyznavačům jiné výhody plynoucí z částečného vyvázání z hlavního proudu konzumní společnosti. Tento (částečně) spontánní vývoj a jeho teoretická reflexe se samozřejmě zpětnovazebně ovlivňují.

Tato diplomová práce se bude zabývat environmentální šetrností v životním způsobu, konkrétně u mladých trampů (narozených po roce 1980).

8. Předmět zkoumání (vlastní předmět práce [zasazení „do vědy“]):
 - environmentálně šetrný životní způsob se zaměřením na spotřebu a volný čas
 - povaha vztahu k přírodě a její ochraně u mladých trampů, reflexe environmentálních problémů
 - a to z pohledu sociologie životního způsobu/stylu, sociální a kulturní ekologie, environmentální sociologie a ekopsychologie; částečně z pohledu environmentální etiky
9. Hlavní vstupní hypotéza nebo hypotézy (2–4 na výběr); pro práci 1–2, možno však formulovat výzkumné otázky, event. jen výzkumný problém:

Výzkumné otázky:

Jsou v životním způsobu (především ve spotřebě) mladých trampů patrné známky environmentální šetrnosti? V případě že ano, jaké? Jaké k tomu uvádějí důvody?

Jaký je jejich vztah k ochraně přírody a ŽP? Jaké je jejich povědomí o současných environmentálních problémech? Co považují za nejpálčivější problémy pro přírodu?

10. Metodologický postup: metody a techniky, které budou v práci použity:

Kvalitativní výzkum. Výběr vzorku kombinací techniky účelové a techniky nabalování (snowball sampling). Polostrukturované rozhovory. Analýza získaných dat pomocí segmentace a kódování (doslovných transkriptů rozhovorů).

11. Cíl DP (kromě ověření hypotéz a teoretického přínosu např. praktický přínos, vypracování metodologie, základ pro řešení problémů v praxi atd.):

Kromě zodpovězení výše načrtnutých otázek se práce na malém vzorku pokusí nastínit, z jakých hodnotových kořenů může vycházet současná (porevoluční) generace mladých trampů ve svém vztahu k ŽP (případně jeho ochraně), a jak se to konkrétně projeví na spotřebním chování v jejich „civilním životě“. Výsledky by měly být případně použitelné jako základ širšího výzkumu (s ambicemi na zobecnění).

Práce se tedy dotkne témat a pojmů, jakými jsou (dobrovolná, záměrná, uvědomělá) skromnost, výběrová náročnost, ekologický luxus, rozumné potřeby atd. Zmíní se o problematice užívání pojmů environmentální / ekologický; životní styl / způsob apod. a vymezí si prostor pro účely DP v podobě stipulativních definic. Stručně zmapuje problematiku vnímání environmentálních problémů a konceptu trvale udržitelného rozvoje.

V oblasti životního způsobu se zaměří především na spotřebu a volný čas.

Ohledně spotřeby popíše ve zkratce možné alternativy masové spotřební kultury, případně možnou motivaci k takovému chování.

Ohledně volného času se zaměří na způsob jeho trávení, konkrétně u tzv. porevoluční generace trampů (včetně polemiky o její ne/existenci), stručně charakterizuje ideály trampingu a hnutí samotné.

A celkově se pokusí vystihnout možné souvislosti, styčná místa či spory mezi těmito dvěma „alternativními“ způsoby života – trampingem a environmentální šetrností.

12. Čím budou rozšířeny dosavadní znalosti (vědecká „přidaná hodnota DP“):

Přínosem práce budou zjištění o tom, jak mladí trampové označují a chápou sami sebe – v tomto ohledu „trampství“ (emický přístup).

Dále může být přínosem nastínění možné změny či posunu ve vztahu mladých trampů k ochraně ŽP, přírody a krajiny a k ekologii (včetně environmentální šetrnosti v chování) celkově (oproti jejich starším soukmenovcům; [etický přístup]) – to však ukáže až výzkum.

13. Jaké bude (bude-li) jejich teoretické zobecnění a přínos:

Přínosem může být hlubší porozumění teoretickým kontextům (sociologie životního způsobu, environmentální sociologie atd.) na základě rozpracování v konkrétním terénu. Porozumění strategiím, které daná skupina případně vytváří v oblasti environmentálně šetrného chování.

14. Struktura DP (předběžný obsah – názvy oddílů a kapitol):

Úvod

Teoretická část

Sociologie životního způsobu

Environmentální sociologie, environmentální problém, TUR

Environmentálně šetrné chování

Kategorie spotřeby, možné alternativy

Tramping

(ve všech oddílech základní pojmy a problémy ve vztahu k tématu práce)

Empirická část

Metodologie a reflexe výzkumu

Analýza a interpretace (dílčí kapitoly na základě závěrů výzkumu)

Závěr

15. Předběžná bibliografie k tématu:

Corrigan, Peter. 1997. *The Sociology of Consumption*. London: SAGE Publications Ltd.

Baudrillard, Jean. 1998. *The Consumer Society. Myths and Structures*. London: SAGE Publications Ltd.

- Bell, Michael; Carolan, Michael. 1998. *An Invitation Environmental Sociology*. London: SAGE Publications Ltd.
- Disman, Miroslav. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.
- Duffková, Jana; Urban, Lukáš; Dubský, Josef. 2008. *Sociologie životního stylu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Elgin, Duane. 1993. *Voluntary Simplicity*. New York: William Morrow.
- Hurikán, Bob. 1990. *Dějiny trampingu*. Praha: Novinář.
- Chaney, David. 1996. *Lifestyles*. London: Routledge.
- Kaufmann, Jean-Claude. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: SLON.
- Kubátová, Helena. 2010. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada Publishing, a. s.
- Librová, Hana. 1994. *Pestří a zelení (Kapitoly o dobrovolné skromnosti)*. Brno: Hnutí Duha, Veronica.
- Librová, Hana. 2003. *Vlažní a váhaví (Kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Doplněk.
- Miles, Steven. 1998. *Consumerism (As a Way of Life)*. London: SAGE Publications Ltd.
- Moldan, Bedřich. 2001. *Ekologická dimenze udržitelného rozvoje*. Praha: Univerzita Karlova.
- Naess, Arne. 1993. *Ekologie, pospolitost a životní styl*. Tulčák: Abies.
- Pokorná, Kateřina. 2013. *Proměny trampingu po roce 1989*. Bakalářská práce. Praha: FSV UK. Institut sociologických studií.
- Ritzer, George. 2001. *Explorations in the Sociology of Consumption (Fast Food, Credit Cards and Casinos)*. London: SAGE Publications Ltd.
- Seton, Ernest Thompson. *The Book of Woodcraft*.
- Slater, Don. 2005. *The Sociology of Consumption and Lifestyle*. In *The SAGE Handbook of Sociology*. London: SAGE Publications Ltd.
- Šanderová, Jadwiga. 2005. *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha: SLON.
- Tůmová, Zuzana. 2008. *Spotřeba domácností z environmentální perspektivy*. Diplomová práce. Brno: FSS MU. Katedra environmentálních studií.
- Urbánek, Vojtěch. 2009. *K některým otázkám trampingu v perspektivě sociologie*. Diplomová práce. Praha: FF UK. Katedra sociologie.
- Veblen, Thorstein. 2007. *The Theory of the Leisure Class*. Oxford: Oxford University Press.
- Waic, Marek; Kössl, Jiří. 1992. *Český trampung 1918-1945*. Praha: Práh.

16. Předpokládaný vedoucí DP:

Mgr. Hedvika Novotná

17. Důvod volby tématu (dosavadní znalosti, zázemí, praxe a zájem studenta):

Změny vlastního životního způsobu, ke kterým mě vedlo studium oboru Sociální a kulturní ekologie na FHS UK. Snaha o změny vlastního chování narážející na náročnost (finanční, volní, společenskou), etická dilemata (změna na jedné straně může znamenat ještě větší environmentální dopad jinde, ač si to nemusíme uvědomit). Reakce jinak smýšlejícího blízkého okolí.

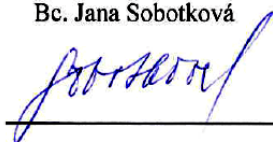
Zároveň předchozí vzdělání (pedagogika volného času) a zájmy v této oblasti (výchova dětí při zážitkových aktivitách v přírodě), zkušenosti s pobytem a činnostmi v přírodě blízkými trampingu, na vlastní oči viděné rozpory mezi „láskou k přírodě“ a její „ochranou“ i ochranou.

Především zvědavost.

Praha, 28. února 2014

diplomant

Bc. Jana Sobotková

vedoucí DP

Mgr. Hedvika Novotná

vedoucí katedry SKE

PhDr. Ivan Rynda

